

DISKREPANSER I DET POLITISKE FORBRUKET:

Teoretiske og metodologiske spørsmål i forståelsen av diskrepans mellom holdning og handling innen politisk forbruk.

Kenneth Dahlgren

Masteroppgave i sosiologi
Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi
Det samfunnsvitenskapelige fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

November 2009

Forord

Det er mange tanker og følelser som melder seg når jeg her skal markere avslutningen på et kapittel i mitt liv. Et viktig kapittel. Å få denne sjansen til å studere sosiologi ved Universitetet i Oslo har vært en utelukkende flott opplevelse, og en reise i kunnskapens, dannelsens og vennskapets vidunderlige verden. Det er mange som fortjener en takk i denne sammenhengen.

Først og fremst vil jeg takke Torben Hviid Nielsen for hans trygge veiledning og gode råd, både før og i denne prosessen med masteroppgaven. Som student er det ikke alltid like lett å manøvrere sitt skip på et hav hvor stjerne virker så altfor fjerne, men samtidig farlig nære. Ditt bidrag til å løse meg trygt i havn har vært viktig, og denne oppgaven kunne ikke blitt til slik den foreligger nå uten din hjelp.

Samtidig vil jeg også takke Anne Krogstad for alltid å ha en oppmuntrende kommentar på lur, og takk til Gunnar C. Aakvaag, for uten deg hadde jeg kanskje ikke blitt sosiolog i det hele tatt! Takk også til biveileder, Eivind Jacobsen, og SIFO.

Jeg nevnte også vennskapet, og dette kan ikke vektlegges sterkt nok. Underveis i denne akademiske reisen har jeg hatt gleden at å bli kjent med en rekke fantastiske og varme mennesker, som har gitt meg mye faglig innspill og sosial mening. Dere har alle bidratt til å gjøre denne perioden av mitt liv til noe jeg aldri kommer til å glemme, men vil bevare fremme som noe godt jeg har vært privilegert nok til å oppleve. Ingen nevnt, ingen glemt, er det ikke det man sier? Dere vet uansett hvem dere er, og dere er for mange til å nevne her.

En spesiell takk skal likevel Jørn Ljunggren ha. Din bistand i denne prosessen har vært uvurderlig, og Patrick Lie Andersen, min såkalte ”sparringspartner” og evige kollokviepartner, denne tiden hadde ikke vært den samme uten deg. Takk!

Sist, men ikke minst – kanskje mest av alt – vil jeg takke min datter, Hedvig Aurora Dahlgren. Du er kanskje ”bare” tre år gammel, men ett av de mest fornuftige menneskene jeg kjenner. Og absolutt det flotteste. Takk for at du alltid har hatt en kos på lur når pappa har vært sliten, takk for at du utfordrer meg gjennom å vise meg verden gjennom dine øyne, og takk for at du er nettopp du. Du er mitt anker i tilværelsen og en evigvarende kilde til kjærlighet.

Sammendrag

I denne oppgaven tar jeg for meg teoretiske og metodologiske spørsmål i forbindelse med *diskrepans* mellom holdning og handling innen politisk forbruk. Dette innebærer at jeg vil gjøre rede for hvordan vi kan forstå begrepsparet ”holdning og handling”, men hovedfokuset vil være rettet mot det jeg har valgt å kalle *diskrepansproblematikken*: at majoriteten av befolkningen stiller seg positive til å bekjempe miljøproblemer gjennom individuelle forbrukervalg (politisk forbruk), men at det kun er et lite mindretall som følger denne holdningen opp med handling.

Samfunnsvitenskapelige undersøkelser viser altså at det er stor forskjell mellom hva folk *sier* og hva folk *gjør* i denne sammenhengen, men det foreligger ennå ikke noe tilstrekkelig gode teorier eller forklaringsmodeller som kan belyse *hvorfor* det er slik. Dette forsøker man nå å løse gjennom en multidimensjonal forståelse. Det vil selvsagt være en rekke eksempler på hvordan man går frem i dette, men på grunn av oppgavens formelle krav er det ikke plass til å gjøre rede for det reelle mangfoldet i denne oppgaven. Jeg har derfor valgt å ta for meg *ett* slikt forsøk utarbeidet av et forskerteam fra Statens institutt for forbruksforskning.

I artikkelen jeg benytter som referansepunkt undersøker forfatterne mulighetene for teorisyntetiserende virksomhet rettet mot utvikling av en multidimensjonal handlingsmodell som skal dekke følgende tre dimensjoner: 1) Spenningen mellom rasjonell handling og vaner, 2) Spenningen mellom behov og ønsker, og 3) Spenningen i den enkelte aktørs ”dobbeltrolle” på markedet, som henholdsvis politisk og økonomisk aktør. Dette innebærer å flette samme rasjonell handlings-teori med kulturorientert teori og samtidsorientert teori. Mitt argument er at dette vil være problematisk, men at forsøket åpner andre dører som burde *inspirere* til videre undersøkelser. Derfor har jeg valgt å forholde meg disse tre posisjonene som *de tre teoretiske søyler*, som slik kan drøftes opp mot problemstillingen hver for seg.

Ved å brette opp denne modellen, og slik ta et skritt tilbake, viser jeg hvordan man kan utlede styrker og svakheter ved hver av posisjonene, som samlet viser til viktig innsikt overfor diskrepansproblematikken, men som samtidig viser seg vanskelig å syntetisere. Dette fremkommer blant annet av to *bevegelser* disse teoriene imellom, som viser til viktige nivåforskjeller teoriene, både i forhold til aktørperspektiv og problemorientering.

Den første teoretiske søylen vil være representant for teorier om *rational choice* og derfor også orientert mot *konsekvensialistiske* handlingsmodeller, mens den andre søylen vil omhandle de symbolske og kulturelle aspekter ved forbruket og slik representere en *kausal* handlingsmodell. Den tredje søylen er imidlertid mer problematisk å definere i denne sam-

menhengen fordi den representerer betraktninger rundt *forutsetningene* for handling, gjennom teorier som i større grad forsøker å fange "tidsånden". Den er derfor ikke like umiddelbart letplassert som de to første teoretiske søylene, men jeg har valgt å argumentere for at man kan se den som en *ramme* rundt de to første "søylene". I den forstand er den orientert mot en forståelse av handling som søker den *mening* aktøren selv vektlegger.

Samtlige tre søyler har forklaringskraft overfor diskrepansproblematikken, men måten de griper tematikken er grunnleggende forskjellig og derfor lar de seg heller ikke syntetisere.

Gjennom å trekke på et velkjent eksempel innen forskning på problemer med kollektiv handling, *hvorfor folk faktisk stemmer ved politiske valg*, vil jeg forsøke å belyse både diskrepansproblematikken og problemer med teorisynteser gjennom "the calculus of voting" formelen. Riker og Ordeshook har gjennom en bearbeidning av Anthony Downs' teori, videre frontet av blant annet Aldrich, funnet at en sentral og avgjørende faktor for å avgi stemme ved politiske valg ligger den *meningen* aktøren legger i handlingen. Det interessante er at dette gir en formel som ikke kan forklare sitt, kanskje, viktigste element, fordi en slik meningsfaktor vil fungere gjennom kulturelle føringer som reduserer aktørens oppfatning av kostnadene og øker hennes forventninger til nytte – på en måte som *ikke* kan reduseres til en instrumentell kalkulering en slik formel er avhengig av.

Jeg har også valgt å inkludere et kort *appendiks*, som et slags etterord, hvor jeg lufter muligheten for å nærme seg diskrepansproblematikken gjennom den analytiske sosiologien. Det vil ikke si at jeg konkluderer med at dette retningen er løsningen, men i mitt arbeide med oppgaven har denne utmerket seg som potensielt fruktbar, og jeg følte derfor at det var på sin plass å forfølge dette innen rimelighetens grenser. Likevel kunne dette ikke inkluderes i oppgavens "formelle" form, fordi dette ville bryte med god form og resonnementsfremvisning.

Med dette ønsker jeg å vise at problemstillingen, først og fremst, både er viktig – med tanke på utfordringer knyttet til miljø – og interessant – med tanke på at diskrepansproblematikken viser til at det er sentrale elementer ved menneskelig handling vi ikke har en klar forståelse av. Men for å kunne nærme oss en forståelse så må det først og fremst foreligge en solid teoretisk plattform forskningen kan springe ut av.

Innholdsfortegnelse

FORORD	3
SAMMENDRAG	5
INNHOLDSFORTEGNELSE	7
FIGUROVERSIKT	10
INNLEDNING	11
1.1. BAKGRUNN FOR OPPGAVENS PROBLEMSTILLING	12
1.2. DISKREPANS MELLOM HOLDNING OG HANDLING	13
1.2.1. FORSKNINGEN OG DISKREPANSPROBLEMATIKKEN	14
1.2.2. DER FORSKNINGEN KOMMER TIL KORT	15
1.3. POLITISK FORBRUK OG POLITISKE FORBRUKERE: EN PROBLEMATISERING	16
1.3.1. HVORDAN FORSTÅ DET POLITISKE FORBRUKET SOM IDÉ	17
1.3.2. HVORDAN FORSTÅ DET POLITISKE FORBRUKET SOM PRAKSIS	17
1.4. PROBLEMSTILLING	18
1.4.1. OM PROSESSEN	19
1.4.2. OM SELVE OPPGAVEN OG VEIEN VIDERE	21
1.5. OPPGAVENS OPPBYGGING	22
HOLDNING OG HANDLING	23
2.1. HOLDNINGSBEGREPET	24
2.1.1. Å OPERASJONALISERE HOLDNING	24
2.2. HANDLINGSBEGREPET	25
2.2.1. KOLLEKTIVT ORIENTERT HANDLING	26
2.3. FORHOLDET MELLOM HOLDNING OG HANDLING	27
2.4. HANDLINGSBETINGELSER	28
2.4.1. MARKEDET	30
2.4.2. KULTUREN	31
2.4.3. MOTIVASJONEN	32
2.4.4. INTENSJONEN	33
EN MULTIDIMENSJONAL SYNTESE	35
3.1. ET EKSEMPEL	36
3.1.1. EN MULTIDIMENSJONAL TILNÆRMING	37
3.1.2. ELIMINERING AV HINDRINGER	39
3.1.3. UTVIKLING AV EN SYNTETISERT MODELLFORSTÅELSE	40
3.2. DISKUSJON	41
3.2.1. FORSTÅElsen AV AKTØREN SOM RASJONELL	42
3.2.2. SYNTETISERING AV TEORIER PÅ ULIKE NIVÅER	44
Ulike handlingsmodeller	47
3.2.3. SØYLENES SELVSTENDIG FORKLARINGSKRAFT	48
3.3. ARBEIDET VIDERE	50
DEN RASJONELLE SØYLEN	52
4.1. VANER	54
4.2. DISKUSJON	56
4.3.1. HOLDNING OG HANDLING: ET SPØRSMÅL OM PREFERANSER OG NYTTE?	57

Preferanser og nytte	57
Forankring	58
4.3.2. KJERNEBEGREPER	59
Situasjonelle faktorer	60
Viljesvakhet og midlertidig preferansereversering	60
Selvbedrag og ønsketenkning.	61
Handlingsintensjon	62
Følelser	63
Verdier	64
4.3.3. KILDER TIL DISKREPANS	64
4.4. DEN RASJONELLE SØYLENS RELEVANS	66
4.4.2. STYRKER	67
4.4.2. SVAKHETER	68
<u>DEN KULTURELLE SØYLEN</u>	70
5.1. BEHOV	71
5.2. DISKUSJON	73
5.3.1. HOLDNING OG HANDLING: ET SPØRSMÅL OM HVA MAN TRENGER?	75
5.3.2. KJERNEBEGREPER	77
Kultur	77
Symboler	79
Iøyenfallende forbruk	79
Kommunikasjon og struktur	80
Sosial lagdeling	81
Konflikt	82
Habitusbegrepet	83
5.3.3. KILDER TIL DISKREPANS	84
5.4. DEN KULTURELLE SØYLENS RELEVANS	86
5.4.1. STYRKER	87
5.4.2. SVAKHETER	88
<u>SAMTIDSSØYLEN</u>	90
6.1. KRITISK TEORI	91
6.2. INDIVIDUALISERING	93
6.3. DISKUSJON	94
6.3.1. HOLDNING OG HANDLING: ET SPØRSMÅL OM LIVSSTIL?	95
6.3.2. KJERNEBEGREPER	97
Identitet	99
”Koffeinfri praksis”	100
Politisk forbruk	101
Nye markedsprinsipper og Individuelt ansvar	102
...eller strukturell tilrettelegging	103
6.3.3. KILDER TIL DISKREPANS	104
6.4. SØYLE 3S RELEVANS	106
6.4.1. STYRKER	107
6.4.2. SVAKHETER	107
<u>SAMMENFATNING OG AVRUNDING</u>	109
7.1. HVORDAN HÅNDBERE DET MULTIDIMENSJONALE?	111
7.1.1. ”THE CALCULUS OF VOTING”: INNSIKT FRA FORSKNING PÅ VALGDELTAELSE	112
D-faktoren: To verdener kolliderer	114
<u>APPENDIKS:</u>	119

MEKANISMEPERSPEKTIV, SOM ET SLAGS ETTERORD	119
MEKANISMER OG DISKREPANSPROBLEMATIKKEN	121
PREISJON GJENNOM ANALYTISK TREFFSIKKERHET	123
Relatert til politisk forbruk	124
UTFORDRINGER	126
LITTERATURLISTE.	127

Figuroversikt

Figur 2.1: Handlingsbetingelser	29
Figur 3.1: "A multi-dimensional modell for change in consumer behaviour"	40
Figur 3.2: Nivåforskjeller i de tre teoretiske søylene – to bevegelser	46
Figur 3.3: Idealtypisk søylespesifisering	50
Figur 4.1: Den rasjonelle søylen som idealtype	56
Figur 4.2: Rasjonell handling	63
Figur 4.3: Følelsesbasert handling	63
Figur 5.1: Maslows behovshierarki	72
Figur 5.2: Den kulturelle søylen som idealtype	73
Figur 6.1: Samtidssøylen som idealtype	95
Figur 6.2: Årsaker til fravær av politisk forbruk	97
Figur 7.1: De tre teoretiske søylene i lys av "the calculus of voting"	115
Figur 7.2: Revidert utgave av figur 7.1, relatert til oppgavens resonnement	116
Figur Appendiks.1: Handlingssituasjonen	122

Kapittel 1:

INNLEDNING

Det ville være omogleg å leva i lag med andre om vi ikkje kunne rekna med kva dei ville komme til å gjera (Skjervheim, 2005: 36).

Jeg har valgt å innlede denne oppgaven med et sitat av Hans Skjervheim. Dette er det to grunner til: For det første så viser sitatet til en generell oppfatning av forutsigbarhet som et *nødvendig* element ved våre sosiale omgivelser, og for det andre så viser det at vi stort sett faktisk opplever menneskene rundt oss som mer eller mindre forutsigbare. Men har vi egentlig noen grunn til å anta at vi vet, sånn cirka, hva folk rundt oss kommer til å gjøre; hvilke handlinger de vil velge og hvilke holdninger disse handlingene representerer? Hva vet vi egentlig om folks holdninger og holdningenes relasjon til fremtidig handling?

Dette er selvsagt for omfattende spørsmål å skulle besvare i en masteroppgave, men tematikken kan likevel nærmes gjennom å konkretisere og spesifiseres problemstillingen rundt et avgrenset område, og slik ta for seg en liten – men relevant – bit av den store kaken. Det er dette jeg ønsker å vie denne oppgaven til.

Som tema har jeg valgt å ta for det som har utmerket seg som en sentral problemstilling i forskning på forbruk de siste 20 årene eller så: *Hvordan kan det ha seg at majoriteten av befolkningen stiller seg positive til å benytte sin forbrukermakt, som politiske forbrukere¹, for å bidra til å bekjempe miljøproblemer, når det samtidig er et lite mindretall som faktisk følger opp denne holdningen i handling?* Dette omtales gjerne som ”the attitude-behaviour gap”, og viser til det man tolker som en *diskrepans* mellom folks holdninger og deres handlinger. Det er altså en uoverensstemmelse mellom hva folk sier og hva folk gjør.

I dette innledende kapittelet vil jeg først skissere bakgrunnen for denne problemstillingen og befestet den som en *reell* problemstilling. Videre vil jeg konkretisere hvordan jeg *her* forholder meg til problemstillingen, hvordan selve arbeidsprosessen har preget meg, og til slutt gi et enkelt overblikk over oppgavens oppbygging og struktur.

1.1. Bakgrunn for oppgavens problemstilling

Det politiske forbruket har den siste tiden blitt et sentralt tema i seg selv, både innen forskning og i massemediene. Politisk forbruk må først og fremst forstås som et *forslag* til løsning på et relativt *nytt* problem, for selv om aktører nok har fattet markedsbaserte valg på politisk grunnlag så lenge markeder har eksistert, så er det først på 1980-tallet (Littler, 2009) at det politiske forbruket blir begrepsliggjort og fremmet som en eksplisitt idé om hvordan individer kan bidra til samfunnsmessige endringer. Dette henger sammen med, blant annet, hva Ulrich Beck skriver om i sin bok *Risikosamfundet* (2004), at vi i den vestlige verden da ble klar over en rekke problemer og risikoer som fremmer nye utfordringer til demokratiet. Disse problemene er hovedsakelig knyttet til miljø, hvor tradisjonelle politiske institusjoner kommer til kort fordi de er strukturert rundt andre prinsipper enn det som kreves for å gripe tak i og beskytte mot slike globale risikoer (ibid).

For forskningen har denne utfordringen blitt et viktig tema, og man har siden 1990-tallet jobbet hardt for å finne en løsning. Dette har vist seg vanskelig (Bregnballe, 2009: 153), blant annet fordi man mener at problemet hovedsakelig befinner seg på individnivå. Det vil si at den enkelte samfunnsborger enten ikke strekker til eller rett og slett unnlater å handle miljøvennlig (ibid). Likevel virker det som at de rette *holdningene* er tilstede. Blant annet viser en fersk rapport fra Statens forurensingstilsyn (DIFI, 2008) at nesten 80 prosent av Norges

---

¹ Politisk forbruk er selvsagt ikke utelukkende orientert mot miljø, men kan også omfatte fenomener som rettferdig handel og lignende. I denne oppgaven vil jeg likevel utelukkende forholde meg til miljøaspektet.

befolkning er bekymret for miljøproblemer og at over halvparten også anser det som viktig å bidra til å bekjempe disse ved å være bevisst på hvilke produkter man kjøper. Når det kommer til handling oppgir, i samsvar med denne oppgavens problemstilling, imidlertid kun fem prosent at de konsekvent orienterer seg mot miljøvennlige produkter (ibid: 26-27).

Jeg har valgt å forholde meg til denne tematikken som *diskrepansproblematikken*, og som problemstilling må denne sies å ha sterk relevans for samfunnet. Hvis det er slik at vi finner oss i en tid hvor formelle politiske organer svikter i bekjempelsen av miljøproblemer de aller fleste anser det som særdeles viktig å ta tak i, og at det enkelte individs hverdagslige forbrukshandlinger har utmerket seg som en tentativ tilnærming mot en løsning på dette, så blir det en viktig oppgave for forskningen å forsøke å forklare hvorfor overføringen av holdninger til handling svikter.

Fokuset i denne oppgaven vil ligge på et teoretisk nivå, hvor eksisterende teori fungerer som min empiri. Mitt arbeide vil derfor først og fremst bestå i å diskutere forskningen og den teorien det der trekkes på, og med dette belyse tematikken samt vise til styrker og svakheter ved ulike posisjoner relatert til diskrepansproblematikken. Forhåpentligvis vil dette kunne gi innsikt som kan styrke forskningen i videre undersøkelser.

1.2. Diskrepans mellom holdning og handling

En rekke studier verden over viser at diskrepansproblematikken er reell (se blant annet Barr & Gilg, 2005; Barr & Gilg, 2006; Barr, 2004; Kollmuss & Agyeman, 2002; Lane & Potter, 2007; Blake, 1999; Gupta, 2006). Vi har dermed med et sosialt fenomen å gjøre, hvor uttrykte positive holdninger til å forbruke politisk overfor anerkjente miljøproblemer ikke realiseres i handlinger. Jeg har allerede nevnt statistikk fra Statens forurensingstilsyn, og tilsvarende bilder fremkommer av andre undersøkelser. Blant annet finner Reason International at ni av ti stiller seg positive til å redusere miljøbelastning i eget forbruk, mens bare en tredjedel gjør faktiske tiltak (Gustavsen & Øhman, 2009). Ifølge Pirjo Honkanen (Fredriksen, 2006), som også finner diskrepans i sine undersøkelser, viser dette at det trengs mer forskning på hvordan etikk omsettes i handling.

Nå finnes det selvsagt allerede en rekke hypoteser om årsakene, og det faktiske bildet vil nok vise til en rekke innvirkende faktorer som potensielt relevant. Men for å nevne noen, så kan vi starte med *kostnadsfaktoren*. At for eksempel økologiske produkter er dyrere enn konvensjonelle, kan for noen påvirke handlingsvalget (Lie, 2003). *Kunnskap* vil også være

relevant i den grad et politisk forbruk krever innsikt og evnen til å se personlig relevans i konkrete situasjoner (Hall Arnøy et al., 2007). Forbruksvarers kobling til *status* vil også kunne være relevant, fordi man sjelden vil kunne motiveres til å kjøpe noe ut fra etiske dimensjoner alene (Ottesen, 2008). Man skal heller ikke utelukke at folk ofte handler produkter av *vane*, og at ikke alle situasjoner innbyr til refleksivitet rundt handlingsalternativer (Bladet Tromsø, 2006).

I tillegg til en oppmerksomhet på faktorer som kan påvirke individuelle handlinger, vil det også være utfordringer knyttet til selve forskningen. Det er ikke sikkert at diskrepansproblematikken er så omfattende som man kan få inntrykk av, fordi det kan være svakheter ved selve de målingene forskningen gjennomfører. Blant annet så kan individer fremvise seg som mer *politisk korrekte* enn hva som faktisk er tilfelle (Åmås, 2007), eller så kan forskeren og informanten operere med *ulike forståelser* av hva en politisk forbrukshandling rent konkret vil innebære (Rolness, 2008).

Ingen av de nevnte hypotesene vil nødvendigvis være gjensidig utelukkende, og alle har sannsynligvis noe for seg. Innledningsvis er det derfor interessant å merke seg hva man samlet, med unntak av de som går på forskningsopplegget, kan trekke ut fra de disse, nemlig at de *situasjoner* aktører stilles overfor i sine hverdagsliv potensielt vil stille andre krav til handling enn deres egne holdninger vil kunne skissere på forhånd. Vi må derfor ta høyde for at diskrepansproblematikken vil være relatert til *en rekke* situasjonelle, kulturelle, sosiale og individuelle faktorer (TemaNord, 2001: 31-32).

1.2.1. Forskningen og diskrepansproblematikken²

I nyere forskning på denne tematikken forsøker man å bringe sammen det som tradisjonelt har vært ansett for å være to paradigmer. Der man tidligere har fokusert enten på individ eller struktur, forsøker man nå i stor grad å forene disse perspektivene³ gjennom blant annet å legge vekt på de *rollene* individer fyller i sine hverdagsliv. Hypotesen er da at ulike roller vil ha ulike implikasjoner for forbruket, som her må forstås praktisert på ulike nivåer. Disse rollene

---

² Inspirert av et foredrag holdt av Gert Spaargaren (universitetet i Wageningen, Nederland) på SIFO 03.04.2009.

³ Her skal det nevnes at det å forene struktur og aktør på ingen måte er noe særegent for sosiologisk forskning i *dette* feltet. Snarere tvert imot. "...aktør/struktur-problemet [*er*] det man fremfor alt har diskutert i moderne sosiologisk teori" (Aakvaag, 2008: 6). Dette er altså et viktig teoretisk tema innen sosiologien, som fag, man *også* finner innen forskning på forbruk, og her politisk forbruk.

vil være relative, relasjonelle og dynamiske, og i handling vil aktører flette sammen prosesser på både mikro- og makronivå.

Man har dermed utviklet en multidimensjonal forståelse av forbruk, hvor individorienterte teories fokus på handlinger som holdningsrealiserende integreres med en strukturorientert kritikk med vekt på nødvendigheten av disiplinerende rammer. Utfordringen videre vil bestå i å finne ut hvordan man, ut fra dette grunnlaget, utleder gode hypoteser om hvordan miljøvennlige holdninger realiseres i handling (Blake, 1999: 257-258), hva som eventuelt hindrer en holdningsrealiserende handling og hvorfor miljøvennlige produkter gjerne forblir henvist et nisjemarked forbeholdt en relativt begrenset gruppe forbrukere (Vermeir & Verbeke, 2006: 170-171).

1.2.2. Der forskningen kommer til kort

I denne oppgaven er det ikke først og fremst en problematisering av *forskningens evne* til å fange folks faktiske holdninger som står i fokus, men hvordan vi kan forstå hvorfor handlinger ikke reflekterer holdninger *gitt* at aktøren faktisk besitter en relevant positiv holdning. Likevel bør dette nevnes, fordi det viser til nødvendigheten ved en solid teoretisk plattform som tydelig veileder forskeren metodologisk i sine forskningsspørsmål. Dette må ses som en forutsetning for å kunne sikre seg gode vitenskapelige data.

Når forskningen svikter i sine undersøkelser av forholdet mellom holdning og handling, skyldes dette hovedsakelig at man opererer med utilfredsstillende operasjonalisering av holdningsbegrepet, og at det er manglende kongruens og spesifisitet mellom mål på henholdsvis holdning og handling (Costarelli & Colloca, 2004: 279; Tarrant & Cordell, 1997: 620; Kaiser et al., 1999; Armitage & Christian, 2003; Kraus, 1990). En annen grunn kan være at man ikke er tilstrekkelig oppmerksom på hvordan situasjonelle faktorer påvirker individuelle handlinger, som modererende faktorer (ibid). Et eksempel som både viser til svakheter ved forskningen og hvordan situasjonelle faktorer kan påvirke individuell handling, er at informanter, som nevnt, kan føle seg presset i forskningssituasjonen til å fremheve og uttrykke det de oppfatter som anerkjente holdninger og personlighetskarakteristikker (Ajzen, 2005: 18; Tarrant & Cordell, 1997: 628) fordi de vil tilpasse seg det ”normale” eller ”passende” (Hackett & Lutzenhiser, 1991: 453).

At operasjonalisering av holdningsbegrepet i seg selv er en utfordring, viser til et annet nærliggende problem. I undersøkelser orientert mot politisk forbruk vil *etikk* være et sent-

ralt tema, men hvordan den enkelte forstår det etiske vil være relativt og flytende. Det er dermed ikke gitt, eller en gang sannsynlig, at informanter i en undersøkelse vil dele en identisk oppfatning av hva som er etisk rett og galt. I tillegg vil etikk gjerne vise til noe *generelt* mens forbruket som regel er *konkret*. En kristen person ville for eksempel mest sannsynlig svare ”ja” stilt ovenfor spørsmålet om hun stiller seg positiv til religion, men dette betyr ikke at hun dermed har spesielt mye til overs for aztekiske offerritualer.

Hvordan en aktør responderer overfor en hypotetisk situasjon vil dermed potensielt variere med hvordan aktøren *reagerer* i en konkret situasjon. Det er altså vanskelig å *forestille* seg hvordan man vil komme til å handle, fordi det vil være umulig å ta alle sider og faktorer ved konkrete situasjoner i betraktning *før* de finner sted. Dette innebærer en utfordring for forskningen. Når generelle holdninger ikke vil kunne predikere handlinger (Ajzen, 2005: 32-35), må man operasjonalisere begreper og analyseenheter slik at de sammenfaller i henhold til handling, tid, mål og kontekst (Armitage & Christian, 2003: 189). Likevel vil man først og fremst måtte forholde seg til hva folk selv sier som *informasjon*, og ikke sannhet (Boudon, 2001: 60).

Med slike uklårheter knyttet til måling av holdning medfører det at det melder seg en del spørsmål knyttet til hvorvidt diskrepansproblematikken faktisk er så omfattende som det gis inntrykk av. Dette vil selvsagt handle om legitime innvendinger mot forskningspraksis og de data som genereres, men jeg har valgt å ikke gå ytterligere inn i dette her. Mitt fokus videre vil først og fremst være på en teoretisk problemstilling hvor aktørenes holdninger tas for *gitt*.

1.3. Politisk forbruk og politiske forbrukere: En problematisering

Det å drøfte diskrepansproblematikken og forholdet mellom holdning og handling ut fra politisk forbruk, er i seg selv en utfordring. Som fenomen viser politisk forbruk seg i ulike former, blant annet som rettferdig handel, boikott, selektivt forbruk, redusert forbruk, lokalt forbruk og så videre (Clark, 2004). Det er dermed en fare for at man risikerer å generalisere på tvers av handlings- og motivasjonstyper som ikke er sammenlignbare. For eksempel vil det være stor forskjell mellom det å kjøpe et svanemerket produkt og det å dra på ”harrytur” til Sverige etter billig kjøtt. Begge forbrukshandlingene vil potensielt kunne klassifiseres som politiske, men *motivasjonen* for å handle vil være forskjellig.

Jeg nevner dette innledningsvis for å gjøre leseren oppmerksom på at jeg er inneforstått med problemet, men samtidig anser jeg det ikke som relevant i denne sammenhengen.

Av hensyn til oppgavens formelle krav har jeg valgt å utelukkende forholde meg til det politiske forbruket i en begrenset ”konvensjonell” forstand, som tilegnelse av miljøvennlige produkter regulert av sertifiserte merkeordninger. Det politiske forbruket vil selvsagt vise til et fenomen som strekker seg ut over slike rammer, men for å kunne si noe substansielt om problemstillingen her, har jeg valgt å snevre oppgaven inn på denne måten.

1.3.1. Hvordan forstå det politiske forbruket som idé

Når man omtaler politisk forbruk innen samfunnsvitenskaplige rammer henvises det ofte til, blant annet, Ulrich Becks (2004) problematiseringer av moderne samfunn som risikosamfunn. I dette ligger en kritikk av industrialiseringens og velstandsvekstens bivirkninger. Det man imidlertid må være klar over er at det ikke er like sannsynlig at den enkelte aktør, i sitt individuelle liv, preges spesielt sterkt av en slik ramme. Men for *forskningen* er denne forståelsen viktig.

Ved å problematisere samfunnets utvikling har man fått øynene opp for hvordan vi kan forstå individuelle handlingers latente funksjoner (Merton, 1996b: 87) i globale sammenhenger, og hvordan de objektive konsekvensene av handling ofte forsvinner ut av den handlende aktørens perspektiv. Forskningen har slik bidratt til en politisk refleksivitet som har åpnet for problematisering av en rekke samfunnsområder (Lupton, 1999: 66). Dette gjelder blant annet temaer som livsstil, samfunnsorganisering, økonomisk aktivitet og produksjonsformer.

Introduseringen av politisk forbruk, som *idé*, må ses i sammenheng med dette, fordi det er denne tankegangen fenomenet springer ut av, som en *mulighet* individer kan benytte for å engasjere seg aktivt og personlig i samfunnets utvikling, hvor individuelle forbruksvalg kan endre uønskede tilstander gjennom deres aggregerte effekt i kollektiv handling.

1.3.2. Hvordan forstå det politiske forbruket som praksis

En politisk forbrukshandling vil dermed først og fremst være en individuell handling, men samtidig kollektivt orientert og strukturelt betinget. Idealtypisk vil den handlende aktøren representere en moderne refleksivitet, som bærer av en oppmerksomhet mot latente funksjoner og utilsiktede konsekvenser, men samtidig være avhengig av at markedet tilbyr alternative produkter aktøren både har kjennskap og tilgang til. Dette innebærer en tilleggsdimensjon i *forbruket*, hvor for eksempel den maten vi spiser ikke lenger utelukkende konsumeres for

overlevelse og nytelse, men knyttes opp mot globale problemer og kollektiv nytte (Beck, 2004: 107).

Fordi politisk forbruk er politikk praktisert gjennom *forbruk* blir fenomenet spesielt vanskelig å gripe. Individuelle forbrukervalg vil alltid være relatert til en kompleks motivasjonsvariasjon, hvor en rekke holdninger fungerer i samspill under modererende faktorer (Vermeir & Verbeke, 2006: 171). Vårt vestlige forbruk har i stor grad blitt et middel for å ”skape” seg selv og uttrykke en identitet (Campbell, 1995: 112). Det vil si at de produktene vi kjøper som regel er bærere av symbolske elementer som viser utover deres objektive kvaliteter. Når man skal forbruke politisk vil dette også være en dimensjon man forholder seg til.

Moderne forbrukere forstås gjerne som *refleksive*, og politiske forbrukere vil være nært knyttet til dette. Forskjellen mellom disse to, som idealtyper, vil være at den refleksive forbruker er orientert mot seg *selv*, styrt av presserende normer og de individuelle konsekvensene av de alternativene hun har til rådighet, mens den politiske forbruker vil vektlegge utfallet av sine forbrukshandlinger på et *kollektivt* nivå (Vermeir & Verbeke, 2006: 170). Problemet er at dette i grunn ikke forteller oss noe som helst, for hva vil det egentlig innebære å være orientert mot en kollektiv nytte? Hvis aktører handler ut fra sine holdninger, vil disse representere meninger og verdier som nødvendigvis varierer på tvers av tid, rom og sosiale grupper (Jacobsen & Dulrud, 2007: 471-472). Politisk forbruk vil derfor først og fremst være en *handling*, hvor man velger noe til eller fra (Sørensen, 2004: 15, 20-21).

Vi kan dermed slå fast at for å kunne klassifiseres som *politisk* må en forbrukshandling utføres av en aktør som vektlegger en etisk holdning med kollektiv orientering, uten at vi har noen umiddelbar grunn til *a priori* å anta nøyaktig hva denne holdningen skulle bestå i.

1.4. Problemstilling

Sakens kjerne, og mitt utgangspunkt for denne oppgaven, er altså: *hvordan kan man forstå diskrepansproblematikken?* Hva skyldes det at undersøkelser av politisk forbruk viser til et betydelig gap mellom folks holdninger og deres handlinger, og hvordan kan forskningen nærme seg denne problemstillingen? Dette innebærer at jeg vil ta for meg det politiske forbruket som fenomen, forholdet mellom holdning og handling rent konkret, hvordan forskningen forholder seg til dette, og hvordan handlende individer alltid må forstås som aktører, men at – for å sette det litt på spissen med Dag Solstad – politisk forbruk ennå ikke er en ”flyplass”:

På en flyplass er alle aktører, i et stormagasin er det så mange kikkere, eller flanører, som går og ser seg om, uten egentlig å ha noe bestemt der å gjøre, man suger inn atmosfæren av moderniteten, kan man si, uten å nødvendigvis være innenfor den, annet enn som betatt og dyrkende tilskuer (Solstad, 2002: 7-8).

At dette har samfunnsmessig relevans bør det ikke være noen tvil om, for som det står i Regjeringens forbrukerpolitiske handlingsprogram ønsker man å ”stimulere til et mest mulig miljøvennlig hverdagsliv” med en konkret målsetting om at ”15 prosent av matproduksjonen og matforbruket skal være økologisk innen 2015” (Regjeringen, 2008: 9). Dette innebærer at vi må forstå de prosesser som hindrer aktører i å realisere sine holdninger. Jeg har alt nevnt en rekke hypoteser, men det som gjenstår er en systematisk tilnærming og kritisk teoretisk vurdering som kan gi grunnlag for utvikling av en solid plattform for videre forskning.

Jeg har selvsagt ingen intensjoner om å løse dette i min mastergradsoppgave, men jeg håper å kunne bidra med en fruktbar problematisering av feltet og tematikken. Sosiologi er, som vi liker å si, en ”verktøykasse” man kan benytte for å analysere samfunnet, men som med alle andre verktøy trenger man å vite hvordan de fungerer før man kan bygge noe ”flott” med dem. For eksempel trenger man god styring i empiriske undersøkelser, for selvrapportering er ingen kilde til objektive data og, som Noam Chomsky (2007: 45) sier, ”statistiske korrelasjoner forteller åpenbart ikke noe om årsaksforhold”. Det er nettopp *hvordan vi kan forstå årsakene* som her er det interessante.

Denne oppgaven vil derfor bestå hovedsakelig i teoretiske og metodologiske drøftinger. For sosiologien som fag er det viktig at vi også tar oss tid til dette, fordi vi må kjenne og forstå de verktøyene vi benytter til å forklare sosiale fenomener. Hvis vi ikke er inneforstått med de implikasjonene som ligger i de ulike teoriene vi trekker på, vil vi heller ikke kunne håpe å utlede de funnene vi er orientert mot. Når det gjelder selve diskrepansproblematikken vil jeg i denne oppgaven også forholde meg til denne rent teoretisk, og i generell forstand. Det vil si at empiri kun vil benyttes som illustrasjon, og at jeg ikke vil forsøke å si noe om fenomenets geografiske tilknytning eller eventuelle variasjoner mellom ulike land.

1.4.1. Om prosessen

Mitt arbeide med denne oppgaven har vist seg å være en lærerik prosess, men på en måte som kanskje ikke fremkommer så tydelig av selve teksten som her foreligger. Opprinnelig så jeg for meg at jeg ville skrive en slags postmoderne kritikk av det politiske (eller etiske) forbru-

ket, som slik jeg så det handlet mer om å kjøpe seg god samvittighet og substansløse symboler på ”moralisk overlegenhet” enn å bidra til en bedre verden. Underveis i dette arbeidet utmerket imidlertid *diskrepansproblematikken* seg som et sentralt element jeg ikke klarte slippe taket i.

Når det viser seg at det er atskillig flere som *ønsker* å kjøpe disse produktene enn det er aktører som faktisk *handler*, ga det meg en ny vinkling på tematikken. Oppgaven skiftet dermed fokus til å sikte mot utviklingen av en modell som kunne gjøre rede for hvordan denne diskrepansen mellom holdning og handling frembringes. Tanken var at jeg kunne ”plukke det beste fra de beste” og slik forstå ”helheten” ved å kombinere andres fragmenter. Men før jeg kom så langt dukket det opp en artikkel (Stø et al., 2008) som forsøkte nettopp dette, og når forsøket først forelå fremfor meg ble det veldig tydelig at dette *ikke* var veien å gå.

Oppgaven tok med det enda en ny retning, hvor jeg nå ville gjøre rede for problemer knyttet til denne formen for teorisyntetisering, hvor man forsøker å integrere teorier på tvers av nivåer. Dette utgjør oppgaven slik den nå foreligger, og jeg synes selv jeg viser til både viktige og gode poenger. Likevel meldte det seg ytterligere en betraktning som preget mitt arbeide: Teori blir først virkelig interessant dersom man blir i stand til å se hvordan den kan benyttes for å fange elementer ved sosiale prosesser og fenomener på en måte som bidrar til å øke kunnskapen om samfunnet. Når teori leses isolert fra samfunnet vil det kun være snakk om *tekst*, men idet man kan iverksette teori i konkrete undersøkelser blir det *vitenskap*.

Nå setter jeg det selvsagt veldig på spissen, og at noe er ”tekst” skal ikke forstås som synonymt med at det er dårlig. Det handler i stedet om hvordan *jeg* ser for meg at *jeg* ønsker å praktisere sosiologi; ”without theory, empirical research often lacks wider significance, and without empirical research, sociological theory easily turns into fictitious storytelling” (Hedström & Åberg, 2005: 114).

På grunn av dette ble det viktig for meg å avslutte masteroppgaven på en *konstruktiv* måte, som kunne peke fremover mot muligheten til å trekke retningsgivende innsikt ut fra denne prosessen. Det var her den analytiske sosiologien fanget min interesse, og jo mer jeg leste meg opp, jo sikrere ble jeg på at jeg var inne på *noe*. Jeg har forsøkt å finne frem til litteratur eller undersøkelser som eksplisitt omhandler det politiske forbruket og diskrepansproblematikken ved hjelp av analytisk sosiologi eller et mekanismeperspektiv, men uten å lykkes. Imidlertid fant jeg en rekke undersøkelser av andre temaer som styrket min antakelse om at koblingen kan vise seg nyttig.

Dette siste poenget vil imidlertid ikke forfølges i *selve* oppgaven, fordi dette ville bryte opp med formen og introdusere et nytt element for sent i resonnetet. Likevel har jeg

valgt å legge ved et forsøk på å introdusere mekanismeperspektivet overfor diskrepansproblematikken som *appendiks*. Dette kan leses som starten på en eventuell *del to* og oppfølging av min masteroppgave, som derfor også viser til en sentral innsikt denne prosessen har gitt meg: En rekke teorier på ulike nivåer vil vise til viktig innsikt og belyse ulike relevante elementer ved problemstillingen. Men fremfor å forsøke å syntetisere disse på en måte som på sitt beste vil gi ”reformulations of the phenomena at different levels without adding to the explanatory power” (Wippler & Lindenberg, 1987: 136), kan det være mer fruktbart å nærme seg multidimensjonalt skritt for skritt i en kunnskapsakkumulerende analytisk prosess, gjennom gode hypoteser på empiriske forutsetninger.

1.4.2. Om selve oppgaven og veien videre

Som nevnt har denne oppgaven vært orientert mot teoretiske og metodologiske spørsmål i tilknytning til mulighetene for å nærme seg diskrepansproblematikken på en tilfredsstillende måte. Dette har utkrySTALLISERT en del viktige punkter: For det første har jeg forsøkt å vise hvordan man ikke ukritisk kan syntetisere teori på tvers av ulike nivåer, for det andre har jeg forsøkt å vise hvordan *innsikt* fra disse nivåene likevel vil være relevante, og for det tredje – som en liten ”krøll på halen” – har jeg valgt å legge ved et *appendiks* hvor jeg lufter mulighetene for å trekke på mekanismeforklaringer.

Samtidig er det et annet poeng som også har utmerket seg i dette arbeidet, at det kan virke som om det er behov for mer forskning på hva det politiske forbruket innebærer som *idé* og hva denne ideen sier om samfunnet vi lever i. I den grad miljøproblemene er såpass alvorlige som vi kan få inntrykk av og vi likevel ikke er i stand til å ta de nødvendige tiltakene, vitner dette om en potensiell *moralsk krise* (Littler, 2009: 3). Hvorvidt politisk forbruk alene kan bidra substansielt for å hindre miljøødeleggelser skal ikke jeg ta stilling til her, men i den grad det kan bidra til at vi *tar inn over oss* konsekvensene av en bestemt livsstil og iverksetter tiltak gjennom revurdering av menneskets plass i naturen, så vil dette potensielt peke fremover mot en endring i verdier. ”Miljøkrisens trussel mot en levelig og bærekraftig verden er en utilsiktet bivirkning av en energisk streben etter bedre levekår” (Tranøy, 1991: 49). ”Det er når mennesket glemmer gammel og selvfølgelig viden om at det selv er del av naturen, at ulykken skjer” (Ofstad, 1991: 78).

Ta for eksempel det svenske Livsmedelverket. Denne organisasjonen har som mål å veilede befolkningen i valg og bruk av matvarer for stimulere til blant annet miljøvennlig for-

bruk gjennom å støtte lokal og økologisk produksjon, være kritisk til produktene man finner i butikken og kontrollere produksjonsmåter (Thorp, 2009). Fornuftige råd som sammenfaller med offisielle statlige programmer for forbruksbaserte miljøtiltak. Men fordi den svenske staten først og fremst er en *økonomisk* instans, som i tillegg må innrette seg etter en ”høyere” instans, EU, får ikke Livsmedelverket lov til å formidle budskapet og informasjonen til befolkningen, fordi dette forstyrrer EUs økonomiske prinsipper om fri flyt av varer (ibid).

Faktorer som dette vil også spille en rolle i diskrepansproblematikken, fordi individer, som aktører, er bærere av de ideer samfunnet representerer. Jeg har *bevisst* valgt å ikke fremme verken hypoteser eller konkrete løsningsforslag, da det ikke er tilstrekkelig empiriske holdpunkter eller plass for å gjøre dette i en oppgave som dette. Men jeg har skissert ut en retning, og jeg håper jeg får anledning til å forfølge denne i eventuell videre forskning.

1.5. Oppgavens oppbygging

Jeg vil først presentere det sentrale i denne oppgaven, holdnings- og handlingsbegrepet og hvordan vi kan forstå forholdet mellom disse. Som utgangspunkt for videre drøfting av diskrepansproblematikken, har jeg valgt å fokusere på den tidligere nevnte artikkelen (Stø et al., 2008) som, gjennom et metodologisk grep, vurderer mulighetene for å syntetisere teori på ulike nivåer slik at man kan flette sammen teorier om rasjonell handling med kulturorienterte teorier og teorier som omhandler spenninger knyttet til det moderne samfunnet. Spørsmålet er om dette kan vise seg å være en fruktbar strategi for å forstå diskrepansproblematikken, og ikke minst om det i det hele tatt er *gjennomførbart*?

Grunnen til at jeg valgte å fokusere på problemstillingen gjennom nevnte artikkel, er at den sammenfatter forskningsfeltet på en god og systematisk måte, samtidig som den åpner for en del spørsmål knyttet til det å skulle dekke over samtlige aspekter ved diskrepansproblematikken. Nettopp derfor utgjør den et godt utgangspunkt for videre drøfting, og det er også det jeg vil gjøre. I artikkelen identifiseres tre hovedtilnærminger til diskrepansproblematikken, som jeg i egen drøfting vil referere til som *de tre teoretiske søyler*⁴. Etter at jeg har presentert og drøftet artikkelen, vil jeg ta for meg hver enkelt av disse og forsøke å identifisere hvilke styrker og svakheter de hver for seg representerer overfor problemstillingen. Til slutt vil jeg sammenfatte drøftingen ved å trekke på innsikt fra forskning på valgdeltakelse.

---

⁴ Dette er både et grep for å gjøre min drøfting av artikkelen *tydelig*, men representerer også en personlig *tolkning* av artikkelforfatternes fremgangsmåte. Dette siste kommer jeg tilbake til i diskusjonsdelen i kapittel to.

Kapittel 2:

HOLDNING OG HANDLING

Til tross for at jeg i denne oppgaven er orientert mot et relativt nytt fenomen (Littler, 2009), det politiske forbruket, så plasserer jeg meg likevel innen en sentral problemstilling samfunnsvitenskapen og psykologien lenge har forsøkt å gripe med tilstrekkelig grad av nøyaktighet: Hvordan kan vi forstå *forholdet* mellom holdninger og handlinger. Noen klare og entydige svar har man imidlertid ikke klart å enes om, som jo ofte er tilfelle, og nettopp derfor er problemstillingen fortsatt vel så relevant som den alltid har vært.

Diskrepansproblematikken viser til at forskning stadig finner uoverensstemmelser mellom folks holdninger og handlinger i undersøkelser av politisk forbruk. Dette fremmer interessante spørsmål knyttet til hvordan vi kan forstå *forholdet* mellom disse, og hva årsakene til nevnte diskrepans kan være. For å undersøke dette kreves det først en redegjørelse av både holdnings- og handlingsbegrepet, fordi vi ikke kan forstå diskrepansproblematikken før vi har en mer eller mindre klar oppfatning om *hva* det er diskrepans mellom. Disse to begrepene vil så kobles opp mot hverandre og relateres til politisk forbruk.

I tillegg vil det være ulike handlingsbetingelser aktøren må forholde seg til i handling. Som mennesker inngår vi i sosiale fellesskap, og individuelle holdninger vil dermed ikke alle kunne anses som utgangspunkt for handlinger. Når det gjelder politisk forbruk vil dette utpeke bestemte elementer som mer sentrale enn andre. Jeg vil derfor også skissere hvordan vi kan forstå disse på et generelt nivå.

2.1. Holdningsbegrepet

Poenget med selve holdningsbegrepet, i tilknytning til blant annet diskrepansproblematikken, er først og fremst relatert til en oppfatning om at holdninger *burde* kunne predikere handlinger. Hvis det ikke var slik ville det heller ikke være noen diskrepans å fokusere på. En utfordring for samfunnsvitenskapen har derfor bestått i å operasjonalisere holdninger med tilstrekkelig grad av nøyaktighet, slik at man kan bruke ”holdning” som en til tider uavhengig variabel i undersøkelser rettet mot utledning av indikasjoner på fremtidige handlinger. Dette har vist seg vanskelig, og forskningen har derfor inntatt to hovedposisjoner i dette spørsmålet.

Den første vil betrakte holdninger som potensielle *indikasjoner* på fremtidig handling, uten at man dermed har noen grunn til å trekke slutninger om nøyaktig hva det er holdningene vil indikere (TemaNord, 2001: 39; Costarelli & Colloca, 2004). Den andre posisjonen vil imidlertid holde fast på at det nødvendigvis *må* være en klar sammenheng mellom holdning og handling, men at forskningen ennå har til gode å identifisere denne på grunn av, for eksempel, utilstrekkelig metodologi eller for liten sensitivitet overfor modererende variabler (Kraus, 1990: 3).

2.1.1. Å operasjonalisere holdning

Hvis vi beveger oss mot en definisjon, vil holdninger, som moralen, kunne knyttes til en delvis *intuitiv* forståelse av rett og galt eller positivt og negativt. Dette må forstås i *subjektiv* forstand, fordi det som oppleves som godt for én, kan for en annen oppleves dårlig. Dette skyldes at verden fremstår for oss som en subjektiv *oppfatning* hvor hver enkelt tolker sine opplevelser av verden fra *sitt* perspektiv, gjennom de teorier og resonnementer man har *lært* å betrakte som relevante (Lukes, 2008: IIIIV-X, 2). Å forstå innholdet i holdninger kan dermed være en utfordrende oppgave, fordi disse vil være forankret i bestemte lokalkulturelle oppfatninger (ibid: 3, 10). Dette kan også ha implikasjoner for hvordan vi forstår forholdet til hand-

linger. Hvis vi ikke er i stand til å fange holdningen, i seg selv, så kan det også være vanskelig å forstå dens virkningskraft.

Når det gjelder holdningers tilknytning til det lokalkulturelle den enkelte preges av, innebærer dette at vi vanskelig kan forstå holdninger som spesielt stabile. I stedet bør vi se dem som *dynamiske* og i stand til å endres i møte med ny informasjon (Ajzen, 2005: 6); som *midlertidige posisjoner* individer inntar overfor sine omgivelser. Holdninger er noe vi verken kan se, høre eller observere på andre måter, og for å identifisere dem er vi avhengige av *sekundære* kanaler. Dette kan være å spørre folk hva de selv mener deres holdninger er, eller gjøre antakelser gjennom å observere hva folk gjør.

Vi forholder oss dermed til holdninger som *vurderinger* av folks positive og negative responser overfor ulike objekter, situasjoner, uttalelser og lignende (ibid: 3). Dette innebærer at vi, for å kunne bruke ”holdning” som en variabel i vitenskapelige undersøkelser, er nødt til å *tillegge* folk holdninger eller la respondenter selv redegjøre for disse. Men vi har ingen grunn til å anta at vi på denne måten finner folks *faktiske* holdninger. Vi bør derfor muligens, som Straume (2001: 19) hevder, foreløpig anse holdningsbegrepet som en ”hjelpetørrelse” vi kan benytte for å belyse aktørers *motiver* for handling, men at disse motivene vil være av både kognitiv og sosial karakter. Holdning vil dermed ikke alene kunne determinere en aktørs handling; metodologisk sett, slik holdningskonstruktet forholder seg.

Selv om holdningsbegrepet kan vise seg å være både uklart og relativt uhandterlig betyr ikke det nødvendigvis at vi burde la være å forholde oss til det når vi forsøker å forstå folks handlinger. Vitenskapelig kunnskap er akkumulerende, og i den grad vi stadig problematiserer og bygger videre på tidligere forskning, kan holdningsundersøkelser på sikt gi bedre forståelse av samfunnsprosesser. Jeg vil derfor avslutte diskusjonen og problematiseringen her og forholde meg til holdninger i generell forstand, som *et relativt vedvarende sett disposisjoner for å reagere positivt eller negativt på objekter, personer, institusjoner eller hendelser* (Ajzen, 2005: 3, Wiegel, 1983: 257).

2.2. Handlingsbegrepet

En vanlig måte å forstå handling på, er at den handlende aktør har en *grunn* for å handle, og at disse grunnene vil være relatert til bestemte *verdier*⁵ (Raz, 1999: 22-23). Dette innebærer at

---

⁵ Her bør distinksjonen mellom holdninger og verdier tydeliggjøres. I denne oppgaven velger jeg å, i en viss forstand, se bort fra selve verdibegrepet. Det vil si, jeg diskuterer ikke dette eksplisitt. Grunnen til dette er at

handling vil være *delvis* determinert, i den forstand at bestemte verdier gir bestemte grunner for å utføre bestemte handlinger. Her er det viktig å skille mellom handling og *atferd*, for handling forutsetter at aktøren har en *hensikt* og ønsker å realisere et bestemt mål (Østerberg, 1977: 56). At vi slik forutsetter at aktøren er *aktiv* i sin handling medfører at vi vanskelig kan se aktøren som *fullstendig* determinert, fordi det vil ligge en resonerende prosess til grunn som trekker på aktørens kreative evner.

Handlingsbegrepet vil dermed vise til en *prosess* som finner sted på ulike nivåer. For det første så kreves det, som nevnt, en aktiv medvirkning fra aktøren, og selv fravær av handling kan være handling så fremt aktøren med *hensikt* lar være å handle (Schütz, 1990: 61). Dette aktive må videre kunne vise til en *vilje*, knyttet til et bestemt mål, og at den handlende aktøren har en *intensjon* om å realisere dette målet gjennom valgte handlingsalternativ. Samtidig vil det være *regler*, som sosiale roller og lignende, aktøren må forholde seg til (Hollis, 1999: 64, 107; Schütz, 1990: 61). Handlingsbegrepet refererer dermed hovedsakelig til en prosess i *forkant* av selve handlingen, som vil preges av aktørens omgivelser og aktørens oppfatning av sine omgivelser, selv om vi ikke kan la være å ta utfallet i betraktning av den grunn (Schütz, 1990: 61).

2.2.1. Kollektivt orientert handling

Når vi her er opptatt av det politiske forbruket, vil dette vise til en form for *kollektivt orientert individuell handling*. Dette medfører en tilleggsdimensjon i handlingsbegrepet, hvor den *aggregerte effekten* av egen og andres handlinger tas i betraktning fordi den enkelte ikke kan realisere målet alene.

I teorier som omhandler rasjonelle valg (TRV) løftes det gjerne frem problemer knyttet til dette, fordi den enkelte potensielt vil finne det rasjonelt å *ikke* bidra i slike kollektive handlinger til tross for at en ønsker å realisere det eventuelle målet (Marwell & Oliver, 2007: 3, 5). Dette er det to grunner til: For det første blir synligheten ved hvert individuelle bidrag mindre jo flere som deltar, og hvis målsettingen er et gode som skal fordeles blant deltakerne blir den enkeltes bit av kaken stadig mindre jo flere som deltar. For det andre så vil det være

---

verdier og holdninger gjerne flyter over i hverandre, og at det derfor er vanskelig å skille dem fra hverandre. Imidlertid kan man utgå fra at verdier vil være mer generelle, og derfor ofte mer robuste, mens holdninger vil vise til mer spesifikke oppfatninger, og dermed også være mer dynamiske (Ajzen, 2005; Wilkinson, 2008).

slik at enkelte mål blir et gode for alle idet det er realisert, og ikke bare for de som deltar i realiseringen. Man kan dermed spare kreftene uten å ofre målsettingen.

Kollektive handlinger vil derfor potensielt vise til spenninger mellom individuelle og kollektive *interesser*⁶ (ibid), og dersom det ikke er noen organisatoriske rammer for handlingen, at deltakelse er frivillig, er det spesielt stor sannsynlighet for at de individuelle interessene vinner over de kollektive (Elster, 2006: 126, 131).

Et sentralt problem for kollektiv handling er, med andre ord, at det gjerne oppleves som at den enkelte må *ofre* noe. Dette betyr at en kan støtte en sak uten å være interessert i å bidra til realiseringen av den (Hagen, 1999: 191). For eksempel så rapporterer Statens vegvesen at 65 prosent av norske bilførere mener det er viktig å holde fartsgrensen, mens 80 prosent likevel innrømmer å ha kjørt for fort (Dagsavisen, 2009: 8). I dette er det ikke nødvendigvis noen selvmotsigelse; de fleste er opptatt av å bevege seg under trygge forhold, og man er gjerne tryggere på egne evner enn andres.

2.3. Forholdet mellom holdning og handling

Kollektive og individuelle interesser vil altså potensielt befinne seg innenfor ulike handlings- og meningssammenhenger, hvor det man ønsker for fellesskapet ikke nødvendigvis er det samme som man ønsker for seg selv (Hagen, 1999: 191). Dette støttes av forskning på *holdningsambivalens*, som viser at en aktør kan ha både positive og negative evalueringer knyttet til samme objekt, bevisst eller ubevisst. Vi er dermed nødt til å operere med holdninger som *bidimensjonale* (Costarelli & Colloca, 2004: 280, 286), fordi en aktørs reaksjon overfor et objekt avhenger av hvilken handlings- og meningssammenheng som dominerer aktørens forståelse av situasjonen der og da.

Når vi her ønsker å forstå diskrepans mellom holdninger og handlinger i tilknytning til politisk forbruk vil ikke det sentrale være hvorvidt kollektiv handling er rasjonelt, men *når* er det rasjonelt og under hvilke *forhold* stimuleres det (Marwell & Oliver, 2007: 9). Dette er viktig, fordi aktørers handlingsmotivasjoner aldri vil være abstrakte, men tvert imot fokuserte og knyttet til bestemte verdier og holdninger med direkte relevans for handling (Wallace, 2006: 46-47). Dette blir spesielt tydelig i lys av *forbruksdimensjonen* ved det politiske forbruket, at

---

⁶ For eksempel sier 95 prosent av befolkningen at de stiller seg positive til at det settes inn ressurser for å bekjempe smugling og salg av smuglersprit. Samtidig viser den samme undersøkelsen at halvparten *personlig* kunne tenke seg å selv kjøpe smuglersprit (Hagen, 1999: 191). Det er altså en spenning mellom det å kunne skaffe billig sprit til seg selv, og det å leve i et samfunn hvor billig sprit er tilgjengelig for "alle".

man handler politisk gjennom å *kjøre* noe. Med mindre aktøren kjøper en vare *kun* på grunn av en positiv effekt dette vil ha på miljøet, noe som virker svært usannsynlig, så må vi også ta det aktuelle produktet i betraktning. Dette innebærer å se forbi verdier og holdninger som eksklusivt knyttet til miljø og politisk forbruk, og inkludere andre faktorer (TemaNord, 2001: 40).

For at en aktør skal forbruke politisk, må dermed aktørens motivasjon for å gjøre dette være sterkere enn andre motivasjoner. Motivasjonen en aktør har for å handle kan slik sett betraktes som en kombinasjon av tre forhold: 1) aktørens holdning til miljøvern, 2) aktørens kunnskap om miljøvern og politisk forbruk som middel, og 3) sosiale og moralske verdier knyttet til miljøvern og individuell handling (Kaiser et al., 1999: 4). Potensielt viktige kilder til diskrepans kan dermed foreløpig se ut til å være enten at aktøren ikke har tilstrekkelig kunnskap for å koble mål og midler (Wallace, 2006: 49), at motivasjonen svekkes på grunn av modererende situasjonsspesifikke faktorer, eller at aktøren rett og slett ønsker noe annet *mer*. Én holdning alene gir dermed ingen handling.

2.4. Handlingsbetingelser

At holdninger ikke bestemmer handlinger – i det minste ikke alene – fremkommer tydelig av følgende eksempel. Det engelske prosjektet Going for green (GFG) og det norske Bærekraftige lokalsamfunn (BL) var statlig initierte prosjekter i kjølvannet av Lokal agenda 21⁷ (LA21), et dokument signert av 177 nasjoner, som skulle forplikte til en oppfølging av Brundtlandrapporten med en handlingsplan for miljø og utvikling (Straume, 2001: 17). Målet for disse to prosjektene var å knytte frivillige på lokalnivå sammen med det offentlige i en dialog som skulle identifisere og overkomme hindringer for individuelle miljøvennlige hverdagshandlinger (Bregnballe, 2009: 154). Dette illustrer en situasjon hvor man har en rekke mennesker med positive holdninger til å bidra miljøvennlig gjennom individuelle hverdagshandlinger, men som likevel ikke realiserer disse holdningene i faktiske handlinger. Fordi de ønsker å bli mer handlingsorienterte rundt disse holdningene, blir de med i respektive prosjekter.

Hypotesen disse prosjektene opererte med var at dette problemet kunne løses gjennom å tette ”informasjonshullet” på individuelt nivå (Straume, 2001: 75; Hobson, 2003: 96), men så enkelt viste det seg ikke å være. Begge disse prosjektene mislyktes, og etter et halvt år

---

⁷ Utviklet i forbindelse med FN-konferansen i Rio, 1992.

hadde blant annet 90 prosent av BL-deltakerne falt fra (Bregnballe, 2009: 159). Hvordan kunne dette skje når holdningene var samsvarende på både individuelt og offentlig nivå? Ifølge en rekke studier (Blake, 1999; Bregnballe, 2009; Straume, 2001; Hobson, 2002) skyldtes det hovedsakelig at dialogen uteble, og at man i stedet ble presentert for et ekspertforankret assimileringfokus hvor atferd skulle implementeres ovenfra-og-ned gjennom et instrumentelt prosjekt av autoritativ og pedagogisk karakter.

Dette eksempelet forklarer ikke diskrepansproblematikken, men det belyser hvordan forholdet mellom holdning og handling er mer komplisert enn man umiddelbart skulle anta, blant annet fordi det vil være en rekke handlingsbetingelser aktøren må forholde seg til og som vil prege det endelige valget av handling. Dette kan vise til alt fra strukturelle til individuelle hindringer, som at markedet ikke tilbyr de produktene aktøren vil kjøpe eller sviktende selvtillit. I tabellen (2.1) nedenfor er de viktigste kategoriene listet opp:

	Eksterne handlingsbetingelser	Interne handlingsbetingelser
Markedet	<ul style="list-style-type: none"> - Andre individer - Institusjoner - Organisasjoner - Tilgjengelighet 	<ul style="list-style-type: none"> - Lyst og begjær - Nytte - Etikk
Kultur	<ul style="list-style-type: none"> - Lokalkulturelle føringer 	<ul style="list-style-type: none"> - Internaliserte lokalkulturelle oppfatninger
Motivasjon: <ul style="list-style-type: none"> - Holdninger - Kunnskap - Verdier 	<ul style="list-style-type: none"> - Subjektive normer, og følt sosialt press 	<ul style="list-style-type: none"> - Subjektive verdier, og følt indre overbevisning
Intensjon	<ul style="list-style-type: none"> - Objektive muligheter for realisering av ønsket mål 	<ul style="list-style-type: none"> - Subjektiv oppfatning av objektive muligheter og egen evne til realisering av ønsket mål

Figur 2.1: Handlingsbetingelser

Til hver av disse betingelseskategoriene vil det være to dimensjoner, eksterne og interne, som begge legger føringer på aktørens handlingsvalg. Skillet ligger i at de eksterne betingelsene virker direkte, mens de interne virker indirekte gjennom aktørens *oppfatninger* av de ytre betingelsene. Dette innebærer en spenning mellom situasjonen og aktørens oppfatning av situasjonen. Når vi her er ute etter å forstå forholdet mellom holdning og handling, må vi også forstå de betingelser som *påvirker* dette forholdet.

2.4.1. Markedet

Markedet vil i enhver forbrukssammenheng utgjøre en viktig betingelse i seg selv, som premissleverandør gjennom de institusjonaliserte praksiser markedet består av. Enhver forbruks-handling vil derfor være *uløselig* bundet til markedet. Fra et sosiologisk perspektiv forstås markedet gjerne først og fremst som en sosial arena for interaksjon mellom individer, organisasjoner og institusjoner, men det vil være uenighet knyttet til spørsmål om aktørens frihet og strukturenes makt over individet (Fligstein & Dauter, 2007: 107). Hvordan man forstår markedets *funksjon* i samfunnet vil dermed variere.

Ifølge Fourcade og Healy (2007) kan vi hovedsakelig skille mellom tre slike idealtypiske forståelser: Noen vil, som Adam Smith (2007), vektlegge markedet som en *siviliserende kraft*, med evne til å opprette sosiale bånd og forpliktelser. Andre vil, som Zygmunt Bauman (2007), imidlertid se markedet som *moralsk undergravende*, fordi markedskreftene vil bryte med viktige prinsipper for sosial integrering. Mellom disse har man *doux comerce*-posisjonen, hvor man blant annet kan plassere Immanuel Kant (2002). Her vil markedet hovedsakelig anses som positivt, men likevel et ufullbyrdet prosjekt som må overkomme historiske og kulturelle begrensninger for å realisere sitt potensial.

Dette innebærer at det politiske forbruket, og individer som politiske forbrukere, vil forstås ut fra forskjellige kriterier avhengig av hvilken posisjon som vektlegges. Samtidig vil den enkelte aktøren også representere et bestemt syn på markedet, som vil prege hennes handlinger.

Nå skal ikke jeg plassere ideen om det politiske forbruket innen noen bestemt av disse idealtypiske forståelsene av markedet, men det er verdt å nevne at dette i det minste *utfordrer* konvensjonell markedsforståelse. Grunnen til det er måten politisk forbruk forsøker å integrere politiske og økonomiske sfærer (Andersen & Tobiasen, 2006: 129), og med det flette sammen det offentlige og det private (Sørensen, 2004: 58). Men politisk forbruk vil likevel måtte forstås som en *alternativ* markedspraksis, som finner sted ”i hvalens mage” – det vil si, ikke innen en autonom, autentisk arena, men i et *forhandlingsfelt* på markedets premisser (Barker, 2008: 433). Markedets eksterne handlingsbetingelser vil dermed vise til spenningen mellom ulike markedsaktører, som henholdsvis representanter for konvensjonell eller politisk markedspraksis.

Markedet vil ikke kunne være moralsk i seg selv, men det vil være de *verdikklassifiseringskategoriene* aktører handler gjennom som tilfører en forståelse av markedshandlinger som politiske eller ikke-politiske, og økonomisk handling må derfor forstås i lys av den sosiale konteksten den finner sted i (Fourcade & Healy, 2007: 301-303). Markedet kan derfor ikke

forstås som fiksert, men vil vise til en dynamisk og kompleks sammensetting av politikk, kultur og ideologi (Beckert, 2009: 247), representert av de enkelte aktørene i måten de handler i og overfor markedet på.

Dette viser til de interne handlingsbetingelsene, som handler om hva det er aktøren *ønsker* å kjøpe. Forbruksvarer vil ikke kun vise til eventuelle etiske kvaliteter, men også være tilskrevet kvaliteter knyttet til blant annet økonomi og estetikk. Hvilke som er utslagsgivende for aktøren i selve kjøpehandlingen vil dermed variere (Boadou & Schnitz, 2008: 1-3), avhengig av om aktøren vektlegger lysten, nytten eller etikken.

2.4.2. Kulturen

Markedet vil utgjøre en sosial *struktur*, men virkeliggjøres kun gjennom de forestillinger og forventninger aktører legger til grunn for handling. Markedets funksjon kan dermed sies å være regulert av en *kulturell forståelse*, knyttet til normer, identitet, praksis (Fligstein & Dauter, 2007: 106) og andre lokalkulturelle oppfatninger. En eventuell sammenfletting av økonomi og politikk kan dermed ikke finne sted utenfor kulturen, men vil måtte formes som idé og formidles i og av denne. Kulturen er dermed en forutsetning for at aktøren både kan tilbys muligheten til å forbruke politisk og i det hele tatt oppfatte dette som en alternativ forbrukspraksis.

I den forstand representerer kulturen de sosiale og kognitive ordningene markedet springer ut av og som opprettholder det (Fourcade & Healy, 2007: 286). Uten denne forankringen ville ikke aktører hatt noen forutsetning for å stille *forventninger* til markedet. Individuelle markedshandlinger kan derfor ikke forstås utenfor de sosiale nettverk og meningshorisonter aktører både inngår i og møter på markedet (Beckert, 2009: 247), for i den grad aktører trekker på markedet for handling betinges dette av aktørens *forståelse* av markedet, som *internalisert* lokalkulturell oppfatning.

Politiske forbrukshandlinger må nødvendigvis forstås ut fra *normative* handlingsgrunner, at aktøren opplever det som en god eller riktig handling. Dette innebærer at handlingen også vil ha en verdi *i seg selv*, og vil kunne motivere aktøren til handling gjennom muligheten til å realisere en idé om å leve et godt liv. Interne handlingsbetingelser vil derfor hovedsakelig vise til spørsmål om *hvordan* aktører finner motivasjon i kollektive fordeler, mens de eksterne vil handle om *hvorfor* (Hagen, 1999: 188).

2.4.3. Motivasjonen

Som vi ser representerer handlingsbetingelsene en bevegelse inn i aktørens grunner for å handle, og med motivasjon har vi kommet til selve grunnlaget; en sammensatt kategori bestående av kunnskap, holdninger og verdier. Dette er også den kategorien jeg vil bruke mest plass på i resten av oppgaven, derfor kan det være interessant å vise til litt empiri ved å trekke frem sosiodemografiske faktorer som har markert seg positivt overfor politisk forbruk.

Det generelle bildet vi har fått gjennom forskning er at folk som bor i storbyer oftere forbruker politisk enn de som bor i utkantstrøk. Høyere utdanning markerer seg som en relevant faktor, og det samme gjør politisk interesse (Berg & Terragni, 2006: 10; Forbrugerstyrelsen, 2008: 117; Strømsnes, 2007: 317). Høy alder har også vist seg å ha en positiv effekt, riktignok frem til et visst nivå (Brusdal et al., 2005: 7), og jo høyere samlet inntekt husholdningen disponerer, jo større er også sannsynligheten for at man forbruker politisk (Forbrugerstyrelsen, 2008: 117).

Dette gjør det fristende å trekke slutninger, men til tross for at enkelte faktorer ser ut til å utmerke seg har det likevel vist seg at de, i seg selv, i liten grad bidrar til å forklare verken tilstedeværelse eller fravær av politiske forbrukshandlinger (Tarrant & Cordell, 1997: 622; Hobson, 2003: 102). Som jeg nevnte i innledningen, vil politisk forbruk først og fremst være en *handling*. Den politiske forbruker vil dermed oppstå og ende i hver isolerte handling, som en samfunnsengasjert fugl fønix. Likevel er det et mønster her det kan være verdt å ta tak i, fordi det kan belyse potensielle *mekanismer* som virker stimulerende (Pawson, 2000).

Hvis en bestemt type motivasjon er mer fremtredende og oppmuntres i noen sosiale lag og ikke i andre, kan dette vise seg relevant for diskrepansproblematikken. Dette betinger i så fall at nevnte faktorer kan vise til hvordan for eksempel gruppespesifikke normer, informasjonskilder og utdannelsesmønstre legger føringer på individuell handling. Og ifølge Strømsnes (2007: 319) er det hovedsakelig to faktorer som har en slik signifikant effekt på politisk forbruk: *utdannelsesnivå* og *politisk interesse*. Dette er riktignok faktorer som slår ut positivt for *alle* former for politisk engasjement (les: politiske *ressurser*), men poenget til Strømsnes er at det politiske forbruket derfor må regnes som et *supplement*.

I denne oppgaven er jeg i utgangspunktet ikke opptatt av hvem som forbruker politisk og hvem som ikke gjør det. Det interessante er hvorfor så mange slutter seg til *ideen* uten at de realiserer den i handling (diskrepansproblematikken). Likevel kan Strømsnes' funn være interessante fordi de sier noe om potensielt relevansen ved bestemte klasserelaterte sosialiseringsprinsipper for både å anta en positiv holdning til det politiske forbruket og se mulighetene for å praktisere det. Dette viser til motivasjonens eksterne handlingsbetingelser, og over-

gangen til de interne vil forutsette at aktøren internaliserer dette som en indre overbevisning som relateres til en *forpliktelse* overfor samfunnet. Den enkelte aktøren må altså konstitueres som berørt av en potensiell fremtidig uønsket tilstand, med en forventning til en bestemt handling. Dette kan for eksempel skje ved å posisjonere kollektiv og individuell rasjonalitet som et skille mellom solidaritet og egoisme. Roar Hagen (1999: 188-189) kaller dette *rasjonell solidaritet*, og viser til realiseringen av kollektive goder gjennom avkall på eller begrensning av egne interesser.

Et problem vil være at det ofte kan være vanskelig å skille mellom tilfeller hvor man handler ut fra personlige preferanser og tilfeller hvor man forsøker å påvirke eksterne forhold (Andersen & Tobiasen, 2006: 11-14), noe SIFO-surveyen av 2006 kan eksemplifisere: I henhold til denne mener 62 prosent at det politiske forbruket kan bidra til å bekjempe miljøproblemer, men kun ni prosent oppgir å ha gjort innkjøp på dette grunnlaget de siste 12 månedene. Det interessante er at 43 prosent likevel oppgir å ha handlet økologisk i denne perioden (Berg & Terragni, 2006: 9-12). Dette viser til relevansen ved å spesifisere hvorvidt det er forbruket eller politikken man er opptatt av (Sørensen, 2004: 10) fordi *motivasjonen* bak handlingen vil være av essensiell betydning for definere forbrukshandlingen som politisk.

2.4.4. Intensjonen

For å kunne klassifiseres som politisk forbruk kreves det altså at aktøren bevisst handler med en kollektiv orientering, ved at spesifikke holdninger legges til grunn for til- eller fravalg av forbruksvarer med hensikt om å fremme et bestemt politisk mål (Andersen & Tobiasen, 2006: 12; Berg & Terragni, 2006: 7). Aktøren vil slik ha en *intensjon* om å forene individuelle oppfatninger om hva et godt liv innebærer med maktutøvelse overfor eksterne forhold (Terragni et al., 2006: 15-16). Dette tydeliggjør hva jeg alt har vært innom, at politisk forbruk ikke er noe man kan *være*, men en bestemt *måte* å engasjere seg politisk i samfunnet på (TemaNord, 2001: 34) gjennom et oppgjør med praksiser man anser klanderverdige (Jordan et al., 2009: 161). Utfallet av handlingen vil imidlertid være utenfor aktørens kontroll, fordi det politiske forbruket kun vil ha en effekt gjennom aggregeringen av individuelle handlinger.

Når det gjelder intensjonens eksterne betingelser, så viser det rett og slett til at det finnes tilgjengelige produkter aktøren kan handle politisk gjennom. Problemet er bare at ethvert produkt kan fungere som middel, så fremt intensjonen er kollektivt orientert. Politisk forbruk virker nemlig begge veier: Når det oppfordres til boikott av, for eksempel, israelske appelsi-

ner, mobiliseres samtidig politiske forbrukere den andre retningen, som *kjøper* appelsinene for å støtte Israel (Døving, 2003). Dette viser til at intensjon, som motivasjon, er avhengig av en individuell fortolkning av hva en *bør* og *kan* gjøre. Slik blir det politiske forbruket et potensielt *pluriversum* (Schmitt, 2007: 66) – et pluralistisk felt hvor den politiske agenda finnes i hver enkelt, og ikke nødvendigvis samsvarer med andres prosjekter og dermed heller ikke nødvendigvis kan inngå i et universelt politisk prosjekt.

Kapittel 3:

EN MULTIDIMENSJONAL SYNTESE

Når jeg her har valgt å fokusere på diskrepansproblematikken, skyldes det at spørsmål knyttet til miljø og menneskehetens fremtid er viktige å ta tak i fordi vi som lever nå har et ansvar for de som kommer etter. I den grad vi aner konturene av en fremtidig krisetilstand vi ønsker å unngå, men likevel unnlater å handle offensivt overfor denne oppfatningen, så innebærer dette ”en ubalanse mellom mennesker og natur” (Wyller, 1991: 174) som vitenskapen bør gjøre en innsats for å forstå. Men vel så interessant viser diskrepansproblematikken til at det er et *sentralt* element ved selve den menneskelige handlingen vi ikke har en klar forståelse av.

Dette betyr riktignok *ikke* at samfunnsvitenskapen bør søke etter kausale lover som lar oss predikere handling med 100 prosent treffsikkerhet, men at vi trenger mer innsikt i hvordan mennesker oppfatter, forholder seg til og handler overfor sine omgivelser. Noe som blant annet innebærer å undersøke nærmere hvordan modererende faktorer kan påvirke handling, og hvordan aktører forholder seg til sine egne holdninger *representert* i handling. Så fremt vi ikke har kommet til noen klare forklaringer innebærer dette at forskningen kontinuerlig må

revurdere sine metoder og tilnærminger (Kraus, 1990: 3; Kaiser et al., 1999; Armitage & Christian, 2003; Eden, 1993).

Utgangspunktet befinner seg derfor på to nivåer. For det første er det sentrale spørsmål vi ikke har svar på som viser til behov for finjusteringer av forskningspraksis, men samtidig handler det om å kunne bidra til å endre en negativ samfunnsutvikling; ”et samfunn som ikke er i stand til å gi sine medlemmer oppgaver og funksjoner på grunnlag av en fremtidsvisjon og en tro som de har seg imellom, er et ufullstendig og fattig samfunn” (Løchen, 1985: 154). Som Dag O. Hessen (2007: 35-38) påpeker kan ikke forskningen akseptere de *objektivt* irrasjonelle valgene aktører fatter når konsekvensene er så dramatiske, men første skritt mot en løsning er å forstå aktørens handlinger som *subjektivt* rasjonelle. Det er først når vi forstår hvorfor aktører handler som de gjør, at vi også kan forstå hvorfor de ikke handler annerledes.

Et slikt utgangspunkt vil, slik jeg ser det, være av grunnleggende relevans for både å gripe diskrepansproblematikken og stimulere til å bekjempe miljøproblemer, fordi mennesker skaper historien uten å vite helt sikkert *hva* det er de gjør. Gjennom ideologi og mystifisering tror vi gjerne at vi gjør én ting mens det i virkeligheten kan være noe helt annet (Østerberg, 1984: xviii). At mennesker gjennom tidene har etterstrebet ulike tidstypiske illustrerer dette: for når forståelsen av det vakre endres over tid, er det jo ikke en objektiv skjønnhet man eventuelt representerer, men en bestemt idé om det skjønne. Enhver handling vil derfor være preget av en bestemt forståelse *av* verden som ikke nødvendigvis representerer verden slik den *er* (ibid). Vi må altså forsøke å utlede gode modeller for forbrukeratferd, som belyser *hvorfor* aktører handler som de gjør og *hvordan* vi kan forstå disse handlingene som meningsfulle for aktøren (Vermeir & Verbeke, 2006: 169).

3.1. Et eksempel

Som nevnt innledningsvis har jeg valgt å fokusere denne oppgaven gjennom å forholde meg til én bestemt artikkel utarbeidet av et forskerteam tilknyttet SIFO, bestående av Eivind Stø, Harald Throne-Holst, Pål Strandbakken og Gunnar Vittersø (Stø et al., 2008). I norsk sammenheng er SIFO en viktig aktør innen forskning på forbruk og etikk (se blant annet: Vramo, 2006; Berg & Terragni, 2006; Brusdal et al., 2005; Terragni et al., 2006). Derfor ser jeg det som naturlig og legitimt å forholde seg til det siste innen deres forskning når jeg her forsøker

å nærme meg diskrepansproblematikken, både som et anker for problemstillingens relevans og som et argument for å tenke annerledes⁸.

Som bidrag til forskningsfeltet utgjør Stø et al.s (2008) artikkel et forsøk på å drøfte spørsmål og vise til måter man kan overkomme skillet jeg nevnte i innledningen, mellom det individualistiske og det strukturalistiske paradigmet, i en *multidimensjonal tilnærming*. Dette innebærer å vurdere hvordan man teoretisk kan integrere prosesser på mikro- og makronivå med hverandre (Belk, 1995: 60-62), fordi eventuelle løsninger på miljøspørsmål vil være avhengig av et samspill mellom individuelle holdninger og handlinger og tilrettelegging fra myndighetenes side (Lindseth & Bjørnæs, 2002). Det politiske forbruket tolkes slik i en utvidet forståelse som omfatter de bredere nettverk, sosiale forhold og kulturelle koder individer lever sine liv i rammene av (Barnett et al., 2007: 16).

3.1.1. En multidimensjonal tilnærming

Stø et al.s drøfting av mulighetene for en multidimensjonal tilnærming går ut på å først identifisere det de anser for å være *tre hovedtilnærminger til diskrepansproblematikken* (som jeg har valgt å forholde meg til som tre teoretiske søyler når jeg drøfter tematikken videre), som så benyttes for å utlede sentrale og relevante elementer i forbindelse med diskrepansproblematikken. Spørsmålet er om disse kan syntetiseres i en modell, og i så fall om denne eventuelle modellen vil kunne bidra til å løse problemet med *hvordan man frembringer ansvarlige forbrukere, som kan bidra til en bærekraftig utvikling* (Stø et al., 2008: 235)? Dette krever i så fall, ifølge artikkelforfatterne, at man tar utgangspunkt i aktører som *rasjonelle*, men på en måte som overskrider den tradisjonelle oppfatningen av TRV. ”Den rasjonelle aktør” blir dermed en *rammeforståelse*, hvor artikkelforfatterne trekker inn *kultur*, med *livsstil* som sentralt begrep, samtidig som de problematiserer betingelsene for politisk forbruk ut fra spenninger i rolledualismen dette medfører – som henholdsvis *både* økonomisk og politisk aktør på markedet (ibid, 2008).

---

⁸ I denne skriveprosessen har jeg hatt studentplass hos SIFO, og opprinnelig hadde jeg intensjoner om noe lignende Stø et al. (2008) gjør i sin artikkel. Når denne ble publisert fremsto det imidlertid tydelig for meg at det var viktige ting å gripe tak i, og oppgaven tok en annen retning. I min resonnering rundt teoretiske og metodologiske problemer ved denne artikkelen avtalte jeg et møte med Eivind Stø hvor jeg presenterte mitt syn på måten de går frem, og hvilke eventuelle problemer jeg mener dette medfører. Stø samtykket i at dette var viktige poenger å ta tak i, og rådet meg til å forfølge tankerekken. Dette er jeg takknemlig for, og viser samtidig til Mertons poeng med å ”stå på kjempers skuldre”.

Et slikt perspektiv samsvarer delvis med blant annet Gert Spaargarens (2006) forsøk på å forstå diskrepansproblematikken ved å se det politiske forbruket som *praksis*, og dermed først og fremst som handling. For Spaargaren vil denne praksisen være resultatet av brytningen mellom *aktørens* livsstil og *strukturens* tilbudssystemer, men relativ til de ulike arenaer hvor forbrukshandlinger finner sted. Det som hovedsakelig skiller Stø et al. og Spaargaren er at sistnevnte anser det som vanskelig å utvikle overordnede teorier på det stadiet forskningsfeltet befinner seg i. Et standpunkt som forøvrig støttes av den danske maktutredningen (Andersen & Tobiasen, 2006: 26), hvor det slås fast at det først og fremst er alternative fortolkningsrammer for utvikling av testbare hypoteser en forståelse av politisk forbruk er avhengig av. Dette er imidlertid nettopp hva Stø et al. forsøker å utfordre. Spørsmålet er om det lar seg gjøre å forene mikrososiologiens og makrososiologiens kontrasterende teoretiske perspektiver, både i henhold til hva det sosiale består i og hvordan vi kan forklare det (Blau, 1987: 71)?

Stø et al. (2008: 237-241) identifiserer, som nevnt, tre hovedtilnærming til diskrepansproblematikken, og hver av disse håper man skal bidra med å løse sentrale problemer: Utfordringen for den tilnærmingen⁹ søylen omhandler *spenningen mellom rasjonell handling og rutiner og vaner*. Her er det naturligvis teorier om rasjonell handling som står i fokus, og problemet man vil løse er knyttet til hvordan man kan bevare en forståelse av aktøren som rasjonell til tross for innslag av inkonsistens mellom holdning og handling. Artikkelforfatterne har valgt å hovedsakelig vektlegge sosialpsykologene Ajzen og Fishbeins ”theory of reasoned action”, hvor *handlingsintensjon* utmerker seg som et medierende ledd mellom holdning og handling. Der denne søylen imidlertid kommer til kort, slik Stø et al. ser det, er i forståelsen av aktører i atomistisk forstand, og at man ikke tar høyde for de *relasjoner* mennesker inngår i og orienterer seg mot i handling (se blant annet: Miller, 2001).

Den andre tilnærmingen benytter artikkelforfatterne for å belyse *forholdet mellom behov og ønsker*, og denne er av en mer kulturorientert art. Thorstein Veblen, Jean Baudrillard og Pierre Bourdieus fokus på forbrukets *symbolske* dimensjoner, i relasjon med Maslows behovshierarki, er her det sentrale, og hovedproblemet er å forstå hvordan det moderne forbrukets sammenheng med en *identitetsforståelse* gjør det vanskelig å objektivt avgjøre hva en aktør virkelig *trenger*. Til slutt har man den tredje tilnærmingen, hvor *forbrukere problematiseres som aktører innen både marked og politikk*, og det sentrale er å forstå spenningen som oppstår mellom de ulike rollene det politiske forbruket forutsetter. Her vises det blant annet til

---

⁹ Stø et al. opererer med en annen rekkefølge i sin diskusjon av tilnæringsmåtene enn det jeg gjør her, men av hensyn til ryddighet i min drøfting av deres artikkel har jeg valgt å stokke om på dem. Dette bør ikke ha noen konsekvenser for argumentasjonen.

Giddens og Becks individualiserings- og moderniseringsteorier, samt diskusjoner rundt hvorvidt markedet *kan* fungere som en politisert arena for individuell virksomhet¹⁰.

3.1.2. Eliminering av hindringer

Hvis vi, som jeg har valgt å gjøre, ser nevnte tilnærminger som teoretiske søyler, utgjør disse tre teoretiske posisjoner med tre tilhørende problemer. Spørsmålet er da om de respektive søylenes styrke overfor respektive problemer lar seg kombinere i en overordnet forståelse av diskrepansproblematikken?

I sin drøfting av dette vise artikkelforfatterne til ulike *betingelser* (Stø et al., 2008: 242-245) for at politisk forbruk skal kunne finnes sted, som samtidig problematiserer forutsetningene for realisering av holdning i handling – og da er det snakk om en bestemt type holdning; *positive holdninger til politisk forbruk som middel for å bekjempe miljøproblemer*. I den grad betingelsene ikke foreligger vil dette utgjøre hindringer for politisk forbruk, og det vil derfor være nødvendig å gjennomføre bestemte *endringer*.

Det skal nevnes at disse betingelsene og nødvendige endringene ikke kobles spesielt tydelig til bestemte teoretiske posisjoner, og jeg har derfor valgt å ikke spekulere i hvordan artikkelforfatterne tenker seg dette. Dette har heller ingen betydning for min senere argumentasjon.

Den første og grunnleggende betingelsen er kulturelle *verdier*. Med dette mener man at samfunnet må frembringe en bevegelse hvor man går fra å fokusere på ønsker til *behov*, og med det skaper en kulturell bevissthet rundt hva vi forbruksmessig trenger og hva som er overflødig. Dette forutsetter en andre betingelse, at man også utfordrer og endrer forbrukets *symbolske* karakter (ibid: 242-245). Grunnen til dette er at det vi har *lyst* på eller ønsker å kjøpe ofte er knyttet til produkters symbolske dimensjoner og kulturelle status (Wallace, 2006: 185, 187), og at slike drivkrefter gjerne kolliderer med aktørens overordnede ønske om å forbruke politisk.

Holdningene er i seg selv også en viktig betingelse. Dette viser til en normativ oppfatning om hvordan aktører *bør* ta stilling til miljøproblemer og eget ansvar (Stø et al., 2008:

---

¹⁰ Artikkelen til Stø et al. er publisert på engelsk, og jeg har derfor oversatt deres kategorier, som opprinnelig ble kalt:

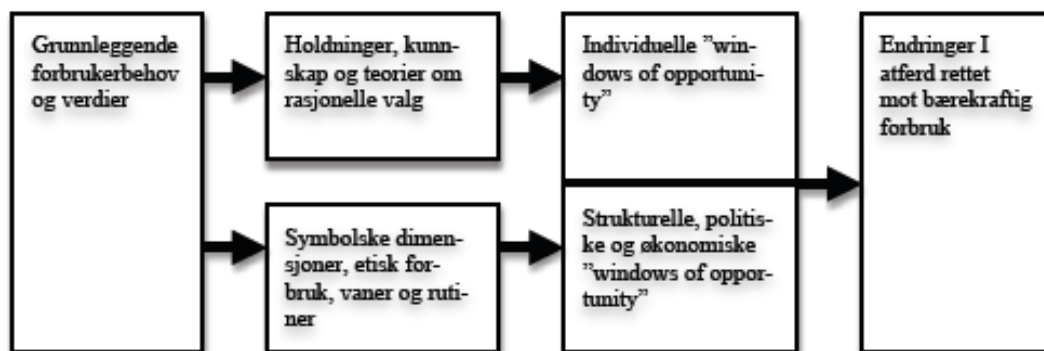
- The tension between rational models of consumer behaviour and models based on routines and habits.
- The relationship between needs and wants.
- Consumers as actors in markets and politics (Stø et al., 2008: 236).

242-243), men når det gjelder diskrepansproblematikken må det nødvendigvis foreligge en holdning før den unnlates å realiseres. Poenget er dermed at aktører vil ha en *rekke* holdninger, og at disse er mer eller mindre hierarkisk ordnet i et individuelt *holdningssystem*; det er fullt mulig å anse noe for å være bra, men likevel ikke bry seg spesielt mye om det (Wallace, 2006: 198, 201). Selv om en aktør samtykker i at det politiske forbruket er positivt, er ikke det dermed gitt at aktøren ser *personlig relevans* i dette. Holdningsbetingelsen viser altså til at det først og fremst må eksistere en holdning å handle ut fra, og at denne må prioriteres foran andre holdninger.

Kunnskap er den fjerde betingelsen, som viser til aktørers forutsetning for å treffe riktige valg, og dermed også til at samfunnet må bli bevisst sitt ansvar og sin rolle i dette. Individer må gis opplæring i riktig forbrukeratferd og tilbys relevant informasjon og kunnskap om miljøproblemer og måter de kan bidra til å bekjempe disse (Stø et al., 2008: 243-244). Dette innebærer også, som siste betingelse, at det må etterstrebtes en endring i aktørers *vaner og rutiner*, og at det tas hensyn til at ikke alle individuelle handlinger fattes på rasjonelt grunnlag. Å *legge til rette* for at politiske forbruksvalg blir tilgjengelige og tydelige er dermed essensielt (ibid: 245).

3.1.3. Utvikling av en syntetisert modellforståelse

Med dette som utgangspunkt fremmer så artikkelforfattere et forslag til en *multidimensjonal handlingsmodell* (modell 3.1), hvor nevnte posisjoner og innsikter blir forsøkt syntetisert:

Figur 3.1: "A multi-dimensional modell for change in consumer behaviour"
Egen oversettelse av modellen (Stø et al., 2008: 248).

Our main message is that we need a multi-dimensional understanding of consumer behaviour in general (...) This understanding is also relevant to attempts at changing consumer behaviour towards sustainability (...) Our second message is that we have to combine models dealing with rational choices with models more concerned with habits, routines and the symbolic aspects of consumption. Our final message is the relevance of windows of opportunities. These windows can be created not only by consumers themselves but also by political authorities and business (Stø et al., 2008: 248).

Som sitatet viser tar ikke denne modellen først og fremst sikte på å *forklare* hvordan diskrepans mellom holdning og handling oppstår, men må hovedsakelig forstås som en ”bruksanvisning” man kan implementere gjennom samfunnets strukturer for å *overvinne* kildene til diskrepans.

Artikkelforfatternes standpunkt er altså at aktører vil fatte mer eller mindre bevisste valg på markedet. Ved å ta i betraktning hvordan de resonnerer seg frem til de ulike valgene, kan man gjennom strukturelle tiltak legge til rette for at aktører tar de *rette* valgene, blant annet ved å heve statusen til miljøvennlige produkter på kulturelt nivå, slik at aktører vil *ønske* å tilegne seg disse på et individuelt nivå. Ideen er at hvis dette gjennomføres og mulighetene for denne typen forbruk *synliggjøres*, både i den enkeltes hverdagsliv og i offentlig tilrettelegging, vil diskrepansproblematikken svekkes.

Ideen er fortsatt tilsvarende Spaargarens (2006) fokus på hvordan man integrerer *øko-rasjonalisering* med en oppmerksomhet rundt aktørers sosialt *meningsfulle* handlinger, som tar hensyn til både *produktutvikling* og *tilgjengelighet*, måten folk *forholder* seg til disse og eventuelt *integrerer* de i egne liv og hvordan de så inngår som komponenter i deres *identitet*, som meningsbærere. Men, som nevnt, skilles de i en henholdsvis mikro- og makroorientering. Spørsmålet vil dermed være hvorvidt artikkelforfatternes forsøk på teorisyntetisering er gjennomførbare?

3.2. Diskusjon

Én av tingene som er interessant med Stø et al.s (2008) artikkel, er at den innledningsvis tar tak i diskrepansproblematikken på en god måte. Den kartlegger feltet gjennom en ryddig redegjørelse for ulike tilnærminger til problemstillingen og hvilke diskurser disse representerer og fremhever, og forsøker å trekke dypere innsikt ut av dette ved å legge vekt på sentrale elementer. Der det oppstår problemer, er etter mitt syn knyttet til tre spørsmål: Hvordan skal vi

forholde oss til *aktøren som rasjonell*, lar det seg gjøre å *syntetiserer nevnte teorier i én modell*, og hvordan skal vi forstå *søylene selvstendige forklaringskraft?*

Som det fremkommer av figur 3.1 skisserer artikkelforfatterne problemstillingen som en *bevegelse* i en enkel lineær fremstilling. En utfordring knyttet til dette er at man risikerer, til tross for *intensjonen* om en multidimensjonal tilnærming, å miste det flerdimensjonale og komplekse som preger menneskelig handling. En aktør vil både defineres av det hun gjør, så vel som det hun *tror* hun gjør (Sartre, 1984: 92-93). Man kan aldri regne med å fange alle relevante faktorer og variabler som preger en bestemt aktørs handlinger, men man kan forsøke å fremvise dette flerdimensjonale – ikke nødvendigvis i de spesifikke og konkrete bestanddeler, men ved å klargjøre de ulike sidenes sammensatthet og hvordan dette henger sammen med kulturens modererende effekter (ibid: 94-95).

Som Dennis H. Wrong (1961) påpeker, handler det om at samfunnsvitenskapelig teori først og fremst må forstås *i forbindelse med de spørsmålene* teoriene representerer svar på. Bruk av teori må derfor *ikke* skje uten en oppmerksomhet på dette (ibid: 183). Det vil si at de problemene artikkelforfatterne identifiserer i tilknytning til de ulike tilnærmingene, utgjør en *nivåforskjell* man ikke kan fange gjennom en multidimensjonal *oppmerksomhet* alene. Først og fremst på grunn av implikasjoner ved utgangspunktet for teoriene det trekkes på, hvor det vil være kontrasterende syn på *hva det sosiale består i, men også hvordan vi kan forklare det* (Blau, 1987).

Enhver form for forbruk vil finne sted innen et bredt nettverk av sosiale prosesser, og verken informasjon eller konkrete produkter kan dermed sies å ha en *direkte* kraft overfor aktørers handlingsvalg. Dette innebærer at man, for å *fange* det multidimensjonale, i stedet muligens bør se det politiske forbruket som en form for *sosial intervensjon*¹¹, i lys av hvilke mekanismer som potensielt binder aktørens rasjonalitet og relative ressurser sammen i en bestemt kontekst (Pawson & Tilley, 2008: 68-69)? De tre sentrale spørsmålene (og drøftingen videre av de tre søylene) jeg utleder av Stø et al.s artikkel vil belyse dette.

3.2.1. Forståelsen av aktøren som rasjonell

Hvis målet er å forstå aktører som rasjonelle (og det synes jeg man skal gjøre), spesielt i forbindelse med diskrepansproblematikken, kan det være nyttig å forsøke å gripe *meningen* aktø-

---

¹¹ Som nevnt i forrige kapittel, vil politisk forbruk være en alternativ praksis som finner sted innen konvensjonelle markedsrammer i et *forhandlingsfelt*.

rer selv legger i sine handlinger (Boudon, 2001; Kalleberg, 2009). Dette innebærer å gå i dybden og undersøke hvorfor andre handlinger velges fremfor de forbrukspolitiske, og hvordan vi kan forstå dette som fornuftig eller meningsfullt ut fra aktørens perspektiv. Alternativet, slik jeg ser det, er å se diskrepans mellom holdning og handling som et resultat av ulike hindringer aktøren har liten, eller ingen, kontroll over. Et slikt perspektiv vil innebære én av to oppfatninger: Enten at aktøren er rasjonell, men befinner seg i et samfunn som strukturelt hindrer henne i å realisere sine holdninger i handling, eller at aktøren rett og slett ikke kan forstås som rasjonell i utgangspunktet.

Den første posisjonen handler om å se rasjonalitet som noe *subjektivt* og forsøke å forstå aktørers måter å *resonnere* seg frem til handlingsvalg de selv anser som gode. Den andre posisjonen vil derimot se rasjonalitet i *objektiv* forstand, og skille mellom rasjonelle og irrasjonelle handlinger, for slik å strukturelt legge til rette for valg aktørene ikke er i stand til å fatte på egen hånd. Denne sistnevnte posisjonen kan vise seg vanskelig å forsvare (Boudon, 2001; Elster, 1979; Elster, 2006; Kalleberg, 2009), for hvis aktørens individuelle rasjonalitet er avhengig av strukturelle føringer blir det vanskelig å i det hele tatt forstå aktøren som rasjonell. Aktøren bør, med andre ord, tillates handlefrihet og aktiv medvirkning når vi teoretiserer om dette.

Vi kan se dette i lys av Jon Elsters (1988) metaforiske bruk av Ulysses, som lar seg binde til masten for å ikke la seg lokke av sirenene. Elster forsøker her å illustrere hvordan *individuell* initierte tiltak kan forebygge fremtidig irrasjonell handling. Hvis det derimot er det strukturen som binder fast aktøren, viser dette imidlertid til en *hydraulisk* oppfatning av individuell handling hvor aktøren ikke er i stand til å selvdeterminere¹² seg selv, men kontrolleres av indre kausale psykologiske krefter som *presser* frem handling, uavhengig av aktørens aktive vurderinger (Wallace, 2006: 172-176). Hvis aktøren ikke er i stand til å velge så kan man heller ikke fremholde at aktøren er rasjonell (ibid).

Elsters Ulysses kan riktignok ikke regnes som fullstendig rasjonell, men han er heller ikke passivt overlatt sine lyster og begjær. Ulysses binder seg fast fordi han *vet* at det er en sannsynlighet for at han vil kunne komme til å handle ut fra *viljesvakhet*¹³, og ønsker å ”binde” sine handlinger mens han ennå er refleksiv og i kontroll (Elster, 1988: 36-37). Når det er

---

¹² At en aktør er i stand til å *selvdeterminere* seg selv innebærer evnen til å bestemme seg for å gjøre noe og så gjøre det. Dette er en viktig egenskap hvis vi skal forstå aktører som rasjonelle, for dette innebærer at aktøren er i stand til å *overvinne* følelser, lyst og begjær og aktivt *velge* sin handling. Selvsagt kan det være rasjonelt å følge lysten også, men for at aktøren skal være aktiv og i kontroll over sine handlinger må det foreligge en evne til å determinere egen handling.

¹³ Jeg kommer tilbake til dette begrepet senere i kapittel fire.

strukturen som må *forvalte* og binde individers handlinger, fordi individene ikke anses å selv være i stand til å velge rasjonelt, så er imidlertid rasjonaliteten borte. Aktøren vil da befinne seg i en konstant *akratiske*¹⁴ tilstand.

Nå skal det nevnes at vi her beveger oss mot et kjent problem innen teorier om rasjonell handling. Wallace (2006: 176) mener blant annet at dersom selvkontroll avhenger av strategier som skal hindre realiseringen av fremtidige lyster på bekostning av overordnede holdinger så er aktøren mer eller mindre en passiv tilskuer i sitt eget liv, uten evnen til å kontrollere sine handlinger *direkte*. Det eneste aktøren kan gjøre er å forsøke å *manipulere* psykologiske krefter slik at hun *indirekte* frembringer ønsket handling. Men, slik Elster (1988: 36) hevder, fordi aktøren er *aktiv* i implementeringen av disse strategiene vil det være snakk om rasjonalitet, om enn i en *ikke-perfekt* forstand¹⁵.

Poenget er dermed at en multidimensjonal teoriutvikling overfor diskrepansproblematikken må være oppmerksom på at den ikke blir for strukturtung, slik at man overser forutsetningene for å kunne bevare en forståelse av aktører som rasjonelle. Dette poenget kan virke trivielt, men for sosiologien som fagdisiplin ser jeg dette som særdeles relevant. Sosiologi handler om å *forstå* hva mennesker gjør, ikke hierarkisk rangere handlinger etter objektive kriterier. Som Max Webers tre kriterier for en *forstående* sosiologi stipulerer: Handling skal først og fremst forstås som en *subjektiv* måte å forholde seg til omgivelsene, som følger av grunner aktøren anser for å være *meningsfulle*, og som dermed må *forklares* ut fra dette (Weber, 1999: 57).

...apparently irrational beliefs are less irrational than mistaken. They are part of attempted explanations of the world which are developed in a rational way, but on the basis of poor evidence, inadequate patterns of argumentation, lack of awareness of alternatives, etc. (Sperber, 1982: 151).

3.2.2. Syntetisering av teorier på ulike nivåer

Min drøfting av relevansen ved hvordan man forstår aktører som rasjonelle vil prege denne oppgaven både i implisitt og eksplisitt forstand, men det er det andre problemet jeg anser for å være det mest omfattende og sentrale. Dette har å gjøre med hvorvidt det er *mulig* å syntetise-

---

¹⁴ *Akrasia*: Viljesvakhet og manglende evne til selvkontroll.

¹⁵ Teorier om rasjonell handling vil bli videre diskutert senere i oppgaven. Da vil det blant annet fremkomme hva som menes med ikke-perfekt rasjonalitet.

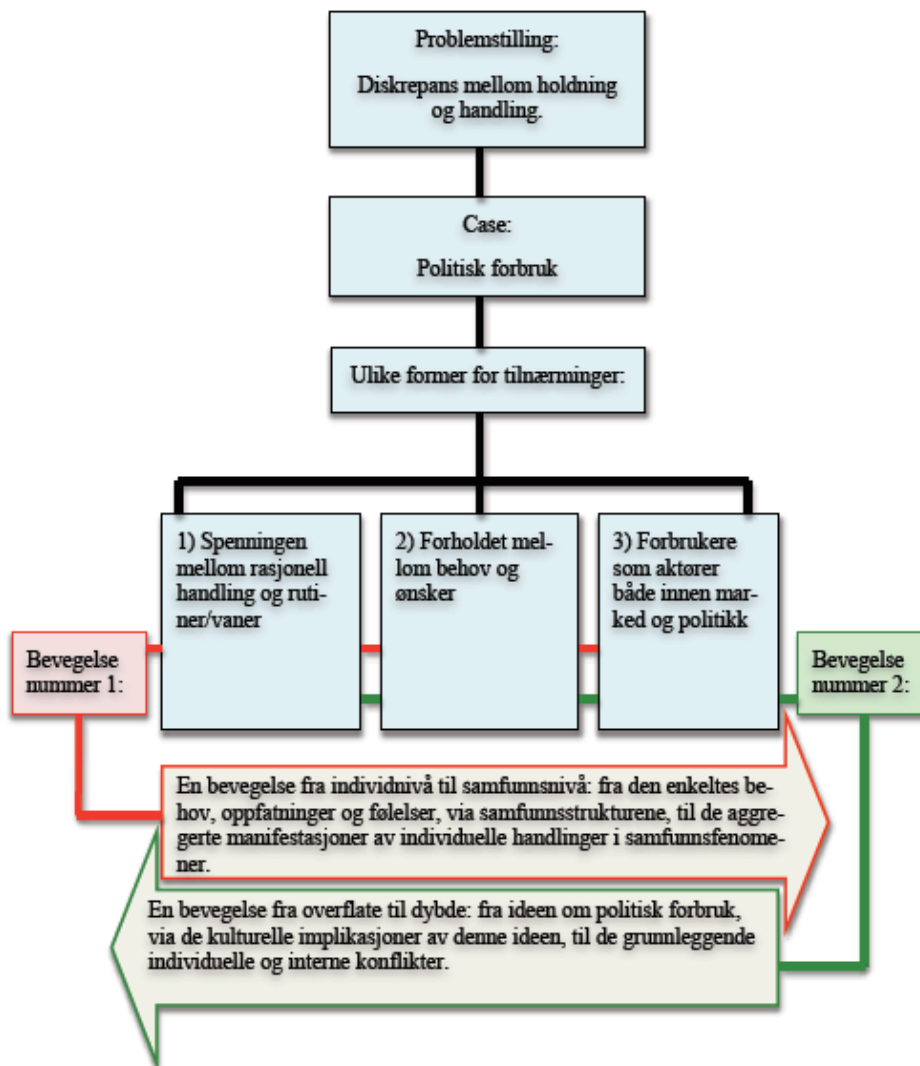
re nevnte teoretiske posisjoner, og hvilke utfordringer det medfører av at de befinner seg på ulike nivåer.

Nå skal det sies at det å nærme seg en problemstilling fra ulike nivåer samsvarer godt med hva C. Wright Mills (2002: 15-19) kalte *den sosiologiske fantasi*; å se problemstillingen fra et perspektiv som både tar hensyn til individets indre liv og de ytre sosiale og kulturelle kreftene som preger individet, samt tolke det hele i lys av det aktuelle samfunnets spesifikke plass i historien. Dette fremkommer også av de tre sentrale standpunktene artikkelforfatterne inntar (Stø et al., 2008):

- Individuell handling finner alltid sted i en kontekst, og vil derfor måtte forholde seg til en kollektiv dimensjon i tillegg til personlige preferanser, holdninger og lignende. Dette innebærer at aktørens handlinger til en viss grad også preges av kulturelle føring, og at teorier om rasjonell handling dermed ikke vil kunne gjøre rede for alt individer gjør.
- Forbruksvarer og produkter kan ikke forstås ut fra objektive kvaliteter alene, men vil også vise til en kulturell tilknytning gjennom symbolske verdier. Dette innebærer at individer utvikler symbolske behov, som kan påvirke evnen til å handle holdningskonsistent.
- Fordi politisk forbruk handler om å praktisere politikk gjennom forbruk vil aktøren nødvendigvis måtte forstås som både en politisk og en økonomisk aktør på markedet, og det vil potensielt oppstå spenninger mellom de ulike rollene.

Utfordringen ligger dermed ikke i utgangspunktet eller intensjonen om å gå multidimensjonalt til verks, men i selve *gjennomføringen*. Å utvikle teori med dette i *mente* er én ting, å skulle syntetisere bidrag fra teorier som omhandler dette hver for seg, er en helt annen. Dette innebærer at man, *før* en eventuell syntetisering av teori, må stille spørsmål ved om man viser tilstrekkelig sensitivitet overfor implikasjonene ved teoriene det trekkes på, og problematiserer hvorvidt det overhodet er *mulig* å integrere aktuelle teorier i én modell. Kan for eksempel Bourdieus habitusbegrep kombineres med Ajzens teori om planlagt atferd, og hvilke implikasjoner har det for forståelsen av individuell handling når teorier med ulik oppfatning av drivkreftene bak flettes sammen? Når man forsøker å ta høyde for samtlige av nevnte punkter på en gang, ved å integrere teorier som omhandler dem hver for seg, innebærer dette å syntetisere forskjellige forståelser av samfunnet og aktører, og at man blander sammen teorier som befinner seg på ulike *nivåer*.

Som nevnt har jeg valgt å forholde meg til Stø et al.s (2008) tre hovedtilnærminger som teoretiske søyler, og hvis vi forsøker å koble disse sammen oppstår det to *bevegelser*. For det første så får man en bevegelse *fra individnivå til samfunnsnivå*: fra aktøren som befinner seg i en valgsituasjon, via de kulturelle føringene som preger aktørens resonnering, til de samfunnsmessige betingelsene for at det politiske forbruket skal kunne finne sted – *individ, kultur, samfunn og samtid*. For det andre får man også en bevegelse i den andre retningen, *fra overflate til dybde*: fra de faktiske utfallene, via det politiske forbruket som en kulturell praksis aktører blir stilt overfor i sine sosiale omgivelser, til individet som velger å forbruke politisk eller lar være – *tidstypisk idé, fenomen og handling*. Disse to bevegelsene innebærer at man blander sammen tidligere holdt atskilte analyseenheter, og at karakteristikene som ligger til grunn for de respektive analyseenhetene, som forsøkes syntetiseres, er grunnleggende forskjellige (Blau, 1987: 71). I modell 3.2. har jeg forsøkt å illustrert dette poenget:

Figur 3.2: Nivåforskjeller i de tre teoretiske søylene – to bevegelser

Her bør det også fremkomme tydelig hvorfor jeg har referert til hovedtilnærminger som teoretiske *søylor*. Hver for seg er de viktige posisjoner for å løfte opp diskrepansproblematikken – som ”søylor” den kan hvile på – men samlet utgjør de *ikke* en teoretisk ”bygning” man kan løse diskrepansproblematikken i. Med mindre teori er utviklet i sammenheng med hverandre vil man nødvendigvis støte på problemer når de skal integreres, *spesielt* på tvers av nivåer da det gjerne fokuserer på forskjellige forskningssubjekter og forskningsobjekter. Det vil i tillegg være ontologiske og epistemologiske utfordringer med en slik syntetisering: I søyle 1 (heretter referert til som den *rasjonelle søylen*) er det individet som står i fokus, mens søyle 2 (heretter referert til som den *kulturelle søylen*) er orientert mot de symbolske dimensjoner som oppstår i relasjonene mellom handlende subjekter underlagt kulturelle krefter. Søyle 3 (heretter referert til som *samtidssøylen*) er på sin side orientert mot vår tid, og hvordan vi skal forstå henholdsvis det særegne ved den og aktørene som befinner seg i den. Dette siste poenget vil bli videreutviklet i kapittel 3.2.3.

”Forbruk” vil for eksempel først og fremst vise til tilegnelse av produkter og tjenester gjennom økonomiske transaksjoner i den rasjonelle søylen, mens det i den kulturelle søylen hovedsakelig er snakk om en *forbrukerisme*, en livsstil med kulturelle funksjoner som blant annet kommuniserer status og identitet (Evans & Jackson, 2008). Samtidssøylen er imidlertid orientert mot mulighetene for å *balansere* disse to dimensjonene gitt de betingelsene dominerende ideer i vår tid stiller til både individ og samfunn.

Selv om de teoretiske søylene samlet utgjør nødvendig innsikt for å forstå problemstillingen kan vi ikke dermed utlede én modell, men vi *kan*, slik Stø et al. (2008) også gjør innledningsvis i sin artikkel, bygge opp kunnskap relatert til diskrepansproblematikken ved å fokusere på hvilke styrker og svakheter de hver for seg representerer.

Ulike handlingsmodeller

Motsetningsforholdet mellom søylene kan belyses ytterligere ved å vise til de ulike retningenes forståelse av handling. Ulike teorier har ulik forståelse av hvilke prosesser vi skal forstå handling ut fra (Boudon, 2006: 26). Når det gjelder den rasjonelle søylens fokus på rasjonelle handlinger, er dette hovedsakelig med utgangspunkt i *konsekvensielle* handlingsmodeller. Den kulturelle søylen legger derimot hovedsakelig *kausale* handlingsmodeller til grunn, mens samtidssøylen vil være mer pragmatisk orientert. Likevel har jeg valgt å plassere denne i forbindelse med den *rasjonelle* handlingsmodellen i denne sammenheng. Dette er fordi søylen

her fungerer som en problematisering av spesifikke betingelser for handling ved vår tid, blant annet med tanke på overskridingen av markedet som en utelukkende økonomisk arena og individualiseringstendenser. Hver av disse handlingsmodellene representerer altså forskjellige utgangspunkt for å forstå hva aktører gjør når de handler og hvorfor.

Konsekvensielle handlingsmodeller opererer med en forståelse av aktøren som orientert mot *utfallet* av sine handlinger, og at det i forkant av et handlingsvalg vil foreligge resonnementer rundt hvilket handlingsalternativ som vil generere mest nytte for aktøren. Handling må derfor, i den rasjonelle søylen, forstås hovedsakelig som konsekvensorientert (Boudon, 2006). I kausale handlingsmodeller opererer man imidlertid med en forståelse av handling som generert av eksterne krefter. I søyle 2s tilfelle vil det være snakk om kulturelle krefter som ”presser” frem bestemte handlingsmønstre gjennom sosialiseringseffekter (ibid). Aktøren er med andre ord langt fra like aktiv i sine handlingsvalg sett fra denne posisjonen som i den rasjonelle søylen. Presset fra kulturen skal imidlertid forstås i indirekte forstand, ved at individer internaliserer bestemte oppfatninger relative til den kulturen og sosiale posisjon de befinner seg i. Vi kan forstå dette som en ”kulturell programmering” hvor aktøren er aktiv, men gjennom prinsipper hun ikke har fullstendig innsikt i eller direkte kontroll over.

I den siste typen handlingsmodell, den rasjonelle, er det først og fremst aktørens *mening* som er det sentrale. Dette innebærer, som nevnt, en mer pragmatisk orientering som overskrider de to foregående handlingsmodellene i den forstand at aktører anses å handle ut fra grunner og motivasjoner som fremstår som *forståelige* for dem (ibid). Begrepet *tidsånd* vil være sentralt i denne sammenhengen, fordi de grunner aktører har for å handle gjerne preges av de dominerende ideer, verdier og lignende som preger den tid og det samfunn de lever i. At søylene slik representerer ulike syn på hvordan vi skal forstå individuell handling, medfører nødvendigvis et problem for syntetiseringen av dem, selv om samtidssøylen riktignok forsøker å bre over de to andre.

3.2.3. Søylenes selvstendig forklaringskraft

Som det fremkommer av drøftingen ovenfor, anser jeg søyle 3 for å være i en ”særstilling” i dette selskapet. Til slutt i dette kapittelet vil jeg derfor argumentere for en *reorganisering* av de tre teoretiske søylene, med sikte på en mer tilfredsstillende forståelse av diskrepansproblematikken. Dette skyldes at både den rasjonelle og den kulturelle søylen representerer relevante og gode posisjoner å nærme seg problemstillingen fra, men samtidssøylen vil potensielt

i større grad representere *rammebetingelsene* for å forstå de to andre. Spenningen som oppstår mellom ulike roller innen nye markedsbetingelser viser til at det er noe *nytt* ved vår tid, som må gripes for at vi skal forstå henholdsvis de kulturelle føringene og hvordan aktører resonnerer.

For det første må man, i en viss forstand, se det politiske forbruket som et produkt av samtidssøylen, men som samtidig utfordres av den. Det ligger dermed en *dobbelkritikk* i denne tilnærmingen, hvor samfunnet utfordres gjennom å problematisere konsekvensene av vår livsstil, samtidig som også de problemløsende tiltakene utsettes for kritisk vurdering. Hvis det, for eksempel, er slik at vårt samfunn har nådd et velstandsnivå som stimulerer til altruistisk og kollektiv handling gjennom postmaterielle verdier, så er dette i seg selv ikke en forklaring på handling, men noe handlingen skjer i lys av. For eksempel så vil ikke Ulrich Becks (2004) teorier om risikosamfunnet og Slavoj Zizeks teorier om vår ”koffeinfrie virkelighet” (2007)¹⁶ være forklaringer i seg selv, men gode analyser av og betraktninger rundt den *tidsånd* som preger samfunnets organisering og individers forutsetning for å handle.

Samtidssøylen blir dermed mer eller mindre tilsvarende hva ”protestantismen” var for Max Weber (1995); ikke årsaken til kapitalistiske handlinger, men en viktig *betingelse* for at aktører forholdt seg til verden, mennesker og eget liv på en *bestemt måte*. At aktører nå (forsøksvis) posisjoneres i en dobbeltrolle på markedet, hvor de både skal handle ut fra økonomiske og etiske prinsipper, innebærer nettopp en slik betingelse for å resonnerer på en bestemt måte. Samtidig viser det til spesifikke trekk ved kulturen som fremmer dette, mens andre trekk vil hemme. Dette vil være tendenser ved samtiden vi må ta i betraktning for å forstå handling, men som ikke vil utgjøre en forklaring på handling *i seg selv*.

Vi kan se dette som et *klima* som må gripes før vi kan forstå den faunaen som vokser der. Forsøk på å forstå aktører og deres holdninger og handlinger uavhengig av dette ”klimaet” vil kunne innebære en atomistisk feilslutning som overser at det særegne ved vår tid – enhver tid – vil være *mer enn* et idéaggregat. For selv om individene er bærere av ideene som preger samfunnet, og som trekker på ideene for å forstå sine omgivelser og velge sine handlinger, så må vi også forstå *ideenes forhold til individet*. Dette preger i stor grad aktørens sosiale relasjoner og den dialektikken hun fører med tiden hun lever i (Spitzer, 1944). ”Individualisering” og ”politisk forbruk” vil være eksempler på to slike tidstypiske ideer som viser til et bestemt klima. For at individer skal kunne ta ansvar overfor miljøproblemer må det også foreligge en idé om at individet er ansvarliggjort, og det vil være meningsløst å forbruke øko-

---

¹⁶ Jeg kommer tilbake til dette i kapittel seks.

logisk om dette ikke sto i forhold til noe ikke-økologisk som representerer noe det økologiske vil bryte med. Slike ideer vil nødvendigvis være underlagt en offentlig mening og institusjonaliserte praksiser.

Ved å betrakte den tredje søylen som rammen rundt de to andre, unngår man dermed å naturalisere det politiske forbruket og de etiske produktene, og i stedet blir man i stand til å se dem som komponenter i en bestemt idé om hvordan verden og tingenes tilstand er. Den politiske forbruker er, som Foucault (2006) sier om ”mennesket” i *Tingenes orden*, ingen objektivt gitt kategori.

3.3. Arbeidet videre

Ved å ta utgangspunkt i Stø et al.s (2008) artikkel, deres identifisering av tre hovedtilnærminger til diskrepansproblematikken og de spørsmål som utmerker seg i forbindelse med teorisyntetisering, gis det et grunnlag for videre drøfting av hvordan forskningen kan gripe an problemstillingen. Det er en rekke aspekter ved de ulike tilnærminger som kan vise seg relevante i dette, men uten av vi kan syntetisere av den grunn. Jeg støtter altså artikkelforfatterne i at nevnte tilnærminger vil være de sentrale for å forstå problemstillingen, men jeg har også forsøkt å vise at de ikke kan benyttes slik artikkelforfatterne foreslår. Jeg vil derfor i det kommende drøfte søylene hver for seg, og selv om jeg benytter Stø et al.s (2008) artikkel som utgangspunkt, vil jeg i den kommende teoretiske drøftingen gå ut over denne for å finne søylenes fulle potensial.

Når jeg velger å forholde meg til hovedtilnærmingene som teoretiske søyler, kan disse systematiseres idealtypisk i en tabell på følgende måte (figur 3.1.):

	Den rasjonelle søylen	Den kulturelle søylen	Samtidssøylen
Fokus:	Rasjonelle handlinger	Kulturelle føringer	Spenninger I samtiden
Handlingsmodell:	Konsekvensialistisk	Kausal	Rasjonell
Aktøren:	Intensjonell	Handlingsdisponert	Meningsorientert
Utfallsorientering:	Nytte	Symbolsk betydning	Fornuft

Figur 3.3: Idealtypisk søylespesifisering

Den rasjonelle søylen vil være fokusert mot rasjonelle handlinger, hovedsakelig operere med en konsekvensialistisk handlingsmodell, aktøren vil anses som intensjonell i handling og orientert mot eventuell nytte. Den kulturelle søylen vil imidlertid fokusere på kulturelle føringer, hovedsakelig operere med en kausal handlingsmodell, aktøren vil anses som disponert for

handling og orientert mot symbolsk betydning. Samtidssøylen vil til slutt være fokusert mot spenninger i tiden, hovedsakelig operere med en rasjonell handlingsmodell, aktøren vil anses som orientert mot meningsfulle handlinger basert på fornuftige grunner.

Kapittel 4:

DEN RASJONELLE SØYLEN

Med den rasjonelle søylen tar vi utgangspunkt i individet og skisserer en bevegelse utover mot kulturen og samtiden. Når jeg her og i de kommende kapitler forsøker å belyse søylenes relevans, så innebærer det å trekke inn en rekke teorier og forfattere. Min intensjon er *ikke* å forsøke å utlede én felles posisjon for disse, men å vise hvilke sentrale aspekter som utmerker seg. Det er dermed de ulike søylespesifikke *innsiktene* som jeg vil gripe tak i. At jeg trekker inn ulike forfattere i samme diskusjon skal ikke forstås som at de representerer det samme, men at de tilbyr innsikt i samme *tematikk*. Dette bør selvsagt også fremkomme tydelig av min drøfting, men jeg anser det likevel som viktig å påpeke.

Den rasjonelle søylens relevans for problemstillingen vil hovedsakelig vise til teorier om *rasjonelle handlinger*. Med det forutsettes det et syn på aktøren som *informasjonsbehandler* og med en aktiv evne til selvdeterminering. Det vil med andre ord si at aktøren utfører en *intensjonell* handling basert på en kognitiv vurdering av situasjonen og de aktuelle handlingsalternativene hun har til rådighet. En slik handling kan både være instrumentell og ikke-

instrumentell. En instrumentell handling vil si at aktøren benytter handlingen som et *middel* for å oppnå noe eller realisere et mål, mens en ikke-instrumentell handling vil bære preg av å ha en *verdi* i seg selv. At en handling har en slik verdi innebærer at aktøren anser det som *riktig* å handle på en bestemt måte, mer eller mindre uavhengig av hva utfallet av denne handlingen måtte være (Boudon, 2001: 65-66). Et eksempel på en slik handling kan være å spise middag sammen med familien. Målet med å spise mat er selvsagt å bli mett, men skal man spise *sammen* så innebærer det potensielt å enten spise før man er ordentlig sulten eller vente med å spise til tross for at man er sulten. Handlingen ”å spise sammen” kan altså ha en rasjonell verdi i seg selv utover den instrumentelle tilfredsstillelsen av sultdimensjonen.

At rasjonelle handlinger både kan være instrumentelle og ikke-instrumentelle innebærer at mål og handling potensielt kan havne i en spenning, og at rasjonalitetsbegrepet dermed bør oppfattes relativt ut fra en oppmerksomhet rundt de sosiale og kulturelle forhold aktører inngår i. Dette innebærer at jeg her posisjonerer meg med blant annet Herbert A. Simon (1955) som vektlegger at den rasjonelle aktør *ikke* skal forstås som synonymt med ”economic man”, men at rasjonalitet må forstås ut fra aktørens *evner* og de *sosiale miljøer* aktøren tilhører, hvor valgalternativer, nytte og preferanser *ikke* vil utgjøre gitte kategorier.

Som nevnt i kapittel tre, vil denne søylen hovedsakelig være orientert mot selve *forbruket*, og vil i liten grad omhandle de kulturelle forhold forbruket springer ut av og som legger forutsetninger til grunn for aktørers handlinger. Det innebærer imidlertid *ikke* at man ikke anerkjenner denne dimensjonen, men ut fra de forklaringsmodeller som legges til grunn gjøres disse ikke rede for (Boudon vil i en viss forstand representere unntaket som bekrefter regelen). Fokuset her er *hvordan aktører resonnerer seg frem til et handlingsvalg ut fra et sett tilgjengelige alternativer*, men det finnes ikke rom for å problematisere hvordan ett bestemt sett alternativer gjøres tilgjengelige for ulike aktører, og ikke andre.

I dette kapittelet vil jeg først ta for meg vanebegrepet i lys av rasjonell handlings-teori. Grunnen til dette er at Stø et al. (2008) eksplisitt utpeker forholdet mellom rasjonell handling og vaner som et problem. Videre vil jeg diskutere begrepsparet *holdning og handling* i lys av den rasjonelle søylen, før jeg presenterer en del kjernebegreper som kan ha relevans for problemstillingen. Til slutt vil jeg drøfte ulike styrker og svakheter ved denne posisjonen overfor diskrepansproblematikken.

4.1. Vaner

Å skille mellom vanehandlinger og rasjonelle handlinger innebærer et skille mellom det passivt urefleksive og det aktivt refleksive. Det motsatte av rasjonell handling er dermed *ikke* irrasjonell handling – i disse tilfellene vil aktøren fortsatt resonnerer seg frem til et valg – men handlinger som utføres uten at det foreligger en vurdering av verken alternativer eller om man i det hele tatt *skal* handle. Det er her vaner kommer inn, som automatiserte selvinitierte disposisjoner eller tendenser for å engasjere seg i tidligere tillærte former for handling (Twomey, 1999: 270). Ifølge Steven Lukes (2008: 52) er det hovedsakelig to, potensielt overlappende, forhold som utleder denne *instinktive motivasjonen* for atferdsstyring¹⁷: For det første vil mennesker skape rutiniserte handlingsprogrammer basert på sine egne erfaringer, og for det andre så formidles disse gjerne mellom generasjoner.

En vane innebærer dermed at aktøren handler som hun gjør fordi hun har *erfart* eller *lært* at en bestemt handling fungerer i en gitt situasjonstype, og etter et tilstrekkelig antall gjentakelser rutineres handlingen på en måte som gjør det mer eller mindre uaktuelt å stille spørsmålstegn ved den. Kort fortalt, så handler det om effektivisering gjennom å trekke på tidligere erfaringer (Twomey, 1999: 271). Et klassisk eksempel er tannpuss: De færreste tar seg tid om morgenen til å vurdere hvorvidt man skal pusse tennene eller ikke; man bare gjør det. Dette vil være et resultat av både egne erfaringer og overført handlingsprogram. Som barn blir man indoktrinert i en tannpussrutine av sine foresatte, men man erfarer også den gunstige effekten dette har på munnhygien og gjentar handlingen til den inntreffer mer eller mindre automatisk. Det er med andre ord en begrenset mengde kognitive ressurser som iverksettes for å treffe dette valget hver morgen.

Vaner må dermed forstås som *resultatet* av målrettet virksomhet, men som – idet de er etablert – fungerer så godt som utenfor aktørens vilje og refleksjoner (Twomey, 1999: 270). Nå er det selvsagt gode grunner for å effektivisere respons på situasjoner man møter ofte gjennom ”tommelfingerregler” (Elster, 1979: 72), fordi hverdagslivet ville være uoverkommelig om man skulle nærme seg alle situasjoner som rasjonell aktør. Det vil derfor være rasjonelt, i seg selv, å velge sine rasjonelle ”kamper” basert på en forståelse av hvor og når kreftene burde investeres. Problemet er at dette, i forbindelser med diskrepansproblematikken, innebærer at aktører potensielt unnlater å se de reelle *mulighetene* til holdningsrealisering.

Å handle mat er en slik handling man gjerne referer til som styrt av vane. Selvsagt ikke alltid – skal man arrangere et flott middagsselskap vil man gjerne investere tid i både ut-

---

¹⁷ Se distinksjonen mellom atferd og handling, som nevnt i kapittel to.

arbeiding av meny og innkjøp av råvarer – men når det gjelder husholdningens hverdagslige måltider går man gjerne litt mer på ”autopilot”. Jeg er, for eksempel, selv oppvokst med en hyppig frekvens av kokt torsk til middag og har tatt med meg dette inn i voksenlivet. Men selv om jeg *vet* at WWF¹⁸ oppfordrer til forsiktighet og at man forsikrer seg om at torsken man kjøper kommer fra et område hvor bestanden ikke er truet, kan jeg ikke si jeg spesielt ofte er oppmerksom på dette når jeg befinner meg i butikken. Det paradoksale er at jeg likevel ikke har noen problemer med å innta en formanende forsiktighetsholdning i sosiale sammenkomster hvor torsken melder seg som aktuelt tema. Kan man dermed si at vaner er en kilde til diskrepans mellom holdning og handling, eller er dette for lett vint?

Selv om man handler av vane så er det like fullt en *intensjonell* handling rettet mot et bestemt utfall. Aktøren vil dermed ha en *grunn* til å handle, som kan forstås blant annet ved å identifisere de mønsterfrembringende kontekstbetingede *mekanismene* (Pawson & Tilley, 2008). Jeg først og fremst lært at torsk er *sunt*. Sunnhet og risiko passer dårlig sammen. Når jeg først er i butikken har jeg som regel allerede gjennomført en hel arbeidsdag, jeg har kanskje hentet min datter i barnehagen og må skynde meg hjem for å lufte hunden. Med andre ord, jeg er *stresset*. Når jeg diskuterer miljøproblemer befinner jeg meg som regel i en *kritisk* samfunnsvitenskapelig diskurs, men i butikken er jeg verken spesielt kritisk eller samfunnsvitenskapelig; som sosiale arenaer er disse fundamentalt forskjellige og stimulerer slik *ulike* kognitive programmer. I butikken er jeg først og fremst *målrettet, effektiv* og *økonomisk*. Det er altså en rekke *rasjonelle* grunner til mine matvareinnkjøp, men som betraktet i forbindelse med andre deler av mitt liv avslører diskrepans.

Poenget med denne teoretiske søylen er først og fremst å forstå aktører og deres handlinger *som* rasjonelle (Kalleberg, 2009: 6), derfor vil det nok ikke være fruktbart å forstå vaner som dikotome til rasjonelle handlinger. Dette følger først og fremst av at vaner da blir redusert til et mer eller mindre tomt begrep, som riktignok fungerer godt i hverdags sammenheng men ikke i den formen for vitenskapelige analyser denne søylen representerer. Derimot må vi forsøke å forstå de psykologiske mekanismene (Twomey, 1999: 274-275) som utgjør dette begrepet, og hvordan aktører ofte handler gjennom en *begrenset* rasjonalitet (Elster, 1979: 72). Vaner viser selvsagt til et reelt fenomen, som kan formes gjennom konfrontasjon og aktiv bearbeiding (Hobson, 2003: 105). Men i den forstand er vaner rutiniserte og rasjonelt frembrakte handlingsprogrammer, utledet av aktørens kognitive bearbeiding av informasjon og situasjon. Det er dermed ”vane” som begrep, ikke de psykologiske mekanismene begrepet

---

¹⁸ World Wildlife Fund: http://www.wwf.no/bibliotek/nyheter_fakta/presentasjoner/?17581

viser til, som jeg lar ligge. Vaner vil igjen bli aktuelt, indirekte og i en annen forstand, i den kulturelle søylen, hvor jeg blant annet kommer inn på Bourdieus habitusbegrep, som kroppsliggjorte handlingsdisposisjoner.

4.2. Diskusjon

I kapittel tre lagde jeg en figur som konkretiserte de tre søylene i forhold til hverandre. Det idealtypiske utgangspunktet for å diskutere denne søylen vil derfor være, som fremstilt i figur 4.1:

	Den rasjonelle søylen
Fokus:	Rasjonelle handlinger
Handlingsmodell:	Konsekvensialistisk
Aktøren:	Instrumentell
Utfallsorientering:	Nytte

Figur 4.1: Den rasjonelle søylen som idealtipe

Når vi her vektlegger aktøren som *instrumentelt*¹⁹ orientert – en nødvendig følge av den konsekvensialistiske handlingsmodellen – som forklaring på handling fremfor årsaksforklaringer, antar vi at aktøren foretar et rasjonelt valg fremfor å være styrt av ytre betingelser som normer, strukturer, tradisjoner og lignende. Det er altså en *selvkontrollert* sammenheng mellom mål og handling, orientert mot nytte. Dette målet behøver riktignok ikke være rasjonelt i seg selv, objektivt sett, men i den grad aktøren besitter målsettingen og forfølger den gjennom det handlingsalternativet hun anser som det beste, vil handlingen være rasjonell for aktøren (Els-ter, 1979: 68).

Utgangspunktet vil derfor være at i den grad en aktør har en positiv holdning til politisk forbruk som middel for å bidra til å bekjempe miljøproblemer, så vil det også være rasjonelt av aktøren å forbruke politisk. Imidlertid dukker diskrepansproblematikken opp som et ”forstyrrende” element, og utfordringen blir å undersøke hvordan vi kan forstå aktørens grunner for å *ikke* forfølge den miljøvennlige holdninger, bevisst eller ubevisst, på en måte som bevarer forståelsen av aktøren som rasjonell. I forbindelse med handlingsbetingelser, som jeg drøftet i kapittel to, vil den rasjonelle søylen hovedsakelig være orientert mot de *interne*, fordi det sentrale her er hvordan individet reagerer på og forholder seg til sine omgivelser.

---

¹⁹ Dette er det riktignok en del debatt omkring, noe som også vil fremkomme av min drøfting, men debatten omkring aktøren som instrumentell er i seg selv en styrke denne posisjonen bidrar med.

4.3.1. Holdning og handling: Et spørsmål om preferanser og nytte?

En aktørs holdninger vil her først og fremst være noe *individuell*, og vise til hvordan aktøren *oppfatter* sine omgivelser gjennom kognitive, affektive og konnotative prosesser. Det vil si at en holdning vil være resultatet av at aktøren registrerer *hva* som skjer, evaluerer dette ut fra sine *følelser* og danner seg en *forventning* basert på tidligere erfaringer (Ajzen, 2005: 3-6). Samtidig vil holdninger ha en *tilbakevirkende* kraft, i den forstand at holdninger ikke bare formes av aktørens opplevelser i et bestemt miljø, men også legger føringer på hvordan aktøren oppfatter dette miljøet og sine opplevelser; man tolker gjerne nye situasjoner på en måte som samsvarer med tidligere erfaringer (ibid: 26-27).

Det siste har med *kognitiv dissonans* å gjøre, og viser til at vi mennesker trenger en følelse av at verden henger sammen på en meningsfull måte. Derfor vil to selvmotsigende holdninger være noe man vanskelig kan besitte. Holdningsformasjon vil dermed være en mer eller mindre kontinuerlig prosess hvor aktøren forsøker redusere dissonans (Elster, 1979: 150) gjennom *holdningsjusteringer* for å oppnå en følelse av konsistens. En slik prosess vil både kunne fungere i forkant av handling, som et argument for å handle, eller i etterkant, som en forsvarsrasjonalisering over noe man egentlig ikke burde ha gjort (Elster, 1989: 20-22). Poenget er imidlertid at holdninger både påvirkes av aktørens omgivelser, men også påvirker hvordan aktøren oppfatter disse.

Noen holdninger er likevel mer robuste enn andre, og holdningens *styrke* vil være et sentralt element i forholdet til handling (Armitage & Christian, 2003: 188). Jo sterkere holdningen er, jo mer stabil vil den også være over tid (Ajzen, 2005: 58-60), mens svakere holdninger vil være utsatt for ”overtalelse” fra situasjonelle og kontekstuelle faktorer (ibid: 31-32). Slike tilfeller viser gjerne til psykologiske mekanismer som viljesvakhet, tidspreferanser og hyperbolsk diskontering.

Preferanser og nytte

Holdningsbegrepet vil i denne søylen, i en viss forstand, flyte over i ”preferanser”. Holdning vil imidlertid ikke være synonymt med preferanser, men distinksjonen dem imellom kan være vanskelig å fastsette. Jeg har derfor valgt å ikke gjøre noe stort nummer ut av dette i denne oppgaven, men generelt kan man si at holdningene ligger i forkant av preferansene, som disposisjoner for å foretrekke noe bestemt. Holdninger vil derfor vise til noe bredere, men også mye av det samme som preferanser (Wilkinson, 2008: 47-48).

Preferanser vil kunne være av tre typer: De *fundamentale* vil vise til målsettingen og hva det er aktøren ønsker å oppnå, mens de *strategiske* vil utledes av de fundamentale som foretrukne midler. Til slutt har man *formale* preferanser som viser til *når* man ønsker noe (Elster, 2006). En aktørs preferanser vil slik vise til hva hun ønsker og hvordan hun foretrekker å gjennomføre dette, men også som knyttet til bestemte situasjoner og tidspunkter. For eksempel så er det sjelden jeg har lyst på en god og saftig biff til frokost.

Den rasjonelle søylen fokuserer gjerne på handling som *nyttmaksimerende*, at aktøren instrumentelt orienterer seg mot best mulig utfall. Problemet med dette er at den eventuelle nytten først vil foreligge *etter* handling. Det vil dermed være en *idé* om nytten som motiverer aktøren til å handle. I tillegg vil det også være et problem med maksimeringsdelen. Aktører vil sjelden ha innsikt i alle de faktiske handlingsalternativene som foreligger, og vil begrenses til de en kjenner til. Derfor vil det være en utfordring for teorier som omhandler rasjonell handling, at man ikke kan operere med noe krav til aktøren om å velge den handlingen som *faktisk* er best (Elster, 1979: 70-72).

Den rasjonelle aktøren må derfor først og fremst forstås som *resonnerende* og oppmerksom på de kontekstuelle forholdene som handling finner sted i (Kalleberg, 2009: 8). Selv om det er aktøren som handler, vil handlingen preges av både ytre og indre krefter (Bagozzi, 1992: 180), i form av modererende variabler som preger aktørens oppfatning av egne evner og aktuelle handlinger. Gjennom situasjonsevalueringer og sannsynlighetsestimater stiller aktører seg mer eller mindre fleksible overfor situasjoner på en måte hvor omgivelsenes forventninger til aktøren, gjennom de roller de tildeles, blir en viktig forutsetning for handling (Kaiser et al., 1999: 3; Armitage & Christian, 2003: 190).

Holdninger kan derfor anses som et utgangspunkt for å forstå verden på bestemte måter, som gjør aktøren i stand til å inngå "kompromisser" i situasjoner gjennom rasjonelle vurderinger som utleder *grunner* for å utføre handlinger (Kalleberg, 2009: 6-7). Maksimering av egen nytte vil dermed kun være én av mange betraktninger som inngår i aktørers handlinger (Boudon, 2006: 28)

Forankring

Ifølge Raymond Boudon (2001) vil en grunnleggende forutsetning for å forstå aktørers holdninger, handlinger og forholdet mellom dem, være at vi også forstår aktørenes tilhørighet i bestemte samfunn. Avhengig av hvilke kulturer og miljøer aktører preges av, vil også ulike

ideer og forventninger til roller fremholdes²⁰. Som sosiale vesener har mennesker en konformitetstendens til de ideer og prinsipper som fremmes av samfunnet de tilhører. Fordi handling først og fremst må forstås som at aktøren finner det *meningsfullt* å gjøre noe, så må vi forstå hva denne meningen representerer før vi kan forstå handlingen. Handlinger vil derfor, som nevnt, både kunne være instrumentelle og ikke-instrumentelle. Noe gjør vi for å oppnå noe, andre ting gjør vi fordi det er riktig. Begge deler innebærer en aktiv selvdeterminering fra aktørens side, gjennom kognitiv bearbeiding av situasjonen.

Det blir dermed nødvendig å ha klart for seg skillet mellom objektiv og subjektiv rasjonalitet. Mennesker *ønsker* å være rasjonelle (Elster, 2007: 232), men hvorvidt de objektivt er i stand til å handle rasjonelt vil avhenge av en rekke faktorer på ulike nivåer; følelser, intelligens, utdanning, inntekt og så videre, er alle viktige betingelser (Ajzen, 2005: 135). Derfor vil ulike aktører ha forskjellige forutsetninger, og subjektiviteten må slik ha forrang hvis man ønsker å forstå handling.

4.3.2. Kjernebegreper

Hovedutfordringen for denne søylen vil være todelt. For det første så må man forstå rasjonalitetsbegrepet på en måte som også omfatter handlinger som ikke vil være direkte egennyttemaksimerende og hvor det ikke vil være et håndfast utfall aktøren kan rette handlingen mot (Boudon, 2001: 60). Dette innebærer at man tar det politiske forbruket på alvor, som et rasjonelt prosjekt. For det andre så må man også ta diskrepansen på alvor og utgå fra at folks holdninger er reelle, men at det vil være faktorer som motvirker holdningsrealisering. Også dette *fraværet* av politisk forbruk må forstås som rasjonelt, fordi aktøren vil *velge* å handle på en annen måte.

Opgaven blir da å forstå hvordan det kan fremstå som rasjonelt for aktøren å handle på en måte som *ikke* realiserer hennes positive holdninger til det politiske forbruket. Så fremt vi snakker om en intensjonell handling, vil det alltid være en grunn til at aktøren handler, som vil være preget av hennes omgivelser men også hennes *oppfatning* av omgivelsene (Boudon, 2006: 33-35). Rasjonalitet vil være et begrep i *subjektiv* forstand, og vårt utgangspunkt vil ikke være hvorvidt aktører *kan* handle rasjonelt, men hvordan kan vi forstå deres handlinger *som* rasjonelle (Elster, 1979: 69).

---

²⁰ Ifølge Boudon er mennesker "splittet" – på en og samme tid opererer de som individer med egeninteresse, samtidig som de "overvåker" seg selv på samfunnets vegne (Boudon, 2001: 181-182).

Situasjonelle faktorer

Det vil i enhver situasjon foreligge en rekke faktorer som ligger utenfor aktørens direkte kontroll (Kaiser et al., 1999: 1-2), og som enten hemmer eller fremmer aktørens handlingsvalg (Ajzen, 2005: 42-44). Disse kan virke *direkte* ved at det er faktiske materielle eller sosiokulturelle begrensninger (Kaiser et al., 1999: 6), som for eksempel når man mangler en hammer for å slå inn en spiker eller ikke har tilstrekkelig med utdannelse for å søke på en bestemt stilling. De kan også virke *indirekte* ved at aktørens oppfatning av egne evner og kontroll over situasjonen påvirkes (ibid). Situasjonelle faktorer gjør seg dermed relevante både som rammer for handling og via aktørens oppfatning av disse rammene.

Materielle hindringer vil det ikke være så mye man kan gjøre med på individnivå (man kan for eksempel ikke kjøpe det som ikke finnes), men i den grad situasjonen fremmer krav til aktørens kompetanse, direkte eller indirekte, vil dette være relevant fordi aktøren kan føle seg hemmet hvis hun føler at hun ikke strekker til eller mangler ferdigheter (Ajzen, 2005: 42-44). Dette innebærer at en viktig oppgave for forskningen består i å undersøke hvilken *grad* av refleksivitet som preger handlingsvalg, hvilke forhold som påvirker aktøren, og hvordan den enkelte opplever spenninger mellom materielle, sosiale og personlige drivkrefter (Lukes, 2008: 97-98).

Viljesvakhet og midlertidig preferansereversering

Begrepet ”viljesvakhet” viser til tilfeller hvor aktøren handler ut fra en svekket dømmekraft, gjerne på grunn av situasjonelle faktorer. Årsaken kan ligge i at aktøren havner i en motivasjonell konflikt med seg selv og ikke er i stand til å velge det alternativet hun egentlig setter høyest til tross for at hun *egentlig* vet at det hun velger ikke er det hun egentlig ønsker (Elster, 1979; 158; Elster, 2006: 57-58). Dette kan vise til den *formale* dimensjon ved preferanser, at det ikke bare handler om hva man vil men også *når* man vil det (Elster, 2006: 68).

I tillegg vil handlingskonteksten, som aktøren ikke selv har kontroll over, kunne stille andre krav til handlingen enn det aktøren har sett for seg på forhånd (Ajzen, 2005: 41-42), og at aktøren derfor lar seg ”presse” til å gjøre noe annet enn det hun hadde tenkt. Hvis jeg for eksempel har innledet en ny og miljøvennlig livsstil, med et mål om å bare spise økologisk mat, så er det ikke sikkert jeg klarer å holde fast ved dette når sjefen skal bestille mat til alle møtedeltakerne fra nærmeste pizzarestaurant. Sannsynligvis vil jeg ikke oppleve dette direkte som viljesvakhet, som nevnt vil den kognitive dissonansmekanismen potensielt sørge for at

jeg rasjonaliserer frem en god grunn til å handle som jeg gjør, blant annet ved å vektlegge andre faktorer enn personlige mål om miljøvern.

Man kan derfor vanskelig forestille seg at en aktør vil *vite* at handlingsvalget er ”dårlig” og samtidig velge det. Handlingsvalget vil dermed, av uvisse grunner, *fremstå* som det beste *når* det velges (Elster, 2006: 59; Aristoteles, 1999: 76). Vi kan relatere dette til det Ajzen (2005: 42-44) kaller *offentlig selvbevissthet*, at hvorvidt en aktør handler i tråd med sine overordnede holdninger blant annet betinges av hvor *oppmerksom* aktøren er på seg selv i den situasjonen hun befinner seg i. I eksempelet ovenfor er jeg kanskje mer orientert mot hva alle andre gjør enn hva jeg selv ønsker å gjøre, kanskje fordi jeg har dårlig selvtillit og synes det er viktigere å passe inn enn å spise økologisk?

En bedre måte å forstå viljesvakhet på vil dermed være som *midlertidig preferansereversering*, at aktøren vektlegger en ny preferanse midlertidig i situasjonen og fokuserer på den umiddelbare belønningen fremfor den langsiktige (Elster, 2006: 59-61). Her vil både tid og nærhet være viktige faktorer, i den forstand at nærhet til fristelser kan vekke formale preferanser som overskygger de substansielle.

Et beslektet og interessant fenomen er *hyperbolsk diskontering*, hvor tiden ”utsletter” preferansen. Jo nærmere aktøren kommer til tidspunktet for handling, jo mindre fristende er det å utføre den (Wilkinson, 2008; Elster, 2006). Forskjellen mellom den hyperbolske diskonteringen og midlertidig preferansereversering, er at sistnevnte vil være *eksponentiell*. Det vil si at det er introduseringen av nye elementer som får aktøren til å skifte fokus et lite øyeblikk, i motsetning til at preferansen bare forsvinner mens tiden går (Elster, 2006).

Selvbedrag og ønsketenkning.

I motsetning til midlertidig preferansereversering, hvor aktøren i situasjonen motiveres til å gjøre noe annet enn hun på forhånd hadde bestemt seg for, går selvbedraget ut på å *bevisst* forsøke å skjule noe for seg selv (Elster, 1979: 150). Dette vil være relatert til kognitiv dissonans, som et forsøk på å opprettholde en følelse av kontinuitet i eget liv. Selektiv informasjonsinnhenting er her én strategi, hvor man bevisst velger å forholde seg til den type informasjon som støtter den veien man har valgt. Problemet er at aktøren gjerne vil *vite* at det finnes informasjon som sier noe annet.

Selvbedrag vil derfor innebære et logisk selvmotsigende prosjekt, fordi man ikke kan ”bedra” seg selv med mindre man vet hva det er man skjuler for seg selv (Elster, 1979: 11,

162). Alternativt har man en form for bevisst valgt *uvitenhet* – aktøren vet det finnes alternativ informasjon, men ikke *hva* denne informasjonen består i (Elster, 1979: 164-165). Direktøren for et vestlig forankret transnasjonalt konsern, hvor produksjonen er lagt til ”den tredje verden”, kan velge å ikke oppsøke fabrikkene hvor produktene lages og slik unnsnippe dårlig samvittighet fordi hun *ikke vet* om arbeidsforholdene er dårlige.

Ønsketenkning ligger tett opptil denne bevisst valgte uvitenheten, og innebærer at en legger vekt på ”irrelevante” faktorer som bevarer forståelsen av situasjonen på en ønsket måte (Elster, 1979: 162-164; Elster, 2007: 54). Direktøren i forrige eksempel kan vanskelig tillate seg å unngå å se realitetene i øynene særlig lenge, i hvert fall ikke i disse dager hvor ”corporate social responsibility” vektlegges sterk. Men hun kan velge å *tolke* realitetene på en måte som *rettferdiggjør* hennes stilling – er det ikke bedre for disse menneskene å ha arbeid enn å ikke ha det? Og i dagens økonomiske situasjon hvor ”alle” er nødt til å presse kostnadene, hvordan kan hun gjøre en forskjell? Ville hun ikke bare skade selskapet hvis hun skulle begynne å tenke annerledes?

Handlingsintensjon

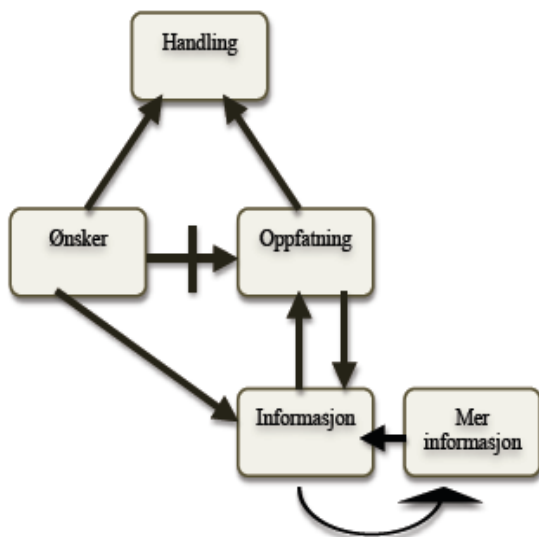
Til nå har jeg lagt vekt på ting som kommer i veien for holdningsrealiserende handling, men det er vel så interessant å se på *forutsetningene* for at dette skal finne sted. Ifølge Ajzen (2005) må holdninger kunne frembringe en *intensjon* til å handle før handling i det hele tatt skal være aktuelt. Denne handlingsintensjonen vil preges av aktørens holdninger, men også opplevd sosialt *press* mot realisering eller ikke (Kaiser et al., 1999: 3; Stø et al., 2008: 238); et *formidlingsledd* mellom holdning og handling (Ajzen, 2005: 29). Vel så viktig for handling er altså ”den andre – den andres blick – som definerer og former oss” (Eco, 2000: 55).

Men i tillegg til egen holdning og sosial påvirkning, vil handlingsintensjonen også preges av aktørens oppfatning av egen *kontroll* over og i handlingen (Ajzen, 2005: 125). Bagozzi (1992: 184) påpeker imidlertid en viktig ting, at blant andre Ajzen overser at intensjonen vil være avhengig av at aktøren faktisk *ønsker* å gjennomføre handlingen (ibid: 185-186). Hvis min holdning til en sunn kropp utleder en intensjon om å begynne å trene, så vil sannsynligheten for at jeg faktisk gjennomfører dette være atskillig høyere dersom jeg også har *lyst* til det – eventuelt *mer lyst* til å trene enn å ikke gjøre det.

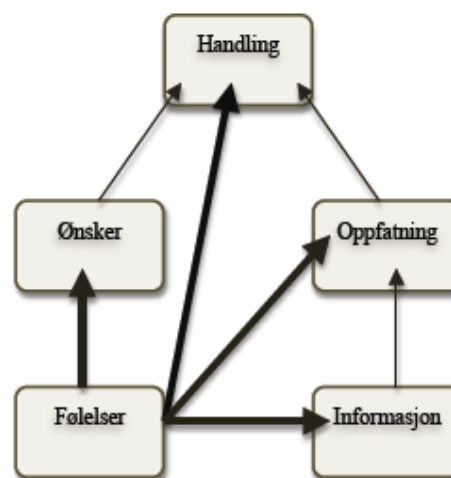
Følelser

Følelser er relevant i forbindelse med samtlige punkter drøftet til nå. I forbindelse med handlingsintensjon, som dels avhenger av aktørens opplevelse av sosialt press, vil en normativ påvirkning vise til hvordan aktøren kan veie positive og negative følelser til konformitet. Det vil, med andre ord, være snakk om en emosjonell selvregulering hvor aktøren vurderer sin egen rolle i og fra det sosiale fellesskapet hun inngår i (Bagozzi, 1992: 190-191; Bagozzi & Schnedlitz, 1985: 366).

Men også for midlertidig preferansereversering er følelser viktig, spesielt fordi følelser ikke eksisterer i en ”gitt form”, men bygges opp gjennom aktørens handlinger (Sartre, 2004: 20). Nærhet i tid og rom til fysiske og sosiale elementer blir derfor viktig. Steven Lukes (2008: 50) har et godt eksempel på dette: ”Why do most of us believe we have a strict obligation to save a nearby drowning child but no comparable obligation to save faraway sick and starving children through charitable donations?” Hvordan følelser påvirker handling kan illustreres med figur 4.2 og 4.3:

Figur 4.2: Rasjonell handling (Elster, 2006).

Figur 4.3: Følelsesbasert handling (Elster, 2006).

Rasjonell handling innebærer at aktøren velger den handlingen som *best* er i stand til å realisere aktørens ønsker, konsekvensene av handling tatt i betraktning og basert på informasjon-innhenting som grunnlag for aktørens oppfatning (Elster, 2009: 53). Følelser gir, som vi ser, et helt annet handlingsgrunnlag enn rasjonelle vurderinger, fordi følelser *overstyrer* informasjon, ønsker og oppfatninger, og virker direkte inn på handling. Følelser vil derfor i seg selv

være former for midlertidig preferansereversering, fordi det opprettes kognitive forsvar for handlinger rettet mot tilfredsstillelse av disse følelsene (Elster, 2006: 64-66); ”For lysten kan bevege hvert lem i oss” (Aristotles, 1999: 77).

Verdier

Der følelser gjerne ”oversvømmer” situasjonen, vil verdier virke mer som en ”understrøm”, som loser aktøren gjennom livet og først gjøres eksplisitt om man skal vurdere eller rettferdiggjøre handlingsvalg (Lukes, 2008: 122). Nå skal det nevnes at et fokus på verdier, i den rasjonelle søylen, innebærer å nærme seg den kulturelle søylen, slik blant annet Boudon (2001) gjør ved å legge vekt på den kognitive handlingsmodellen og verdirasjonalitet. Men det teoretiske *grepet* vil være annerledes. Argumentet her er at aktører forholder seg aktivt og resonnerende *også* ut fra kulturspesifikke verdier. Dette innebærer at Boudon kan forstås som en slags ”brobygger” mot blant annet Bourdieus fokus på hvordan individer sosialiseres inn i kulturelle tanke- og handlemønstre (dette kommer jeg tilbake til i kapittel fem).

I motsetning til preferanser er ikke verdier noe man har eller ikke har, men må først og fremst forstås som *mening* og noe aktøren *tror* på. Slik kan handling også rettes innover, mot personlig overbevisning, og ikke utelukkende være fremtidsrettet mot realisering av mål (Boudon, 2001). Dette vil selvsagt avhenge av hva slags *type* verdi vi snakker om. Steven Lukes opererer blant annet med en todelt forståelse av verdier (Lukes, 2008: 123), som enten *tykke* eller *tynne*. Tynne verdier vil i liten grad påvirke konkrete handlingsvalg, mens de tykke verdiene er mer spesifikke. Et eksempel kan være skillet mellom ”kjærlighet” og ”likestilling”. Begge disse vil være verdier, men vi har en større forståelse av hva likestilling innebærer enn kjærlighet, og dermed også en bedre forutsetning for å gjøre oss opp en idé om hvilke handlinger dette krever av oss. Det viktige er dermed å forstå den meningen aktører legger i sine verdier, for å gjøre det kreves det at vi forstår aktørens oppfatning av konteksten de fungerer i (ibid).

4.3.3. Kilder til diskrepans

Gjennom min drøfting har det utmerket seg en del potensielle kilder til diskrepans mellom holdning og handling:

- Aktørens oppfattede atferdskontroll: Forholdet mellom holdning og handling vil i stor grad avhenge av aktørens følelse av *kontroll*, altså hvorvidt aktøren anser seg som i stand til å utføre handlingen (Stø et al., 2008: 238). Dette viser til hvordan aktøren resonnerer seg frem til handlingsvalg ut fra hvordan hun definerer situasjonen (Kalleberg, 2009: 7). En aktør kan besitte en holdning, men hvis hun ikke har noen tro på egen evne til å etterleve den, aner vi en kilde til diskrepans, fordi det her vil være en *spenning mellom ytre og indre forhold*.
- Blandede følelser: Preferansenes tre nivåer og det at handling forutsetter både *intensjon* og et *ønske* om å handle, viser til at man kan ha både positive og negative holdninger til samme objekt (Ajzen, 2005: 26-27). Hvis jeg for eksempel anser økologiske tomater som miljøvennlig, og derfor positivt, så vil det likevel være mer sannsynlig at jeg kjøper disse hvis jeg faktisk *liker* økologiske tomater. I tillegg vil det være tilfeller, som på middag hos venner, hvor jeg ikke bryr meg om maten er miljøvennlig i det hele tatt. Det vil altså være potensielle *spenninger mellom objektiv relevans, personlig relevans og tidsmessig relevans*.
- Nærhet i tid og sted: At man utsettes for fristelser kan få aktøren til å *midlertidig* skifte preferanse. Eventuelt kan nærhet til noe vekke følelser som oversvømmer situasjonen og svekker evnen til rasjonell vurdering. Uansett vil det være snakk om en *spenning mellom generelle og umiddelbare mål*.
- Verdier: Verdirasjonaliteten viser til at diskrepans også vil kunne oppstå i forbindelse med kulturelle verdier. Dette kan skje mer eller mindre bevisst, men poenget er at aktører knytter en mening til det samfunnet de tilhører. Tilslutning til denne meningen trenger ikke reduseres til konformisme, men kan representere en interesse for tilhørighet til samfunnet eller gruppen meningen representerer (Boudon, 2001: 188-191) og at situasjonen hvor holdningene skal luftes fremmer en kommersiell tilpasning snarere enn en refleksjon over personlige holdninger (Eco, 2000: 63). Dette innebærer en *spenning mellom egne holdninger og kulturelle verdier*.
- Sosialt press: Normativ påvirkning og subjektiv normdannelse er sentralt for Ajzen (2005), og hvordan personen oppfatter sosialt press overfor handlingen vil ha en innvirkning på omsetningen fra holdning til handling. Når det kommer til normer og deres

innflytelse kan man ikke se bort fra kontekst – det er det *følte* presset i en bestemt retning samt behovet for anerkjennelse som her er det utslagsgivende (Bagozzi & Schnedlitz, 1985: 366). Det blir altså av avgjørende betydning *hvor* man befinner seg og *hvem* man befinner seg der med. Jo mer potent situasjonen er og jo sterkere det følte sosiale presset er, jo mindre rolle spiller aktørens intensjoner dannet i forkant av situasjonen. Aktøren vil her oppleve en *spenning mellom egne ønsker og opplevde forventninger*.

- I tillegg: Andre relevante kilder, som ikke trengs nevnes så inngående, vil være selvbedrag og ønsketenkning, hyperbolsk diskontering og den potensielt uendelige mengden situasjonelle faktorer som vil kunne virke inn som modererende variabler.

4.4. Den rasjonelle søylens relevans

Teorier om rasjonelle handlinger står i opposisjon til de kausale handlingsmodeller, som vi skal se nærmere på i det kommende kapittelet, hvor fokuset ligger på hvordan kulturelle krefter preger atferd (Boudon, 2006: 30). Rasjonelle handlinger krever derimot at aktøren er i stand til å *selvdeterminere* seg selv og *velge* mellom ulike alternativer. Det betyr imidlertid ikke at aktøren er frisatt føringer. Samtlige teoretikere jeg har løftet frem i den foregående drøftingen vektlegger det kontekstuelle som viktig for å forstå handling. Situasjonen og omstendighetene handlingen utføres i vil stille betingelser til aktøren gjennom modererende faktorer, enten dette er i form av aktørens umiddelbare nærhet til objekter eller gruppepress eller kulturelt strukturerte tankemønstre. Handlingsårsaken vil altså finnes i de grunner aktøren anser taler for handlingen, gitt den bestemte situasjonen hun befinner seg i (Boudon, 2001: 62).

I tillegg til det kontekstuelle har de aktuelle teoriene også det til felles at de ønsker å bevare oppfatningen av aktøren som rasjonell, til tross for innslag av *tilsynelatende* irrasjonelle handlinger. Ajzen peker på hvordan aktører vil vurdere handlinger i lys av opplevd sosialt press og en oppfatning av egen evne til å faktisk klare å gjennomføre handlingen. Elster viser på sin side hvordan preferanser og mål er gjenstand for endring, som midlertidig preferanse-reversering på grunn av situasjonelle faktorer eller en mer varig eliminering av selvet målet gjennom hyperbolisk diskontering. Og endelig løfter Boudon frem hvordan handlinger ikke nødvendigvis behøver å være konsekvensorientert (i form av utfall, vel og merke), men at det kan finnes gode grunner for handling forankret i verdier.

4.4.2. Styrker

Styrken overfor diskrepansproblematikken er først og fremst at man her får stilt til rådighet en posisjon som forsøker å dissekere den individuelle handlingssituasjonen og forstå de valg aktører fatter i lys av hvilke mekanismer som gjør seg gjeldende i ulike situasjoner. Nå viser riktignok de tre mest sentrale teoretikerne i min drøfting – Ajzen, Boudon og Elster – til tre forskjellige posisjoner, men de har en felles plattform i den metodologiske individualismens fokus på hvordan sosiale fenomener kan forstås fra bunnen og opp, gjennom å fange *den indre dynamikken i sosiale relasjoner* (Blau, 1987: 72).

Boudon viser til et viktig skille i forståelsen av etikk, i deontologisk og konsekvensialistisk forstand, mellom den følelsesmessige og rasjonaliserende *plikten* på den ene siden, og fokuset på best mulig utfall på den andre (Lukes, 2008: 50). Boudons bidrag til denne søylen tilfører derfor en styrke gjennom fokus på rasjonalitetens kognitive, og derfor relative, forankring. Hva den enkelte *tror* (og man kan ikke instrumentelt bestemme seg for hva en skal tro) er riktig eller galt er her det sentrale, og bunner i en individuell og subjektiv følelse hos aktøren som fungerer styrende i handling (Boudon, 2001: 65). Det vil være de argumenter aktøren anser for å være de mest relevante det vil være rasjonelt å handle ut fra, noe som må ses i forhold til aktørens sosiale relasjoner og kulturelle forhold.

Dette kan knyttes opp mot Jürgen Habermas' *kommunikative* rasjonalitet. Mennesker er først og fremst sosiale vesener, som forholder seg til verden på tre plan, hvordan den *objektivt* faktisk er, hvordan den *sosialt* kommuniseres frem i samtaler med andre, og hvordan den *subjektivt* fremstår for den enkelte. Sannhet er dermed noe som kontinuerlig diskuteres frem gjennom *kraften i de bedre argumenter* (Habermas, 1999: 22). Dette vil si at de grunner mennesker har for å handle ofte vil være basert på et kompromiss mellom hvordan man oppfatter verden og hvordan den sosialt konstrueres i hverdagslivets mellompersonlige forhold. Når individer har sterke grunner for å tro at noe er riktig, har de samtidig en motivasjon for handling – de handler fordi de *burde* gjøre det (Boudon, 2001: 66-67).

Man kan vanskelig tenke seg en aktør som handler uten noen grunn for det hun gjør, men det er viktig å være oppmerksom på at grunner for handling alltid vil være sosiale, med en relativ kvalitet avhengig av den kontekst de opererer i (Kalleberg, 2009: 5). Skal man forstå forholdet mellom holdninger og handlinger nytter det derfor ikke å utgå fra at holdninger er noe man har eller ikke har, men man må ta i betraktning de prosesser som frembringer holdninger og hvordan den enkelte forholder seg til disse, og samtidig se det hele i lys av de kontekstuelle sosiale arenaer hvor aktørene omsetter disse i praksis, og som legger føringer på hvordan dette skjer. Rammene for handling kan endres av eksterne eller interne krefter, hen-

holdsvis ved at betingelsene for handling forandres eller ved at aktøren søker de rammebetingelsene som i størst grad gir henne umiddelbar tilfredsstillelse²¹ (Elster, 1989: 23-24). Her vil dog *styrken* i holdningen vise seg viktig (Ajzen, 2005).

4.4.2. Svakheter

De største svakhetene ved teorier om rasjonelle handlinger er på en måte også søylens styrke, for ingen er så opptatt av å kritisere teoriens forklaringskraft som dens fremste representanter: "rational choice models are not models of 'where tastes come from,' but how one acts, given tastes" (Aldrich, 1993: 258). Den mest åpenbare kritikken mot rasjonell handlings-teorier er altså at man ikke er kritiske nok til de faktiske handlingsalternativene aktører har til disposisjon, og ikke tar høyde for hvordan en handling velges ut fra et *sett* alternativer justert etter strukturelle begrensninger gjennom blant annet fysiske, tekniske, økonomiske, juridiske og politiske føringer pålagt aktøren eksternt (Elster, 1979: 88-89). Teorien(e) fungerer godt for å forklare *hva* den aktuelle aktøren gjør, men ikke fullt så godt for å forklare *hvorfor* (Boudon, 2001: 57).

Grunnen til dette er søylens krav til aktøren som *instrumentelt* orientert for at handlingsmodellen skal ha forklaringsevne. Dette er et problem fordi ikke all menneskelig handling kan klassifiseres som instrumentell, og interesser er derfor ikke alene tilstrekkelig for å forklare handling (Boudon, 2001: 58-59). Aktøren løftes på en måte ut av den virkelige verden på en reduksjonistisk måte som overser at det potensielt kan være like mange rasjonaliteter som sosiale aktører (Barnes & Sheppard, 1992: 5), og man risikerer å "overbelaste individet" fordi det asymmetriske forholdet mellom individ og samfunn ikke kommer godt nok frem (Straume, 2001: 20). Boudon går riktignok langt i å argumentere for relativiseringen av rasjonalitetsbegrepet, men han fremmer ikke et forslag for hvordan man kan inkludere dette og gir således mer et argument mot søylens generelle forklaringskraft.

---

²¹ For eksempel, jeg skal kjøpe ny bil og valget står mellom to typer, en miljøvennlig, hvor jeg betaler for ny teknologi, og en konvensjonell, hvor jeg betaler for komfort. Fordi disse koster det samme, ønsker jeg å bidra til miljøet og kjøpe den miljøvennlige. Samme dag som jeg skal kjøpe bilen reduseres det andre alternativet med femti tusen kroner. Hva gjør jeg? Rammene for handling er endret og jeg må revurdere situasjonen. Men la oss si at jeg pga. jobben tilbringer mye tid i bilen og at en komfortabel bil ville gjort hverdagen mer behagelig. Selv om jeg er opptatt av miljø, så er det ikke sikkert at jeg er *tilstrekkelig* opptatt til å hente glede i hverdagen gjennom miljøvennlige handlinger. Derfor kan jeg velge å la være å introdusere slike rammebetingelser ved bilkjøp, og sikre komfort uten at miljøhensyn eksplisitt velges bort.

For å kunne innlemme teorier om rasjonelle handlingsvalg med politisk forbruk, kreves det at man inkluderer en *politisk rasjonalitet* i individuell forbruk. Problemet er at den politiske effektiviteten potensielt vil bryte med den økonomiske (Andersen & Tobiasen, 2006: 65-66). Dette innebærer, som Espinoza og Peterson (2008) argumenterer for, at ikke alle valgalternativer er *sammenlignbare*. En aktør kan selvsagt samtidig holde både en preferanse for å bidra miljøvennlig gjennom forbruket og ønske seg produkter som *ikke* gjør dette, men hvordan velger man rasjonelt mellom valgalternativer som ikke er sammenlignbare? Det må altså være en substansiell dialog mellom rammebetingelsene og holdningene og handlingene for at det politiske forbruket skal gi mening (Døving, 2004).

Kapittel 5:

DEN KULTURELLE SØYLEN

Når vi beveger oss fra den rasjonelle til den kulturelle søylen, medfører det et skritt vekk fra metodologisk individualisme til en oppmerksomhet rundt de sosiale og strukturelle føringene som omgir mennesker i form av samfunn og sosiale grupper. Aktøren vil ikke ha fullt så mye kontroll over sine handlinger fra dette perspektivet, fordi *kulturen* – gjennom samfunnsstrukturen – inntar en sentral posisjon med evne til å potensielt styre aktørers handlinger og eventuelt overstyre individuelle holdninger. Kulturen vil også være en substansiell kraft med evne til å *forme* aktørens holdninger. Med andre ord, så er man her orientert mot å forstå hvordan en aktørs sosiale omgivelser begrenser noen og fremmer andre valgmuligheter (Blau, 1987: 79). Som nevnt, når jeg drøfter ulike teoretikere så innebærer det *ikke* et forsøk på å utlede et felles perspektiv. Det vil være ting som skiller disse på viktige områder, men tanken er å vise *søylens* orienteringsmessige relevans.

Innledningsvis nevnte jeg at diskrepansproblematikken innebærer at jeg tar holdningene for gitt, det vil si at det interessante er å forstå hvorfor aktører ikke realiserer holdningene

i handlinger, gitt at de har dem. Men når vi forsøker å trekke forklaringskraft ut av denne søylen innebærer det også å se holdninger *som et produkt av kulturen aktøren befinner seg i*. Det betyr at man problematiserer individets forutsetning for *handlefrihet*, fordi de først og fremst vil være sosiale aktører formet i sosiale prosesser. Riktignok er ikke aktøren passiv og determinert i og overfor sine handlinger, men de prosesser og rammer som preger handling vil vise til noe overordnet aktøren verken har fullstendig innsikt i eller direkte kontroll over (Ritzer, 2005: 9). Derfor vil de krefter som former aktørers holdninger og preferanser også ha kontroll over forutsetningene for en eventuell realisering av disse i handling. Dette innebærer at til tross for at problemstillingen tar holdningene for gitt, er vi her nødt til å forstå prosessen som frembringer disse for å kunne si noe om forholdet til handling. Dette vil, som nevnt, si at søylen først og fremst omhandler forbruk som en *forbrukerisme*, og i mindre grad tar for seg de instrumentelle dimensjoner ved tilegnelse av produkter og tjenester.

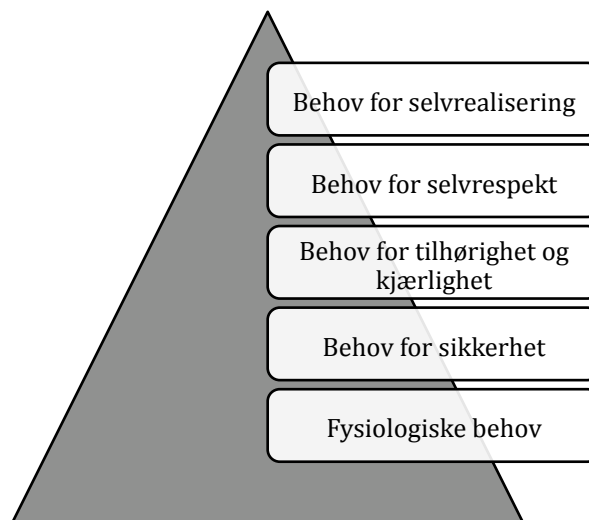
Jeg vil først i dette kapitlet redegjøre for hvordan vi kan forstå ”behov”. Tilsvarende ”vane” relatert til forrige kapittel, vektlegger Stø et al. (2008) eksplisitt behov som et sentralt element i denne søylen, og da i forhold til ”ønsker”. Videre vil gangen i dette kapitlet følge samme mal som i det foregående kapittel fire.

5.1. Behov

Innen den kulturorienterte tilnærmingen til forbruk opererer man gjerne med begrepsparet ”ønsker og behov” for å understreke at det moderne forbruket også tilfredsstillt preferanser som kan klassifiseres som unødvendige. ”[R]eklamen får oss til å ønske oss ting vi *egentlig ikke trenger*” (Strandbakken, 2007: 82) og behov kan dermed *skapes*. Bruksverdi blir her et sentralt begrep, og kulturen anses manipulerende gjennom kapitalistiske krefter som fremmer irrasjonelle ønsker, som igjen internaliseres av individet og derfor fungerer som grunnlag for handling. I dette ligger det en antagelse om at forbruket *burde* praktiseres på én bestemt måte, og stimulere ”reelle behov” basert på fornuft og nytte (Strandbakken, 2007: 83-84).

Her ser vi en mer ideologisk posisjon enn tilfellet var for den rasjonelle søylen, som mer eller mindre implisitt viser til en hierarkisert forståelse av holdninger og preferanser. Behov vil være ”kroppslige” og nødvendige, mens ønsker kan ses som ”mentale konstruksjoner” orientert mot kulturell realisering. Noe lignende har blant annet Maslow vist med sitt behovshierarki, selv om han ikke selv opererer – eller ønsker å operere – med et slikt skille mellom behov og ønsker i sin modell (se modell 5.1).

Ideen her er at mennesker må tilfredsstillere lavere liggende behov før de kan fokusere på andre oppover i pyramiden. Først og fremst må mennesker dekke behov for mat og drikke og dernest beskytte seg mot ytre farer. Når disse er tilfredsstillt kan man begynne å søke sosiale fellesskap og kjærligheten, som igjen – når tilfredsstillt – vil vekke behov for å verdsettes, respekteres og føle seg akseptert av sine sosiale omgivelser. Som siste nivå kan mennesket søke å ”være mer enn man er” og fullt ut realisere sitt potensial på en måte som peker utover ens indre opplevelse og orientering mot en selv (Boadu & Schnitz, 2008: 7-8).

Figur 5.1: Maslows behovshierarki

Hvis man relaterer dette (idealtypisk) til det politiske forbruket, som kollektivt orientert, vil man måtte plassere dette fenomenet i Maslows øverste nivå (ibid: 9, 12). Dette innebærer at politisk forbruk i teorien først og fremst vil være forbeholdt de ”privilegerte”, som både har en romslig økonomi og tilstrekkelig mentalt spillerom for utforskning av forbrukets altruistiske dimensjoner. Dette betyr imidlertid ikke at det politiske forbruket, som idé, ikke vil ha gjennomslag nedover i hierarkiet, men at *sannsynligheten* for at den praktiseres målrettet vil være relativt liten før aktørene har tilegnet seg de nødvendige disposisjoner gjennom de ulike nivåene og slik blitt motivert gjennom den *nytt* de tillegger denne formen for forbruk, som altså krever at man har sikret seg tilfredsstillende med tanke på overlevelse, trygghet, sosial tilhørighet og selvsikkerhet (ibid).

I lys av den kulturelle søylen kan vi se det slik, at i den grad man er sulten så trenger man selvsagt mat. Men i den grad man er del av et samfunn som vektlegger individualitet trenger man også en *identitet*. Når forbruket har utmerket seg som en sentral arena for utforming og formidling av identiteten, kan man ikke da også snakke om et behov for distinksjon;

et behov for å *markere* egen person, både overfor seg selv og overfor sine omgivelser? Nettopp av den grunn er Maslows behovshierarki et godt middel for å forstå den kulturorienterte teoretiske søylen til forbruk: Fordi en aktør primært må respektere *seg selv* før hun kan se ut over seg selv. Derfor må vi forstå mekanismene som ligger til grunn for anerkjennelse og aksept i det spesifikke samfunnet og i de sosiale omgivelsene aktøren søker dette. I den grad forbruket utmerker seg som et sentralt aspekt blir nettopp forbruk utover det ”nødvendige” et reelt behov fordi aktøren *opplever* det slik.

Dette behøver ikke nødvendigvis ha en sterk direkte effekt på aktørens valg av for eksempel matvarer – at spørsmål om identitet hindrer henne i å velge de økologiske tomatene som støtter hennes holdninger til miljøvern – men den *indirekte effekten* kan vise seg desto mer viktig. Når forbruket potensielt blir et felt for selvrealisering og formidling av denne, i dominerende forstand, kan dette fremme en mentalitet hvor overordnede holdninger til etiske spørsmål ikke får plass i hverdagslige betraktninger rundt en aktivitet dominert av en egenorientert søken etter anerkjennelse og tilhørighet.

5.2. Diskusjon

Også her har jeg valgt å hente frem figurfremstillingen fra kapittel tre, slik at det blir klart hva det er søylen representerer (figur 5.1):

	Den kulturelle søylen
Fokus:	Kulturelle føringer
Handlingsmodell:	Kausal
Aktøren:	Handlingsdisponert
Utfallsorientering:	Symbolsk betydning

Figur 5.2: Den kulturelle søylen som idealtipe

Selv om tematikken her er den samme som tidligere, vil fokuset være et annet. Aktøren er ikke lenger ansett som instrumentelt orientert mot forventede utfall og nytte, men mer eller mindre orientert mot *symboler* og produkters kulturelle *betydning*, selv om dette også vil fylle en *nyttefunksjon*. Forbrukshandlinger vil dermed reguleres av identifiseringsfaktorer gjennom evaluering av produkter, og *smak* vil markere seg som distingverende og integrerende gjennom ”hellige objekter” (Cohen, 1976). Det vil si at enkelte produkter er viktigere i slike prosesser enn andre, og at disse produktene vil variere i henhold til ulike sosiale grupper. Det utslagsgivende for handling vil dermed være relativt til de sosiale fellesskap aktøren er sosial-

sert inn i og som har preget aktørens smak, og som vil disponere aktøren til å etterstrebe bestemte produkter hvis symbolske mening representerer en identitetsverdi. I relasjon til handlingsbetingelsene jeg nevnte i kapittel to, vil denne søylen derfor først og fremst orientere seg mot de *eksterne*.

I motsetning til den rasjonelle søylens orientering, fokuseres det her hovedsakelig på hvordan normer, strukturer, tradisjon og lignende *styrer* aktøren i handlingsvalg, og tre teoretikere markerer seg som svært sentrale: Thorstein Veblen, Jean Baudrillard og Pierre Bourdieu. At jeg har valgt å fokusere på disse tre skyldes, i tillegg til at Stø et al. (2008) vektlegger disse, at de utgjør mer eller mindre et felles referansepunkt for forskning innen denne søylen. Når det gjelder Baudrillard vil jeg imidlertid gjøre oppmerksom på at han også kunne ha passet inn i samtidssøylen²², men fordi han benyttes av Stø et al. (2008) i søyle 2 har jeg valgt å bygge videre på dette.

Den klareste røde tråden som går igjen blant disse teoretikerne er den betydningen *sosial lagdeling* har for preferanser og for forbrukets funksjon for konstruksjon av livsstil i et relasjonelt perspektiv: Man respekterer, og vil identifiseres med, noen mens man tar avstand fra andre. Dette har med identitet å gjøre, og kan frembringe statuskamper og selvhevdelse (TemaNord, 2001: 43). Sosial lagdeling, eller sosiale *klasser*, er relevant først og fremst fordi man anser at handling utledes fra inkorporerte disposisjoner og sosialiserte handlemønstre. Det vil si at aktøren som et *sosialt vesen* vil være preget av å tilhøre et bestemt sosialt miljø. De mennesker som tilhører samme sosiale miljø vil derfor ha vært utsatt for tilsvarende opplevelser og gjort seg tilsvarende erfaringer, og vil fremvise noenlunde samme reaksjonsmønstre (Prieur & Rosenlund, 2006: 140).

Dette vil igjen utgjøre grunnlag for aktørers søken etter og opprettholdelse av *tilhørighet*, hvor forbruket blir et *middel* for både differensiering og identifisering i det aktører orienterer seg mot gruppespesifikke produkter i motsetning til andre grupper spesifikke produkter. Vi kan se dette som et dialektisk forhold av likhet og distinksjon, hvor aktører opererer gjennom generelle modeller for partikularisering og konformisme (Baudrillard, 2005: 92-93). Den informasjonen aktører handler på bakgrunn av vil dermed variere i både innhold og mengde, mellom ulike sosiale grupper, fordi man forstår verden ut fra kategorier tilegnet

---

²² Grunnen til dette er at Baudrillard i tillegg til å vektlegge forbrukets symbolske dimensjoner også leverer en ganske hard kritikk av forbrukersamfunnet. Det vil si, han både kritiserer og roser. For, som han sier så er forbrukersamfunnet riktignok hemmende og krever en ganske strikt modelltilpassning gjennom markedet, men samtidig skal dette ses som "fantastiske bur" i den forstand at dette samtidig tilbyr mennesker å gjøre og oppleve ting som tidligere var utenkelige (Baudrillard, 2005).

gjennom praksis. Alle har en begrenset forståelse av verden (Bourdieu & Waquant, 1993: 111-112), men denne vil variere på tvers av sosial lagdeling og fraksjoner innen disse lagene.

For den kulturelle søylen er det dermed grunnleggende å forstå virkeligheten først og fremst som en *symbolsk verden*, og de økonomiske aspektene som faller inn under oppgavens problemstilling må forstås i lys av dette. Det politiske forbruket vil derfor ikke kunne unnlippe at individuelt forbruk først og fremst vil være en søken etter *symbolske forskjeller innen et relasjonelt sosialt system* (Lebaron, 2003: 559, 562), hvor markedet *kan* bli et medium for sosial rivalisering. I forbindelse med diskrepansproblematikken blir det dermed viktig å forsøke å forstå i hvilken grad dette eventuelt har en degraderende effekt på aktørers dømmekraft (Fourcade & Healy, 2007: 291). Hva er det man trenger, og hvorfor kjøper man det man kjøper?

5.3.1. Holdning og handling: Et spørsmål om hva man trenger?

Å diskutere holdningsbegrepet ut fra denne teoretiske søylen er i seg selv en utfordring, for holdning vil her delvis vise mot aktørens *representasjon* av strukturen. Dette skjer via internaliserte oppfatninger og handlingsdisposisjoner tilegnet gjennom sosialisering i bestemte miljøer. Det sentrale for søylen, som teoretisk retning, er dermed å forstå hvordan holdningene og behovene aktørene retter sin handling imot *skapes* i en sosial *integreringsprosess* (Baudrillard, 2005: 70-71).

Til grunn ligger det altså en oppmerksomhet på hvordan sosioøkonomiske, sosiodemografiske og sosiokulturelle faktorer vil være relevante i forbindelse med (forbruks)handlinger, og at dette problematiserer mulighetene for å forstå handling ut fra behov og nyttemaksimering alene²³. Dette gjelder spesielt når vi, som Baudrillard (2005), ser forbruk som *språk*. Dette er en dimensjon som også er viktig for Veblens mest kjente begrep, ”iøyenfallende forbruk”. Til enhver sosial gruppering er det altså knyttet bestemte forbruksmønstre som signaliserer både tilhørighet og avstand (Bourdieu, 1995). Forbruk blir slik et middel for å etablere seg som en *person* med en *identitet*. Det vil derfor finnes symbolske faktorer tilknyttet forbruksvarer som fremmer eller hemmer sannsynligheten for at personer vil kjøpe dem.

---

²³ Som nevnt er man også oppmerksomme på dette i den rasjonalitetsorienterte søyle 1, men måten man håndterer utfordringen på er forskjellig: I den rasjonelle søylen får man en diskusjon rundt forutsetningene for å forstå menneskelig handling, mens i den kulturelle søylen orienterer man seg mot de kulturelle og strukturelle kreftene som ligger i *forkant* av handling.

Forbruk anses gjerne som behovstilfredsstillelse, at bruks- og nytteverdien er det esensielle (Strandbakken, 2007: 74). Man kjøper noe fordi man *trenger* det. En undersøkelse av norske kjøkken (Amilien et al., 2004) bekrefter dette: Nordmenn vektlegger det praktiske og robuste. Det interessante er at en annen dimensjon sniker seg frem når man ikke er like direkte konfronterende; at det estetiske er minst like viktig, hvis ikke enda mer. Dette åpner for spørsmålet om *hvilke* behov det egentlig er forbruket skal tilfredsstille? Produkter utgjør ikke bare en objektiv nytte, de er også ladet med kulturelle og mer eller mindre personlige *meninger* knyttet til status, kommunikasjon og identitet (Strandbakken, 2007: 91-104), som sammen utgjør en kompleks *meningsdimensjon* (Hobson, 2003: 103).

Bourdieu (1995) er kanskje den som best har lykket i å fremstille en teoretisk ramme-forståelse for handling innen denne søylen, hvor *habitus*²⁴ er ”stedet” hvor strukturen og aktøren møtes og handlingsdisposisjoner kroppsliggjøres. Her er det verdt å merke seg at aktøren på ingen måte anses som *determinert*. Selv om Baudrillard ikke opererer med et tilsvarende begrep som habitus, er hans aktørforståelse her mer eller mindre den samme som hos Bourdieu: I sentrum for handlingen vil man alltid finne den mer eller mindre frie, rasjonelle og kalkulerende aktøren (Baudrillard, 2005: 70). Det man problematiserer er hvor *stor* frihet aktøren har og i hvor stor grad strukturelle føringer gjør seg gjeldende.

Men det er én viktig ting som her skiller Baudrillard og Bourdieu. For Baudrillard (2005) er det sentrale hvordan produksjonen kommer i første rekke og dominerer samfunnet, men uten å likevel være i kontroll. Kontrollen utøves fra et *behovssystem* som oppstår i spenningen mellom produksjon og forbruk. Produksjonen skaper altså behov i indirekte forstand, som forvaltes av den enkelte i aggregert form og spilles tilbake over produksjonen i et spill mellom forbrukermakt og handlingstilbøyelighet (Baudrillard, 2005: 71-75). Bourdieu (1995) er imidlertid mer orientert mot hvordan sosiale grupper skaper smakshierarkier gjennom symbolske kamper over definisjonsmakt, som igjen blant annet benyttes for å legitimere sosial ulikhet.

I spørsmålet om forholdet mellom holdning og handling, vil den kulturelle søylen dermed først og fremst vise til hvordan individuelle holdninger vil bære preg av å være representasjoner av den spesifikke kulturen og sosiale posisjonen som har påvirket aktørens smaksformasjon. Dette vil disponere aktøren for bestemte preferanser, i relasjon til andre preferan-

---

²⁴ Habitus er begrepet Bourdieu bruker for å beskrive hvordan aktører formes i strukturelle prosesser og bidrar til å opprettholde strukturen gjennom å praktisere handling gjennom sin habitus, som kroppsliggjorte handlingsdisposisjoner ervervet gjennom sosiale posisjoner; en strukturerende struktur og strukturert struktur (Bourdieu, 2006: 76).

ser representert av andre grupper. Strukturelle krefter er slik disiplinerende, og det vil først og fremst være dette som fremkommer fra denne teoretiske posisjonen; *hvordan* aktørene erverver sine ”holdninger”.

5.3.2. Kjernebegreper

Hovedutfordringen for denne teoretiske søylen er, som for den rasjonelle søylen, også todelt: For det første må man forstå hvilke prosesser som strukturerer aktørers preferanser innen et system av identifisering og differensiering. Dette innebærer å forstå hvordan kulturen virker gjennom symboler og tegn, og hvilken rolle forbruket spiller i dette samt for den enkelte aktør i sitt eget liv. For det andre må det gjøres rede for hvordan kulturelle føringer både kan stimulere til positive holdninger til politiske forbrukshandlinger og samtidig motarbeide realiseringen av dem.

I motsetning til den rasjonelle søylen vil vi ikke her finne tilsvarende ”håndfaste” forklaringer, fordi prosessene her vil være mer ”abstrakte”. Det vil være de ”usynlige” kvalitetene ved samfunnet det teoretiseres rundt. Dette er riktignok en utfordring for denne søylens forklaringskraft overfor diskrepansproblematikken, men samtidig er det først og fremst en styrke i den forstand at teoriene her går ”bakenfor teppet” og problematiserer *grunnet* aktører har for å handle som de gjør. Aktøren blir slik frigjort fra en analytisk isolerte posisjon, og vil ses i sammenheng med den kulturen hun er en del av. Derimot overses gjerne hvordan den enkelte aktøren resonnerer når hun først befinner seg i en konkret situasjon, stilt overfor konkrete valg.

Søylen vil derfor støtte synet på rasjonalitet som subjektivt, men problematisere hvordan subjektiviteten er kollektivt forankret. Der individet ”overbelastes” i den rasjonelle søylen, går man her i motsatt retning.

Kultur

Vi kan starte med det mest sentrale: Kultur er viktig både direkte, hvordan folk *oppfatter* sitt samfunn, og indirekte, hvordan kultur *skaper* mennesker. Nå er kultur et vanskelig begrep i seg selv – et av de mest kompliserte, ifølge Raymond Williams (1983) – men man kan si at

kultur²⁵ vil være summen av hva mennesker har frembrakt. Dette gjelder i materiell forstand og som atferdsmønstre og måter man har reflektert over verden. Sammen skaper dette en *intersubjektiv mening* som binder folk sammen (Wuthnow et al., 1986: 35). Her inngår symboler, ritualer, objekter og aktiviteter (ibid: 77). Kultur kan dermed ses som en felles *kunnskap* aktører manøvrerer i sine liv ved hjelp av (ibid: 141), ikke minst gjennom språk og annen kommunikasjon (ibid: 192).

Kultur kan dermed betegnes som noe man lever i, men også *gjennom*. Et interessant eksempel, som samtidig viser til diskrepansproblematikken, kan hentes fra en undersøkelse om mat utført av Virginie Amilien (2002): Middag er noe en som regel spiser hjemme og en sjelden gang ute på restaurant. Likevel snakker folk flest heller om middagen de spiste på restaurant enn middagen de spiste hjemme – kanskje fordi hjemmet er privat og derfor ikke like interessant. I dette skapes en kulturell ”fortelling” hvor restaurantmiddagen, formidlet blant annet gjennom massemedier, tar mer plass enn hva som er reelt. Alle vet derfor mye mer om hva en slik affære kan innebære enn de selv har erfart. Dette fører blant annet til at folk *tror* de spiser oftere på restaurant enn hva som faktisk er tilfelle, fordi det dannes en ”forbrukspraksis av *imaginær* art” (Amilien, 2002: 95), hvor ord og bilder smelter sammen med handling.

Pål Strandbakken (2007: 95) viser til et interessant aspekt ved kultur gjennom å trekke på artisten Brian Eno: ”kultur [er] alt det vi *ikke er nødt til å ha*”. Mennesker har bestemte behov de er nødt til å tilfredsstille for å overleve, men det betyr ikke at produktene som benyttes for overlevelse er nødvendige. Kultur blir i den forstanden det som ”rosemåler” våre basale behov – som tilbyr oss funkisboliger fremfor grotter å bo i, sjokoladecake fremfor røtter og bær, bunad fremfor en skinnfell og så videre. Kultur er altså *løsningen* på menneskets utfordringer, manifestert i form og handling gjennom produkter og sosiale mønstre.

En viktig utfordring når man forsker på forbruksrelaterte problemstillinger fra et kulturperspektiv er derfor først og fremst å ”forsøke å forstå hva slags aktivitet forbruket er eller *kan* være, og motivene for denne aktiviteten” (ibid). En anerkjennelse av kulturelle krefter fører altså blikket vekk fra et ensidig fokus på bruksverdi (ibid), og fremmer et perspektiv på forbruket dominert av *hva en har lyst på*, samtidig som det av den enkelte aktør oppleves som orientert om behov.

---

²⁵ Følgende definerings av ”kultur” er en sammenfletting av perspektiver representert av Peter L. Berger, Mary Douglas, Michel Foucault og Jürgen Habermas, som fremstil i Wuthnow (1986). Poenget er ikke å operasjonalisere kulturbegrepet, men poengtere kompleksiteten.

Symboler

Som vi ser sørger kulturelle krefter for å flette ønsker og behov sammen, på en måte hvor aktøren ikke blir konfrontert direkte med denne distinksjonen. Dette skyldes blant annet at symboler og mening har blitt stadig mer viktig for oss. Dette henger blant annet sammen med Baudrillards (2005: 79-82) argument om at produkters primærnivå i det moderne samfunnet er flyttet *fra* natur til kultur (les: forbrukersamfunnet), og med det ikke lenger kan defineres ut fra hvilke basale behov de tilfredsstiller. Forbruket har dermed blitt en viktig ramme for interaksjon, både individer imellom og mot institusjons- og organisasjonsnivå. Dette fletter individforståelsen sammen med forbrukerrollen (Hobson, 2002: 99-100), og kulturen blir slik en kraft som legger føringer på forbruket, men også på individet *gjennom* forbruket.

Når varer konsumeres som tegn er det ikke hva de gjør, men deres forhold til det system de inngår i, som blir det essensielle for forbrukeren; hva de representerer (Ritzer, 2005: 7). Den enkeltes behov og preferanser er slik knyttet opp mot sosiale strukturer og prosesser, hvor meningen produkter representerer er målet aktøren søker. Dette viser til hvordan det sosiale aspektet ved aktørers hverdagsliv fremmer *symbolske behov*, som vil være forankret i en kulturell oppfatning om hva man *bør* kjøpe – eller i det minste *ønske* seg. Forholdet mellom behov og ønsker blir derfor av flytende karakter.

Samtidig som forbruket skal dekke grunnleggende behov opererer det distingverende krefter innen det moderne forbruket. Det vil ikke nødvendigvis være snakk om en bevisst distingvering fra aktørenes side, men hovedsakelig et press *mot* distingvering som ligger innbakt i systemet av forbruksvarer på grunn av den kommunikative dimensjonen moderne forbruk orienteres rundt (Baudrillard, 2005: 80; Ritzer, 2005: 8). Aktøren *formidler* budskap til seg selv og sine omgivelser gjennom forbruksvarene hun knytter til seg. Dette viser tilbake mot eksempelet med folks oppfatning av hvor ofte de spiser på restaurant, hvor kulturen ikke er bare noe aktøren befinner seg i, men også lever sitt liv *gjennom*. Forbruk av symboler lar dermed aktører konfigurere seg selv som *forståelige*, og blir slik i stand til å kommunisere denne *meningen* til andre i et felles ”språk”.

Iøyenfallende forbruk

Begrepet ”iøyenfallende forbruk” ble introdusert av Thorstein Veblen i boken *The theory of the leisure class* fra 1899; et av de første, og kanskje mest innflytelsesrike, forsøkene på en

analyse av forbrukets symbolske dimensjoner. Her knyttes individuelt forbruk til kulturelle rammer og verdier som strekker seg ut over rent objektive forhold og kvaliteter.

På mange måter er bokens betraktninger relatert til Veblens personlige situasjon: Han var sønn av norske utvandrere og befant seg i et Amerika man håpte ville tilby en bedre fremtid (Svare, 1970: 15, 34). Med et analytisk blikk betraktet han den økonomiske utviklingen i et land hvor de sosiale klassene fremsto som svært tydelige, og økonomiske midler kunne frigjøre en fra tungt arbeid. Han kalte denne gruppen *the leisure class* fordi de i stedet for å jobbe kunne engasjere seg i ”lettere oppgaver” eller fritidssysler. Denne gruppen hadde selvsagt en økonomisk trygghet, men enda viktigere så medførte et slikt liv *status*. Ut fra dette fremmer Veblen en hypotese om at mennesker vil søke økonomisk trygghet, men i den grad dette oppnås vil etter hvert statusen ved den sosioøkonomiske posisjonen bli stadig viktigere, og en beskjefligelse med fremvisningen av egen livsstil og klassetilhørighet vil ta over som hovedfokus (Svare, 1970: 35-36). Forbruket har altså en sentral posisjon som signalformidler av klassetilhørighet og velstandsnivå; hvis man ikke forbruker tydelig, er det heller ingen som oppfatter hvor godt stilt en er.

Knytter vi dette opp mot Maslows behovshierarki, kan man si at det iøyenfallende forbruket først og fremst vil være aktuelt på nivå fire, hvor man forsøker å signalisere til andre at man fortjener deres respekt og anerkjennelse (Boadu & Schnitz, 2008: 7). Forbruk må derfor anses som kollektivt i mening, men samtidig atomiserende i kraft av den enkeltes forbrukerrolle. Subjektet vil alltid være isolert i sitt forhold til objektet, og likevel ubevisst kollektiv fordi individer sosialiseres inn i et felles språk uten at det vekkes noen kollektiv solidaritet. Det viktigste er å finne seg selv i den jungel av forbruksvarer markedet utgjør gjennom effektiv fordeling av ressurser knyttet til økonomi, tid og kunnskap (Baudrillard, 2005: 85-88). Dette er opplevd selvrealisering, men handler i grunn om modelltilpasning hvor den enkelte konfigurerer tilgjengelige tegn på en måte som preges av konformitet, integrasjon og distinksjon, på en verdiskala i stadig glidning (ibid: 89).

Kommunikasjon og struktur

Hovedtemaet i Bourdieus bok, *Distinksjonen* (1995), er hvordan forbruk, kunnskap, verdier og holdninger bærer preg av sosial variasjon og er sterkt knyttet sammen med sosial bakgrunn (Priour & Rosenlund, 2006: 115). Her bygger han ikke bare videre på Veblens vektlegging av konkurrerende instinkter, men rekonseptualiserer dette i et system hvor individer bevisst og

ubevisst posisjoneres seg relasjonelt gjennom livsstil (Fourcade & Healy, 2007: 291). Baudrillard (2005) viser til det samme med sin ”trenivåteori”. Kort fortalt sier denne at forbruket er en aktiv måte å forholde seg til objekt, samfunn og verden på, men som samtidig ikke gir mening hvis man ikke tolker det som en systematisk respons på den spesifikke kulturen aktøren befinner seg i (Mayer, 2005: IX). Som hos Veblen blir derfor forbruket også hos Baudrillard og Bourdieu et spørsmål om *struktur*, i den forstand at forbrukere beveger seg innen semiotiske og diskursive nivåer og bruker forbruket som et kommunikasjonsmiddel rettet mot omgivelsene (Ritzer, 2005: 6).

Men det vil være ulike skjemaer for virkelighetsfortolkning, som viser seg i en fragmentert oppfatning av den sosiale verden på grunn av inndelingsprinsippene samfunnet hviler på (Bourdieu, 1995: 224-225). Det blir et skille mellom de dominerende, som har definisjonsmakt og setter agenda, og de dominerte, som må forholde seg til dette; et forhold som settes i spill og opprettholdes gjennom sosiale aktiviteter hvor aktører velger mellom ulike alternativer de *oppfatter* som tilgjengelige og som sammen utgjør konstruksjonen av en livsstil. Slik blir smak og preferanser, uttrykt gjennom hva en forbruker, tegn på sosial posisjon – hvor ethvert valg også må ses som et fravalg av noe annet (Prieur & Rosenlund, 2006: 140-141, 143).

Sosial lagdeling

Bourdieu ser samfunn som *sosiale rom*, hvor ulikhet og dominans frembringes i skapelsesprosessene av klasser og klassefraksjoner gjennom mangfoldige differensierende mekanismer. Samfunn blir slik dynamiske nettverk hvor individer opptar relasjonelle posisjoner, relativt rangert i henhold til blant annet sosial anerkjennelse (Prieur & Rosenlund, 2006: 125). Sosiale nettverk blir dermed ikke bare viktige i den forstand at aktører orienterer sitt forbruk mot aksept i bestemte grupper, med fremmer også en ”intern” informasjonsformidling: fordi man identifiserer seg med noen og ikke med andre, anses noen kilder til informasjon som mer relevante enn andre. Dette fremkommer blant annet av undersøkelser utført av SIFO, hvor personlige nettverk viser seg mer avgjørende for folks holdninger enn offentlige informasjonskampanjer (TemaNord, 2001: 45).

Holdninger skapes dermed gjennom aktørers relasjon til ulike sosiale fellesskap, som samtidig viser til at muligheten for holdningsendring avhenger av aktørens forhold til informasjonskilden og et eventuelt styrkeforhold mellom ulike slike. Sosiale relasjoner koloniserer

meningsdannelsen i ulike produktsfærer gjennom intrikate relasjonelle statuskamper, hvor øyet som ser – ikke minst *hvem sitt øye som ser* – blir viktigere for varens verdi enn den objektive nytten varen tilbyr. Motene eksemplifiserer dette gjennom at det vi synes er fint i år er stygt neste år, og ikke minst at den som hele tiden kan ikle seg siste mote tydelig signaliserer både en kulturell oppmerksomhet og velstand (Svare, 1970: 38-39).

Et grunnleggende poeng for Bourdieu er nettopp dette relasjonelle ved sosialt liv; at mennesker fremstiller seg selv i motsetning til hva de *ikke* er. Sosiale posisjoner frembringer altså disposisjoner som manifesteres i konkret handling, hvor både posisjon og handling er differensierte og differensierende; sosiale klasser velger ulikt og opprettholder ulikheten gjennom dette (Bourdieu, 1995: 31-37). Man dyrker distinksjonene innen et system av konformitet, hvor selv den enkleste handling blir en søken etter kvalitativ forskjell – som at vinen vi drikker, parfymen vi bruker, bilen vi kjører og gatekjøkkenmaten vi *ikke* spiser sier noe om hvem vi *er*, i motsetning til hvem vi ikke er. Det betyr imidlertid ikke at syntagmene er like åpne som paradigmene²⁶; det er strenge gruppespesifikke krav til autentisitet for sammensettingen, avhengig av hvilken gruppe man søker tilhørighet til (Baudrillard, 2005: 89-90). Det er de symbolske dimensjoner som peker mot smak og preferanser, og derfor også mot klasse-tilhørighet, som er det grunnleggende ved det moderne forbruket (Østerberg, 1995: 11).

Konflikt

At forbruket har blitt viktig for menneskers søken etter tilhørighet i sosiale fellesskap, gjennom distansering fra andre, har ført til at forbruket i tillegg til å bidra til identitets- og holdningsforming også frembringer sosiale konflikter i form av statuskamper (Bourdieu, 1995; TemaNord, 2001: 43). ”Kampen mellom klassene utkjempes også på livsstilens og forbrukets område” (Østerberg, 1995: 18). Forbruksdreven tilhørighetssøken har dermed utslagsgivende effekt også den andre veien, ved at dette fremmer en *distansering*. At man søker tilhørighet med *noen* innebærer at man samtidig tar avstand fra *andre*. Vi må derfor også forstå hvordan konkurranse- og konformitetskrefter gjør seg gjeldende gjennom forbruket (Baudrillard, 2005: 69-70)

---

²⁶ Paradigmer er ”sett” man velger ulike elementer fra, mens syntagmer er måter å kombinere disse elementene på. Det Baudrillard dermed sier, er at vi i det moderne samfunnet har en veldig stor valgfrihet i prinsippet, men at det samtidig er strenge krav knyttet til hvordan vi konfigurerer en sammenheng ut av det. Vi *kan* søke tilhørighet i en rekke ulike sosiale grupper, men i den grad vi ønsker innpass i *bestemte* grupper krever det at vi kombinerer konkrete elementer på riktig måte.

Dette viser blant annet til Baudrillards bemerkning om paradigmer og syntagmer: ulike grupper vil formidle identitet gjennom ulike symboler, og dette kan potensielt lede til statuskamper hvor grupper kjemper over sine symbolers status i samfunnet som helhet. Hvis vi tar økologiske produkter så vil disse for noen symbolisere noe godt og noe flott, mens for andre kan de konnotere til ”hippier” eller kulturelitistiske akademikere. For å etablere *sin* gruppe som noe man kan være stolt av, tar man avstand fra andre grupper gjennom å ta avstand fra deres ”hellige objekter”. Å ikke kjøpe økologiske produkter behøver dermed ikke innebære at man ikke er opptatt av miljø, men at man er opptatt av å *ikke* vise tilhørighet til en bestemt gruppe disse produktene representerer

Habitusbegrepet

Habitus viser til at ”de kognitive strukturene som de sosiale aktørene anvender for å få praktisk kunnskap om den sosiale verden, er kroppsliggjorte strukturer” (Bourdieu, 1995: 220). Måten aktører forholder seg til verden på er dermed gjennom disposisjoner for handling, som preger ens preferanser, måter å tenke på og hvordan man rent fysisk beveger kroppen (Esmark, 2006: 89). Dette tilsier imidlertid ikke at den enkeltes habitus ikke kan fremme strategiske cost-benefit-analyser, eller at habitus skal oppfattes som statisk; i den grad individer beveger seg i nye miljøer vil de også ta lærdom med seg som videre former deres disposisjoner for handling²⁷ (Bourdieu & Waquant, 1993: 111, 118-119).

Et av Bourdieus poeng med habitusbegrepet er at vi for å forstå en aktørs handling, trenger innsikt i den spesifikke *habitusstrukturen*, og med det tar klasse i betraktning og ser preferanser i system (Prieur & Rosenlund, 2006: 140). Dette innebærer å koble aktør og struktur på en måte hvor individer – som sosiale og sosialiserte vesener – anses som aktive i sine egne liv, men innenfor kulturelle rammer som vil variere på tvers av klasser og klassefraksjoner (Østerberg, 1995: 23-24). Dette samsvarer med Baudrillards posisjon: Hva folk sier og hva de gjør er av underordnet interesse. Det man bør finne sosiologisk interessant er det ubevisste nivået av koder, struktur og tegn som distingverende materiale, og hvordan markedet fremmer en praksis hvor det man forbruker er ens forhold til en selv og til andre, hvor man er

---

²⁷ Men i følge Bourdieu vil de aller fleste mennesker holde seg i miljøer som samsvarer med de habitus er formet av og i, og de vil derfor snarere få bekreftet sine disposisjoner enn utfordret (Bourdieu & Waquant, 1993: 119).

objektifisert i forhold til seg selv og overlatt en varelogikk som har kolonisert deler av kulturen, våre kropper og mellommenneskelige forhold (Baudrillard, 2005: 93, 96, 191).

5.3.3. Kilder til diskrepans

Følgende faktorer markerer seg her som potensielt relevante:

- **Sosiale behov:** Maslows behovshierarki viser at ikke alle befinner seg i en situasjon hvor det er aktuelt å vurdere en kollektivt orientert handling, til tross for at generelle holdninger taler for det. Dette kan skyldes at mulighetene for holdningsrealisering overskygges av andre presserende behov. ”Muligheter” må her tenkes i *relativ* forstand, på samme måte som ”fattigdom” tenkes i relativ forstand i Norge: Å være fattig i Norge handler ikke først og fremst om å sulte i hjel, men sosial deprivasjon; at man ikke kan engasjere seg i samfunnet på en meningsfull måte²⁸. I den grad aktører anser at de går glipp av viktige sider ved samfunnets tilbud på grunn av sin personlige situasjon så vil de også potensielt, på grunn av vårt samfunns måte å tenke sosialt liv og rettigheter på, orientere seg mot dette. Det vil altså potensielt være en *spenning mellom sosiale behov og idealistiske holdninger*.
- **Forbrukersamfunnet:** En potensiell kilde til diskrepans kan også ligge i at forbrukerrollen er stadig mer dominerende i den enkeltes liv. Hvis dette er tilfelle vil spørsmål om etikk kunne reduseres til en preferanselogikk (Hobson 2002: 99-100). Dette innebærer at man løfter et moralsk prosjekt ut av en overordnet idé om nødvendighet, og fordeler den pragmatisk ut over et felt dominert av helt andre prinsipper. Gjennom forbruket skaper og opprettholder mennesker en meningsfull sosial verden ved å benytte symboler for å skape tilhørighet. Skulle man konsekvent handle som politisk forbruker innebærer dette en *endring* i forbrukspraksis, som potensielt ville medføre store endringer aktørens opplevelse av eget liv (Evans & Jackson, 2008: 13). Dette innebærer potensielt en *spenning mellom holdninger til politisk forbruk og forbrukeraktivitet som en allerede meningsfull og viktig aktivitet*.

---

²⁸ Se FN-sambandets informasjonsside om fattigdom: <http://www.fn.no/Temaer/OEkonomisk-og-sosial-utvikling/Fattigdom/Fattigdom>

- **Forbrukerrollen:** I en viss forstand praktiserer allerede aktøren sosialt ansvar gjennom individuelt og selvcentrert forbruk, som middel for selvrealisering. Å forbruke med kollektiv orientering fremstår derfor som en negasjon av det overordnede ansvaret (Baudrillard, 2005: 84). For eksempel vet vi fra TV at det kun krever noen hundrelapper hver måned å redde barn fra sult og nød. Hvorfor er det ikke da selvsagt for enhver å bidra? Vi oppfatter informasjonen, vi ser behovet og vi sympatiserer med saken, men vi forstår ikke den rollen vi blir forsøkt tildelt – det samsvarer ikke med den måten vi har lært å forholde oss til bruk av egne penger. Det er altså ikke bevisst tankearbeid som er primærkilden for handling, men disposisjoner utledet av den sosialt konstituerte *praktiske* forstanden som sosialisert subjektivitet (Bourdieu & Waquant, 1993: 16-109), og som vil kunne føre til *spenning mellom idealer og midlene for realisering*.
- **Kulturell representasjon:** Fra Amiliens (2002) forskningsprosjekt, som referert til under ”kultur” ovenfor, fremkom det at kultur også er handler om en *delt* livsstil. I tillegg til å undersøke hvor ofte folk spiste ute, spurte man også faktiske restaurantgjester innledningsvis hva de *ønsket* å spise. Majoriteten svarte ”lokal mat”, men likevel valgte de aller fleste å bestille ikke-lokal mat fra en meny som *alltid* inneholdt lokale alternativer. Dette kan skyldes at man, som aktør, representerer to *ulike*, men sammenflettede kulturenivåer: den kulturen de *verbalt* representerer gjennom ”korrekt” respons på tiltale, og den kulturen de praktiserer gjennom tillærte personlige valg mellom faktiske alternativer. Dette vil være snakk om en potensiell *spenning mellom individuell og kulturell representasjon*.
- **Habitus:** Som sosiale vesener er mennesker også *sosialiserte*. Gjennom sitt habitusbegrep viser Bourdieu hvordan mennesker kroppsliggjør handlingsdisposisjoner ut fra det miljøet og de handlinger som preger disse miljøene. Dette viser mot ”vaner”, som jeg var inne på i forrige kapittel. At aktører slik kan representere en holdning når de tillates refleksivt rom er ingen motsigelse på at de ikke følger holdningen opp i handling, hvis det miljøet de handler *i* trigger bestemte responser gjennom aktørenes internaliserte handlingsprogrammer. Hvis ikke aktørens omgivelser stimulerer til politiske

forbrukshandlinger gjennom idé og muligheter, vil det potensielt være en *spenning mellom holdning og handlingsdisposisjoner*.

5.4. Den kulturelle søylens relevans

Det som løftes frem i denne kulturorienterte diskusjonen av forbrukets symbolske dimensjoner er hovedsakelig to ting. For det første kan man ikke unnlate å se samfunn som grunnleggende preget av sosiale klasseskiller, og som produsent av relative sannheter og mening i en dialektikk preget av konflikt mellom sosiale grupperinger. For det andre så skaper dette en ”tingenes rolle i verden”, hvor forbruksvarer ikke kan forstås uten at man tar i betraktning deres symbolske funksjon i det relasjonelle system de inngår i. Vi har derfor beveget oss fra et fokus på individet som fatter et valg *i* situasjonen til kulturen som en *kraft* å ta i betraktning, som legger føringer gjennom disposisjoner for bestemte reaksjoner i ulike situasjoner. Som formidler av status, posisjon og identitet blir forbruket her et språk som iverksetter et kommunikativt samspill, hvor aktører både vil gjøre seg forstått og forstå seg selv innen rammene for de sosiale relasjoner de inngår i.

Aktøren er altså rasjonell, men det er en begrenset form for kultur- og klassebetinget rasjonalitet aktøren resonnerer ut fra. Forbruksbehov og forbrukspreferanser frembringes av selve det systemet som kan tilfredsstille disse, men dette systemet kontrollerer ikke fullt ut individuell behovsreaksjon (Baudrillard, 2005: 73). Spesielt Bourdieus posisjon gjør det mulig å integrere et perspektiv orientert mot sosiale og økonomiske praksiser, gjennom kulturelle og symbolske dimensjoner (Lebaron, 2003: 555). Disse vil vise seg i ulike former for logisk tenkning innen forskjellige avgrensede sosiale grupperinger (Østerberg, 1995: 21).

Den kulturelle søylen påpeker at aktører alltid vil ha en fortid som preger deres tilpasning og utvikling av mål, noe som gjerne blir oversett i teorier om den rasjonelle aktøren. Individet inderliggjør de objektive muligheter de har til rådighet gjennom en lang og sammensatt betingingsprosess (Bourdieu & Waquant, 1993: 116), og skal man kunne forstå hvorfor mennesker gjør som de gjør, må man derfor stille seg åpen for hvordan kulturelle krefter påvirker individuell handling (Lebaron, 2003: 557-558). Ut fra dette kan man forstå forbrukerhandlinger som symbolsk aktivitet forankret i en moderne logikk og sosiale strukturer, hvor markedet stimulerer til en atomiserende assimilering, med en nødvendig følelse av sosiologisk ambivalens når etiske dilemmaer introduseres. Det vil være et dialektisk forhold mellom

materialitet og kultur, hvor individet forankret i kulturen følger sin subjektive orientering innen akseptable og ønskerverdige rammer, og hvor det stadig mer iøyenfallende forbruket hele tiden frontes i en søken etter tilhørighet og distanse. I den grad etiske produkters tegnfunksjon ikke begjæres, vil den heller ikke ha noen sterk innflytelse.

5.4.1. Styrker

I motsetning til den rasjonelle søylens dissekering av det indre, dynamiske ved sosiale relasjoner, er det sentrale her *hvordan individer og sosiale relasjoner påvirkes av ytre begrensninger og muligheter* (Blau, 1987: 72). Det viktigste bidraget denne søylen har å komme med er dermed forståelsen av forbruk som en symbolsk aktivitet, hvor aktører konsumerer kulturell mening innen sosiale hierarkier og at ulikhet reproduseres gjennom forbrukspraksis og iøyenfallende forbruk (Evans & Jackson, 2008: 11). Ved å vise til, blant annet, kroppsliggjorte disposisjoner og normstyring forsøker man, implisitt, å gjøre rede for hvordan ”vaner” frembringes gjennom kulturelle føringer (Evans & Jackson, 2008: 12), og hvordan aktører oppfatter sitt ansvar vil derfor variere mellom ulike miljøer, grupper og sosiale posisjoner. Hverdagslivets mekanismer legger føringer på den enkelte, og de etiske bekymringene kan potensielt tape forpliktelse på lokalt nivå (Jacobsen & Dulsrud, 2007: 478).

Til tross for et mer eller mindre kompatibelt syn på forbruket innen moderne samfunn vektlegger Veblen, Bourdieu og Baudrillard ulike elementer, noe som bidrar til å nyansere *mulighetene* og *betingelsene* for individuelle handlinger. Baudrillard er opptatt av at aktøren forholder seg aktivt, og ikke passivt, til forbruket. Riktignok ligger det en funksjon i produksjonsapparatet som skaper begjær og ønsker, som gjør forbruk til et kollektivt fenomen, men samtidig ligger det et essensielt driv mot individualisering i det hele (Ritzer, 2005: 4-5): man finner seg selv og realiserer sine drømmer innen institusjonaliserte rammer, men gjennom kreative prosesser.

Selv om Bourdieu i stor grad trekker på Veblens teorier, og deler forståelsen av at forbruk først og fremst er et middel for sosial status, har han et annet fokus på relevansen ved materialiteten, og vektlegger i større grad hvordan aktører gjennom sosial og kulturell kapital fremviser en bestemt ”smak” (Campbell, 1995: 104). Individuelle forutsetninger for resonnering anses som kroppsliggjort gjennom habitus, formet i interaksjon med kulturelle, sosiale og materielle omgivelser. Dette fremmer to hovedpoenger: For det første så er det vanskelig å forstå mennesker utelukkende som rasjonelle og aktivt resonnerende fordi de er underlagt

sterke føringer, og for det andre at tenker ikke alle likt, men representerer ulike tenkemåter på grunn av de ulike oppveksts- og livsvilkår hvor habitus formes (Østerberg, 1995: 21).

Når man innfører en etisk dimensjon i forbruket, må man også ta høyde for at denne etikken vil måtte forholde seg til de praksiser og holdninger aktørene allerede har innarbeidet i sitt forbruk. Det er nettopp dette som er Bourdieus viktigste poeng, at forbruket er flettet sammen med samfunnet for øvrig, og at man ikke kan forstå fenomener uavhengig av hverandre (Tangen, 2007: 100); det er ikke menneskers bevissthet som bestemmer deres tilværelse, men deres tilværelse som bestemmer deres bevissthet (Marx, 1992: 20).

Ulike individer tenker på forskjellige måter, og ønsker og begjærer forskjellige ting avhengig av de miljøer og posisjoner som preget deres habitus. Det er problematisk å stille spørsmål ved aktørers behov, fordi disse først og fremst vil være subjektive og vanskelig å skille fra de såkalte basale behovene som sikrer overlevelse. Å kalle dem ønsker er på ingen måte tilstrekkelig (Evans & Jackson, 2008: 10-11), til tross for at produktenes symbolske dimensjon innebærer at det er tegn og mening som konsumeres snarere enn produktenes objektive egenskaper (Campbell, 1995: 99). Logikken i menneskers handling finnes i det kontekstuelle som omgir dem i tid og sted, hvor habitus formes gjennom praksis og orienteres mot det praktiske (Bourdieu & Waquant, 1993: 115, 105-106).

Det kan derfor virke vanskelig å unnslipe *klassedimensjonen* når vi snakker om forbruk, men en skal likevel ikke tolke dette som at klasse er en determinerende faktor i seg selv. Derimot vil sosial ulikhet prege produkters tilgjengelighet og symbolske relevans på en måte som gjør at sosiale relasjoner i stor grad konstrueres gjennom forbruket, preget av sosial lagdeling. Forbruk er dermed på en måte *levd virkelighet* (Belk, 1995: 62).

5.4.2. Svakheter

En svakhet ved denne teoretiske søylen er at man i all hovedsak er orientert mot *rammene* for handling. Det er prosessene som skaper individer som sosialiserte kollektive bestanddeler som er det sentrale. Hvordan aktører resonnerer i faktiske handlingsvalg går dermed potensielt tapt. I motsetning til den rasjonelle søylen, som på sin side ikke i spesielt stor grad problematiserer eller gjør rede for hvordan enkelte valgalternativer utmerker seg og andre ikke, er problemet her det motsatte.

Aktører kan tolkes som en ”masse” som lar seg lede av strukturelle og kulturelle føringer, og dermed kan man ikke gjøre rede for nøyaktig hvordan valgsituasjonen forløper på

individnivå. Hvis politisk forbruk først og fremst skal anses som *handling* møter man dermed på et problem, hvis det man forklarer hovedsakelig er *kultur*. Til tross for et argumentet om at vi må forstå de sosiale og kulturelle forhold individer inngår i hvis vi skal kunne forklare deres handlinger, så vises det hovedsakelig til kausale krefter. Aktøren *er* styrt, men i hvilken grad? Og hvordan kan vi forstå aktørens rasjonelle vurderinger i konkrete situasjoner?

Årsaksorienterte forklaringer opererer gjerne med en forståelse av sosialisering som styrende for handling, gjennom tradisjon, normer eller roller (Elster, 1979: 88). I stedet for å se slike faktorer som direkte forklarende, kan det være mer fruktbart å forsøke å forstå dem som *betydningsfulle* for aktørers preferanser (Elster, 1979: 89). Til tross for at sosiale klasser skiller seg ut som en relevant kategori vil det aldri være slik at klasser handler; *individer* handler, men de gjør det ut fra tilhørighet til ulike sosiale lag og grupperinger (Pawson, 2000), og med dette følger bestemte måter å både oppfatte og å handle i henhold til virkeligheten på.

Kapittel 6:

SAMTIDSSØYLEN

Jeg har nå tatt for meg teorier som omhandler rasjonelle handlinger og teorier som problematiserer kulturelle betingelser for reflektert handling, og vil nå se nærmere på den samtidsorienterte tredje søylen. Jeg har valgt å forholde meg til denne søylen som en *dobbeltkritikk*, og med det ønsker jeg å si to ting: For det første er det fra denne posisjonen man problematiserer samfunnets utvikling, som kilde til miljøproblemer, og for det andre problematiseres det hvorvidt politisk forbruk i det hele tatt er mulig å gjennomføre som et *reelt* prosjekt, gitt samfunnets betingelser til aktøren forøvrig. Dobbeltkritikken skal derfor leses som både en kritikk av samfunnet som problemskaper og som en kritisk vurdering av det politiske forbruket som løsning på disse problemene.

Jeg argumenterte i kapittel to for at man ikke burde forholde seg til samtidssøylen som med selvstendig forklaringskraft overfor diskrepansproblematikken. I stedet bør den betraktes som en slags pragmatisk orientering som utfordrer konvensjonelle paradigmer innen de to andre søylene (Evans & Jackson, 2008: 9-11). De to nøkkelementene til denne søylen vil

være *samfunnskritikk* og *individualisering*, med et fokus på at det har skjedd ett *brudd* som har introdusert nye ”spilleregler”.

Som nevnt innebærer *politisk* forbruk at man bryter med måten økonomisk praksis har vært tenkt i konvensjonell forstand. Det vil derfor være et endret sett prinsipper det ansvarliggjorte og individualiserte individet må forholde seg til. Men det er fortsatt forholdet mellom holdning og handling man vil forstå, og her vil fremdeles hovedskillet gå mellom rasjonalitet og kulturelle føringer – man må bare forsøke å forstå dette i lys av supplerende kriterier. For å sette det litt på spissen: Når samfunnet samtidig fremmer krav til både etisk funderte, kollektivt orienterte politiske forbrukshandlinger og umiddelbar tilfredsstillelse av personlige ønsker så blir det som Mahatma Gandhis prosjekt de siste årene av hans liv, hvor han insisterte på å sove ved siden av unge kvinner for å utfordre kjødets fristelser (Barry, 1985: 158). Et potensielt utfordrende og selvmotsigende prosjekt.

Jeg vil først diskutere grunnlaget for kritisk teori, her representert ved Jürgen Habermas og Herbert Marcuse, som jeg anser som viktig for å forstå problematiseringen av det moderne ”forfallet” (Strandbakken, 2007: 78), samt presentere ”individualiseringen” for å gripe spenningen som ligger i blandingen av ulike roller. Kapittelet vil videre følge samme mal som de to foregående.

6.1. Kritisk teori

Ifølge Habermas (1981) vil det være en misforståelse å tilskrive det moderne samfunnet et *kulturelt* forfall, at det er en søken etter selvrealisering og autensitet som har brutt ned samfunnets moralske fundament gjennom avvisning av konvensjoner og tradisjonelle verdier. Derimot har de dynamiske forholdene ved økonomisk vekst og organiseringsteknikker *forstyrret* den kommunikative infrastrukturen som er *nødvendig* for å binde individer sammen i fellesskap. Forfallet skyldes derfor en samfunnsdominerende *administrativ* rasjonalitet, som har isolert individet og fjernet spørsmål om blant annet moral fra hverdagskommunikasjonen. Kulturen vil kun representere den økonomiske utviklingens stadig mer altovergripende omfang (ibid), og problemet vil være at den intensiverte teknologiske utviklingen ikke har hatt følge av et tilsvarende fokus på etiske refleksjoner (Marcuse, 1969: 23; Bauman, 2005).

Dette betyr imidlertid *ikke* at problemene ved det (sen)moderne samfunnet går oss hus forbi; vi *vet* at det er problemer som bør tas tak i. Men i den grad samfunnet faktisk *tar* tak i problemene og *formidler* disse til befolkningen, så er det på økonomiens premisser og gjerne

med en profittorientering (Marcuse, 1968: 11-12). Det eneste kritikken oppnår er derfor å *styrke* de konvensjonelle posisjoner og tilstander man ønsker å utfordre (Habermas, 1981).

Politisk forbruk er i seg selv et godt eksempel på dette, hvor forbrukersamfunnet problematiseres gjennom forbruket. Det er altså de *samme* institusjoner og praksisformer som *frembrakte* problemene som benyttes til å *bekjempe* dem. Resultatet av dette er at man undertrykker de virkelige mulighetene til å gjøre noe, og i stedet fortsetter med å fremme økonomisk vekst. Fraværet av de rasjonelle handlingene vi *forventer* av individer, kan ikke forstås utenfor denne rammen (Marcuse, 1968: 11-12).

Samfunn vil riktignok alltid utvikles gjennom sine borgere, men i *strukturen*. Dette vil for så vidt følge et rasjonelt mønster som øker effektiviseringen (Habermas, 1975), men fordi det er en administrerende, økonomisk rasjonalitet som dominerer, skjer denne effektiviseringen på bekostning av en sårt trengt sosial *evolusjon* (Habermas, 1981). Ifølge Marcuse er en viktig årsak til dette, hvordan de sosiale klassene har endret seg både i struktur og i funksjon: Fra å være basert på et motstandsforhold er nå klassene forenet i en altopplukende interesse for å bevare det eksisterende (Marcuse, 1968: 14). Når alle har det godt, er man ikke lenger opptatt av alternativene, men vil fortsette å ha det godt.

Vi befinner oss dermed i en *krisetilstand*. Miljøproblemene oppfattes riktignok som *reelle*, men likevel klarer vi ikke å akseptere et sosialt ansvar overfor de. Samfunnet er altså såpass dominert av teknisk kunnskap og strategisk handling at nye og nødvendige former for sosial *integrasjon* rett og slett ikke lar seg frembringe. Dette skyldes hovedsakelig at det teknisk-instrumentelle vil være *konsekvens* og ikke betingelse, men det vi trenger er et praktisk-moralsk fundament for endring (Habermas, 1975: 292-293). Når den tekniske rasjonaliteten får dominere i slik forstand, blir sivilisasjon synonymt med *makt over* naturen (Marcuse, 1969: 80). Å endre dette kan vise seg vanskelig nettopp fordi sosiale konflikter nå befinner seg i skyggen av et økonomisk prosjekt hvis styrke er at det faktisk er i stand til å innfri sine egne forventninger forplantet i individene. Marcuse ser derfor at økonomien vinner stadig sterkere og bredere kontroll, gjennom å definere ikke bare hva folk skal gjøre og mene, men også hva de skal ønske og føle behov for (Marcuse, 1968: 15, 17, 24). Menneskets frihet, sier Marcuse, bestemmes ikke av mengden valgmuligheter, men hva som *kan* bli valgt og ikke minst hva som *blir* valgt (Marcuse, 1968: 27).

Ut fra dette kan vi isolere to problematiske forhold ved moderne samfunn som markerer seg spesielt sterkt overfor diskrepansproblematikken: For det første peker Marcuse (1968: 61) på hvordan produksjonen utøver en form for sosial kontroll ved at forbruksvarene blir ”limet” som knytter individ og samfunn sammen, med foreskrevne holdninger og vaner, intel-

lektuelle og følelsesmessige reaksjoner; aktøren finner ”seg selv” i produkter på markedet gjennom en øyeblikkelig identifisering med hva hun blir tilbudt. For det andre viser Habermas (1999: 72-76) hvordan den offentlige arena for fri meningsutveksling og kommunikativ samhandling står i fare, noe som vil ha store konsekvenser for folkets evne til å påvirke forvaltningsorganer og samfunnsutvikling, fordi *fornuft* må utvikles gjennom en resonerende offentlighet i en ”herredømmefri samtale” (Habermas, 2002).

6.2. Individualisering

Synet på samfunnsutviklingen som fremkommer ovenfor kontrasteres av en samtidig intensivt individualisering (Vetlesen & Henriksen, 2004: 20). Individualisering er i seg selv ikke et nytt fenomen, men det særegne i vår tid er at den *radikaliseres* på en måte som gjør ideen om individet til en av de viktigste samfunnsformerende kreftene (Sørensen & Christiansen, 2006: 68-69). I lys av individualiseringen står individet fritt, utenfor sosiale klasser, tradisjoner og lignende. Hver enkelt *velger* selv hva en skal gjøre med sitt liv, og er dermed også *ansvarlig* for at det er de riktige valgene som tas. Et *livsprosjekt* gjennom selvadministrering. Identitet er derfor også frisatt tradisjonelle føringer og sosiale posisjoner, og noe den enkelte *etablerer* og *vedlikeholder* (Aakvaag, 2008: 277). Konsekvensen av dette kan være at det sosiale erstattes med individuelle valg (Slater, 2005: 85).

Kontrasten mellom den teknisk-økonomiske rasjonalitetens dominans og individualiseringstendensen er med andre ord ikke spesielt stor. Det sentrale med individualiseringen i vår tid, vil ikke være fenomenet i seg selv, men at den enkelte *selv* oppfatter seg som et individ i en individualisert verden. Dette skjer gjennom *institusjonalisert* individualisering, hvor samfunnet i første rekke forholder seg til individet *som et individ* (Sørensen & Christiansen, 2006: 70), om med det fremmer en *opplevd nødvendighet* av ”å utvikle og skape en egen biografi” (Hviid Nielsen, 2007: 20). Dette er forankret i et ”løfte” om *selvrealisering* – sjansen til å være alt vi kan være – men som finner sted på markedets premisser, i en prosess hvor den enkelte først internaliserer en idé om hva en burde være og så forsøker å leve opp til denne ideen (Vetlesen & Henriksen, 2004: 72-74).

Koblingen til Marcuse blir dermed tydelig, hvor aktøren finner seg selv i produkter på markedet. Vi har riktignok stor valgfrihet, men på ”systemets” premisser. Individualiseringen vil dermed bære preg av en *standardisering*, fordi vi ”individualiseres innenfor bestemte rammer og institusjoner, som vi i forlengelsen av individualiseringen blir mer og mer avheng-

ige av” (egen oversettelse av Sørensen & Christiansen, 2006: 76). Men disse rammene vil ikke forstås som hemmende av den enkelte aktøren, fordi det refleksive fokuset er vendt innover, mot seg selv som en *velgende person* (Slater, 2005: 91). Å velge er dermed mindre viktig enn det å være i *stand* til å velge, og det vil være *valgmulighetene*, ikke *valgalternativene*, som er det sentrale.

Dette skaper en moderne mobilitet og rotløshet, hvor man stadig er på jakt etter noe nytt og bedre, eller hvor den enkelte selv presses ut til fordel for noe nytt og bedre – fra for eksempel arbeid eller parforhold (Sørensen & Christiansen, 2006: 73). Med andre ord, individualiseringen slår begge veier og innebærer både ”frihet og tvang”; den som kan velge, kan også selv velges bort. Individualiseringen av sosial ulikhet gjennom ”personlig fiasko”, er eksempel på dette (ibid: 79). Ikke bare har det blitt flere krav, men selve valgene har samtidig blitt mer kompliserte (Tulloch & Lupton, 2006: 70). Zygmunt Baumans (1998) skille mellom *turister* og *omstreifere* blir her relevant: Noen er bedre stilt enn andre, gjennom relevante ressurser, for å *takle* individualiseringen.

Slik jeg ser det blir individualisering dermed først og fremst en *ideologi*, et sett av ideer og holdninger som preger samfunnet på en bestemt måte og som konstituerer individualiseringen som en *verdensanskuelse* (Plamenatz, 1971). Det som ikke inngår i denne ideologien, er at mennesker *ikke* besitter stabile uavhengige evner til å fatte reflekterte valg. En hel del handling skjer på grunnlag av *følelser* eller ut fra en *begrenset* rasjonalitet, fordi individer er del av samfunn og lar seg påvirke av andre (Barnes, 2000: 50-51). Vi handler på grunnlag av kunnskap, men denne kan *aldri* være individuell. Når mennesker velger sine handlinger så skjer det gjennom en *kollektivt* forankret kunnskap som formidles av kulturen, og utfallet vil avhenge av *hvilken* kunnskap aktøren trekker på, hvor *mye* av kunnskapen som tas i betraktning og *hvordan* kunnskapen iverksettes. Mennesker handler altså gjennom engasjement i sosiale forhold og sosiale prosesser (Barnes, 2000: 51-52).

6.3. Diskusjon

Jeg argumenterte tidligere for denne søylens relevans først og fremst som *ramme* for å forstå de to andre. Fokuset her blir da hvordan vi kan forstå aktørers handlinger som *meningsfulle*, og hvordan spenninger i samtiden preger aktørens forutsetninger for å etterstrebe fornuftige utfall, og ikke minst hva de *anser* som fornuftig.

For å ta det samme grepet her, som i diskusjonen av de to foregående teoretiske søylene, vil samtidssøylen se ut som følger (figur 6.1):

	Samtidssøylen
Fokus:	Spenninger I samtiden
Handlingsmodell:	Rasjonell
Aktøren:	Meningsorientert
Utfallsorientering:	Fornuft

Figur 6.1: Samtidssøylen som idealtipe

Der de to andre søylene i hovedsak viste til *individets* forutsetning for handling, gjennom henholdsvis evnen til rasjonelle vurderinger og kulturelle føring, vil denne være orientert mot i hvilken grad ideen om politisk forbruk stimuleres av samfunnet, hvordan denne ideen forholder seg til samfunnet for øvrig, og hvilke krav det er aktøren føler at samfunnet stiller til en.

Det å skulle fange relevante faktorer ved vår tid som rammer for handling, gjør nettopp *meningen* aktøren handler ut fra til en sentral faktor. Ikke nødvendigvis som meningen ved symbolsk forbruk, men først og fremst ideen om meningsfulle *handlinger*. Dette peker mot en omfavning av de to foregående søylene. Der disse fanger hver sine viktige dimensjoner, handler det her om å forstå settingen disse foregår i og utlede viktige elementer ved vår tid – det *senmoderne* – som kan belyse ytterligere de spenninger og potensielle kilder til diskrepans som alt er løftet frem i foregående diskusjon. Dette innebærer blant annet å forstå diskrepansproblematikken i lys av de samfunnsmessige spenninger som oppstår mellom denne og andre herskende oppfatninger.

6.3.1. Holdning og handling: Et spørsmål om livsstil?

For å drøfte forholdet mellom holdninger og handlinger opp mot samtidssøylen, vil det være nødvendig å starte litt *vagere* enn ved drøftingen i de to foregående søylene. Slik sett representerer søylene, som nevnt i kapittel tre, en *bevegelse* utover, hvor vi starter med aktørens holdning i den rasjonelle søylen, følger opp med de kulturelle forutsetningene i den kulturelle søylen, og avslutter her med holdningssubjektet – miljøproblemer og politisk forbruk. Vi er dermed i en viss forstand ”utenfor” aktøren i den samtidorienterte søylen, men på en måte hvor vi forsøker å *forstå aktøren utenfra*; i lys av tiden.

Når det gjelder miljøproblemer, er disse kompliserte. Det er gjerne vanskelig å si hva som er den direkte årsaken, og politikk og forskning er ofte uenige om både tilstand og nødvendige tiltak. Koblet opp mot et *individuell* ansvar, innebærer det en sammenfletting av miljøutfordringenes kompleksitet med hverdagslivets kompleksitet (Halkier, 1999: 27); ”sett fra et hverdagsanalytisk synspunkt blir miljøhensyn (...) små brikke i et stort puslespill, som handler om å få hverdagen til å fungere i den enkelte familie” (egen oversettelse av Sørensen, 2004: 53). For å gripe denne spenningen fokuserer man gjerne på *livsstil* (Stø et al., 2008), men også dette begrepet viser til noe komplekst og sammensatt som i prinsippet kan omfatte *hva som helst*, og derfor samtidig ikke bety noe spesielt (Evans & Jackson, 2008: 14).

Livsstil må ses i sammenheng med individualisering og identitetskonstruksjon, som det overordnede konseptet som skal gi en følelse av *sammenheng* mellom alle de valgene individer utsettes for. Dette handler om *valgt* tilhørighet og *valgt retning* i livet, som overskri-der tradisjonelle statusordener og rigide klasseskiller. Livsstil viser altså til hvordan valgene individer fatter *reflekterer* individet som *person* og formidler dette bildet til omgivelsene, samtidig som det er vel så viktig å kontinuerlig leve opp til *seg selv* innen disse sosiale prosessene (Slater, 2005: 87-92). Som del av et overordnet prosjekt blir identiteten fragmentert (Berkaak & Frønes, 2005: 84), fordi det vil knyttes forskjellige holdninger til de ulike *delene* av livet som administreres. Før holdninger kan realiseres i handling må de dermed brynes mot hverandre i konkrete valgsituasjoner, hvor andre hensyn potensielt former holdninger til kompromisser som er fundamentalt forskjellig fra utgangsposisjonen (Sørensen, 2004: 54).

Hvis vi kobler dette til politisk forbruk, som politikk gjennom forbruk, kan vi si at ingen varer vil være utelukkende politiske. Politiske refleksjoner vil derfor kunne ha *innflytelse*, men kun som *ett* element blant mange andre (ibid). Aktører med en positiv holdning til politisk forbruk vil ta dette i *betraktning*, men det innebærer ikke at aktøren bestandig lar seg overbevise i konkrete situasjoner (Barnes, 2000: 47). Vi må med andre ord forstå de samfunnsmessige betingelsene for realisering av holdning i handling.

Et forskningsprosjekt som pågår ved Det psykologiske institutt ved Universitetet i Oslo (Nickelsen, 2008), representert ved blant annet Pål Kraft, har kommet til en slutning om at viljestyrken i dagens norske samfunn er generelt svakere enn den var for rundt femti år siden og at folk generelt er mindre villige til å fokusere på belønninger som ligger frem i tid. Ifølge Kraft (ibid) skyldes dette at samfunnet i større grad nå enn før utsetter folk for tilstander som stimulerer til å velge mot bedre viten, som for eksempel kombinasjonen hektisk arbeidsdag og lett tilgjengelig hurtigmat. Viljestyrken kan i så fall potensielt ses som en ”muskel” kontrollert av samfunnsstrukturen. Dette innebærer at man styrker argumentet om at man

bør være oppmerksomme på de kulturelle forhold mennesker inngår i, som preger både deres måte å være og deres umiddelbare reaksjoner. Viljesvakhet er intet nytt fenomen, men i den grad forskning hevder at tendensen er økende er dette potensielt noe som bør vurderes i problemstillingen.

Dette kan leses opp mot Zygmunt Baumans (1998) teori om *forbrukersamfunnet*, hvor han hevder at *plikten* til å opptre som en *forbruker* er en essensiell dimensjon ved vår tids samfunnsformasjon og organisering. Denne overgangen til å *vektlegge* forbrukerrollen har i følge Bauman hatt dype implikasjoner som gjør vår tid til noe helt eget, fordi med dette kommer en *øyeblikkspreferanse*: man vet ikke hva man vil ha, men man vil ha det *nå*, og idet man får det har man allerede vendt blikket frem etter noe nytt (Bauman, 1998: 96-97).

6.3.2. Kjernebegreper

Som i de to foregående søylene er igjen hovedutfordringen todelt: For det første må man identifisere viktige betingelser ved samfunnet som påvirker individer både bevisst og ubevisst i handlingsvalg. Dette innebærer å gjøre rede for tendenser ved vår tid som kan anses å påvirke både hvordan aktøren forholder seg til samfunnet og sitt eget liv, som del av samfunnet, og som kan medføre spenninger i realiseringen av positive holdninger til politisk forbruk i handling. For det andre så må dette relateres til viktige innsikter utledet av de to andre søylene slik at vi klarer fange de tidstypiske rammene rundt individuelle handlinger, som legger føringer på hvordan aktører resonnerer i situasjoner og hvilken effekt kulturen har på aktøren.

I forbindelse med dette har Bente Halkier (1999) utført intervjuer med unge dansker og identifisert en rekke interessante grunner til diskrepansproblematikken, som kan forstås som potensielle mekanismer til hvorfor individer *ikke* forbruker politisk. (figur 6.1):

Figur 6.2: Årsaker til fravær av politisk forbruk
Halikier (1999)

I figuren ovenfor har jeg tolket Halkiers funn, og med det ser vi en bevegelse fra relevans til struktur, hvor hver av punktene gir viktig innsikt i hvordan handlingssituasjonen kan foreligge for ulike individer:

- **1. Relevans:** Her vil aktøren anerkjenne miljøproblemer, men likevel ikke anse miljøvennlige forbrukshandlinger for å være *en relevant del av hennes hverdagsrutiner*. En årsak til dette kan være at aktøren ikke utsettes for situasjoner hvor problemstillingen blir eksplisitt fremstilt for henne, og at hun derfor ikke posisjoneres slik at politisk forbruk blir aktuelt å ta i betraktning.
- **2. Mulighet:** Her vil aktøren anerkjenne miljøproblemene og være klar over diskursen rund det politiske forbruket, men hun vil ikke anse det som *sannsynlig at individuelle forbrukshandlinger vil medføre noen positiv effekt på disse problemene*. Miljøsakene kan likevel være viktig for aktøren, men hun vil anse det som en sak for det offentlige.
- **3. Identitet:** Her vil aktøren både anerkjenne miljøproblemene og stille seg positiv til det politiske forbruket som middel for å bekjempe disse, men i den grad hun ikke knytter en sosiokulturell *identitet til de aktuelle produktene* så vil hun sannsynligvis heller ikke vurdere de i faktiske situasjoner. Løsningen på problemene ligger, med andre ord, i ”feil” produkter.
- **4. Bevissthet:** Her vil aktøren ikke bare anerkjenne miljøproblemene og det politiske forbruket som et positivt middel; hun vil også være villig til å orientere seg på siden av de konvensjonelle produktene hun er vant med. Når handling likevel uteblir kan det skyldes at aktøren mangler *kanaler for selvrefleksjon*, som ”tvinger” henne til å ta stilling til egen praksis. Det er altså ikke sikkert aktøren selv er klar over på hvilke områder hennes forbruk krever justeringer og hvilke muligheter hun har.
- **5. Ønsker:** Her vil aktøren besitte nesten hele ”pakken”; hun anerkjenner miljøproblemene, er innstilt på å bidra gjennom politisk forbruk, og hun vet hvilke produkter markedet tilbyr. Likevel så *ønsker hun noe annet*; hun lar seg friste til å se vekk fra etikk til fordel for umiddelbar tilfredsstillelse, men her vil aktøren sannsynligvis forbruke politisk også ved en rekke tilfeller.

- **6. Struktur:** Her vil aktøren besitte *hele* pakken, men problemet vil være at det rett og slett fremstår som *for kostbart eller tidkrevende* å forbruke politisk .

Med dette skisserer Halkier (1999: 30-31) en kategorisering, som går fra å se det politiske forbruket som noe irrelevant, til å møte på strukturelle hindringer i form av produktenes tilgjengelighet i forhold til tid og penger. For å si det kort: I kategori 1 så vil det *ikke* være noen diskrepans mellom holdninger og handlinger fordi aktøren ikke har positive holdninger til politisk forbruk i utgangspunktet. I de resterende kategoriene vil det være snakk om *grader* av diskrepans, og der hvor denne indeksen slutter vil – kort fortalt – være der det politiske forbruket begynner og diskrepansen potensielt opphører. Disse kategoriene vil følge drøftingen av kjernebegreper nedenfor, noen mer fremtredende enn andre.

Identitet

Identitet markerer seg som et sentralt begrep i samtidssøylen, som et personlig prosjekt, og knyttes opp mot den moderne *forbrukskulturen*, både gjennom markedets funksjon som arena for tilfredsstillelse av behov og begjær og selve forbruket som et implisitt sosialt system (Belk, 1995: 67-68). Forbruket er dermed viktig for selve identitetsformasjonen, som et middel den enkelte kan benytte til formulering av seg selv gjennom personlige mål manifestert i forbrukshandlinger (ibid: 69). I samtidssøylen, og i motsetning til blant annet Bourdieus perspektiv, er det ikke primært gruppetilhørighet aktøren uttrykker gjennom forbruket, men seg selv (Aakvaag, 2008: 280). Det vil si, gruppetilhørighetsdimensjon vil være *nedtonet*, ikke utelukket, fordi selvuttrykkingen vil være rettet mot respons på individuell evne til å håndtere symboler og dermed sosial bekreftelse (Berkaak & Frønes, 2005: 85).

Identitet vil altså være et meningsløst begrep om det ikke også speiler kollektive dimensjoner. Identitet konstrueres i *samspill* med omgivelsene, men det særegne i samtidssøylen, er måten man betrakter det som en *fremvisning* av hvem en er i en prosess dominert av markedskreftene (Jensen, 2007: 220). Ifølge Henrik Kaare Nielsen (2007: 22) har mennesker i dag derfor en *rekke* identiteter, som er skiftende og ikke-sammenhengende og som settes i spill på ulike nivåer innen ulike relasjoner og i ulike situasjoner på en måte som gjør aktørers fragmenterte identitet til *reflekser* av omgivelsene.

Politisk forbruk vil være et eksempel på dette, hvor individer reagerer på oppfattede miljøfarer gjennom å danne positive holdninger til personlig innsats gjennom bevisste forbrukshandlinger. Men fordi dette kun er én av mange ting aktøren identifiserer seg med, er det ikke gitt at handling preges av denne holdningen. I den grad individer knytter en mer *overordnet* identitetsfølelse til dette, vil potensielt politisk forbruk kunne bli et middel for endring (Kennedy, 2009: 26), men dette peker i så fall mot hva Castells kaller *prosjektidentiteter* – hvor den enkeltes opplevelse av identitet knyttes til en større tilhørighet og et arbeid mot en nødvendig strukturell endring (Thorup, 2004: 193). Dette vil med andre ord være en utfordring, gitt de teknisk-økonomiske og individualiserende kreftene som dominerer samfunnet.

Den enorme og konstante strømmen av nye forbruksvarer gjør identitet til *noe* flytende, som fremfor å bli stabil gjør aktøren fleksibel og åpen for nye måter å uttrykke seg *selv* på (Aakvaag, 2008: 280-281). Fordi individer fyller en rekke ulike roller, med ulike tilknyttede former for moral og normer, blir det nødvendig å balansere disse rollene på en måte som krever evne til å inngå kompromisser; man skal velge hvem man er innen ulike sfærer som skal henge sammen, men samtidig fungere hver for seg (Slater, 2005: 84-85). Dette kan være grunnen til at folk i dag synes det er vanskelig å for eksempel kombinere arbeid og familieliv (Sørensen & Christiansen, 2006: 70), eller miljøvennlig forbruk og identitet.

”Koffeinfri praksis”

En grunn til å problematisere det politiske forbrukets individualistiske dimensjoner kan være Slavoj Zizeks (2002) kritikk av *forbruksdimensjonen* ved dette. Ifølge Zizek (2002: 57-58) handler det å kjøpe etiske produkter først og fremst om å kjøpe en *kulturell opplevelse* hvor den enkelte først og fremst forbruker *seg selv*, altså *ideen* om seg selv som en politisk forbruker. Dette er et problem med tanke på hva vi tidligere var inne på med en kollektiv motivasjon som essensielt, ikke bare for at handlingen i seg selv skal kunne klassifiseres som politisk, men også for at det politiske forbruket som prosjekt skal kunne oppfattes som noe reelt.

Hvis politisk forbruk reduseres til en form for *kulturell kapitalisme* (Zizek, 2002: 56) hvor forbrukeren kjøper et ”bilde” av seg selv uten å ha noen reell tilknytning til saken hun tilsynelatende representerer, gjenstår kun den subjektive erfaringen av individuelt konsum (ibid: 59) og det politiske forbruket inntar formen som *koffeinfri praksis* (Zizek, 2007). Dette innebærer politisk forbruk i *substansløs* form, ”blottet for sin egen kjerne” (ibid).

Et eksempel på slik koffeinfri etisk praksis kan finnes i Apples tilknytning til det humanitære prosjektet *Product (RED)*²⁹, et konsept som går ut på at man knytter til seg kjente merkevarer, lager en spesialversjon av et ettertraktet produkt (som man farger rødt), og forplikter produsenten til å donere penger til bekjempelse av HIV og AIDS i Afrika for hvert solgte produkt. Apple har i forbindelse med dette prosjektet tilbudt en spesialversjon av sin musikkspiller, iPod, og donerer 25 dollar for hver solgte enhet: "Now customers can buy the best music player in the world and do something to help the world at the same time" (Apple, 2006). Men hvor humanitært er dette produktet hvis vi tar i betraktning at musikkspilleren produseres i Kinesiske fabrikker hvor det jobber 200 000 mennesker, overvåket av kinesisk politi, som verken kan komme eller gå som de vil, og som tjener 27 dollar i måneden (The Mail on Sunday, 2006)? Er man da egentlig med på å gjøre verden bedre?

Politisk forbruk

Det politiske forbruket, som begrepsliggjort fenomen, kan forstås ut fra tendenser som fremkommer av samtidssøylen. Dekonstruksjonen av tidligere ubestridte personkategorier har blant annet introdusert individet for et individualisert og aktivt engasjement i søken etter seg selv gjennom materielt konsum (Kennedy, 2009: 23-24). Dette gjør forbruket til en naturlig kanal for individuell påvirkning, men som samtidig problematiserer gjennomføringen fordi forbruk er et altfor sammensatt fenomen til å kunne *reduseres* til politikk. Ideen om individuelt ansvar gjennom bevisst forbruk i en aggregert positiv effekt (Littler, 2009: 2) er én ting, det er noe annet å gjennomføre den. Det vil alltid være et mangfold motivasjoner bak individers kjøpehandlinger, og politisk forbruk blir dermed et komplisert underpunkt av noe som overordnet er komplisert nok i seg selv.

Det politiske forbruket, som idé, handler om å fiksere subjektet rundt det moralske og det politiske i et krav om sosialt *ansvar*; "to shop is to vote" (Sassatelli, 2006: 219). Men for å kunne handle som politisk forbruker kreves det innsikt – enhver politisk handling vil være meningsløs om ikke aktøren *vet* hva hun gjør. Denne informasjonen kan vanskelig innhentes av aktøren selv, på grunn av den globale kompleksiteten som preger miljøproblemer, og man er derfor overlatt formidlet ekspertkunnskap (Halkier, 1999: 34). Aktøren må dermed være *villig* til å la seg *veilede* og til å sette personlige preferanser på sidelinjen. Dette er en utford-

---

²⁹ <http://www.joinred.com/Home.aspx>

ring, ikke minst fordi preferanser er hovedårsaken til at man kjøper det man kjøper i utgangspunktet, men også fordi det er på bakgrunn av ens preferanser at andre har kriterier for å dømme en som person (Sassatelli, 2006). Det kan altså anses som en sosial "risikosport" å eksperimentere for mye med forbruket.

Å se politisk forbruk som et paradigmeskifte, hvor aktører når orienterer seg etter moralske prinsipper, er vanskelig. Imidlertid vil det være snakk om en supplerende normativ dimensjon som *forsøker* å stimulere til en bestemt forbrukspraksis. For å lykkes må det politiske forbruket kunne besvare spørsmålet om "hvem vi er" (Berkaak & Frønes, 2005: 85). Hvorfor skulle man ellers avvike fra godt innarbeidede skjema (Sassatelli, 2006)? Problemet blir det politiske forbrukets *form*: Fordi den nødvendige ekspertkunnskapen ikke er øyeblikkelig tilgjengelig i alle situasjoner³⁰, og fordi markedsmekanismene "skjuler" den politiske aktiviteten gjennom det spredte og uorganiserte (Halkier, 1999: 34), medfører det potensielt stor usikkerhet for den enkelte aktøren. Denne sammensattheten gjør det politiske forbruket til et fenomen som bør ses i sammenheng med den tiden vi lever i og en mer overordnet forbrukskultur (Littler, 2009: 2, 7), hvor vi er oppmerksomme på hvilke *måter* det politiske forbruket moraliserer og forsøker posisjonere sosial aktører (Sassatelli, 2006: 238).

Nye markedsprinsipper og Individuelt ansvar

Begrepet "markedskamper" konnoterer gjerne til produsenter som kjemper om markedsandeler, men en vel så viktig betydning er det at det hele tiden foregår kamper mellom markedet og andre sosiale sfærer (Beckert, 2009: 247). Det politiske forbruket utfordrer altså en tradisjonell *oppfatningen* av markedets funksjon i samfunnet, men også hvordan vi forestiller oss politisk *deltakelse*. Det politiske forbruket vil slik være et forsøk på å *reforhandle* om grensene for økonomisk og politisk aktivitet (Follesdal, 2009; Sørensen, 2004). Fenomenet foreligger altså først og fremst som en idé og en prosess.

Ved å forbruke politisk skal aktører kunne rette politiske bekymringer direkte mot markedet, men denne handlingen vil bestå i å enten velge noe til eller fra. Som politisk handling begrenses den altså av markedet, ved at det er de produkter markedet faktisk tilbyr aktøren kan handle politisk gjennom. Som et politisert individ er det dermed en svært begrenset handlingsfrihet den enkelte har til rådighet (Follesdal, 2009: 3-5).

---

³⁰ Hvor miljøvennlige er egentlig økologiske jordbær fraktet fra Belgia i forhold til norske jordbær produsert på konvensjonell måte, hvilke faktorer er relevante å ta i betraktning og hvordan regner man ut dette?

Et annet problem, som Michael Maniates (2002) påpeker i forlengelse av Habermas, er at man risikerer å svekke evnen til å tenke *institusjonelt*. Hos Habermas er det viktige funksjoner som forsvinner fra en borgerlig offentlighet når markedstenkningen blir dominerende, og det er nettopp *nødvendigheten* i kommunikasjonen som også er viktig for Maniates ”Grappling with the consumption problem (...) means engaging in conversations both broad and deep about consumerism (...) But when responsibility for environmental ills is individualized, space for such conversation becomes constricted” (ibid: 47). Fordi man *uttrykker* seg selv som individ gjennom å vise verden hvem man er og hva man står for (Follesdal, 2009: 6-7), overskygges borgerrollen og evnen til å tenke politikktutforming og kollektive tiltak; man gjør eventuelt sin individuelle nytte, men som *forbruker* (Maniates, 2002: 51).

...eller strukturell tilrettelegging

Fordi vi er individualiserte, blant annet gjennom markedets mange muligheter, blir det vanskelig å snakke om forbrukere som én gruppe. En av utfordringene for det politiske forbruket blir derfor å nå frem til alle med det *samme* budskapet. Bente Halkier (1999: 29) anser denne oppgaven for å være umulig med mindre man gjør det indirekte gjennom strukturen og legger til rette for atferd utenfor aktørenes egne vurderinger. Dette er det to grunner til: For det første så vil det være vanskelig å anse politiske spørsmål som så allmenngyldige at samtlige aktører vil kunne enes. Dette kan relateres til et generelt statsvitenskaplig poeng: For at én stat skal kunne eksistere er det en forutsetning at det også finnes andre stater, og med det får man en verden preget av pluralistisk statsteori (Schmitt, 2007: 66). For det andre så har man selve forutsetningene for å kunne forbruke politisk, hvor den enkelte kun kan *prøve* å påvirke samfunnet, men på markedets premisser veiledet av eksperter. Det politiske forbruket blir dermed et usynlig og individualisert demokrati hvor nødvendig kontroll over prosesser og implementering av tiltak forsvinner (Halkier, 1999: 36-37).

Dette kan kobles til Kants *Den evige fred* (2002) hvor han, i forbindelse med frihandel, utvikler en teori om nødvendigheten av *overnasjonale* instanser med legitim sanksjonsmakt, fordi man på statlig nivå vil kunne fristes til å fremme eget beste på andres bekostning. I følge Kant er handelsvirksomhet i seg selv en gylden mulighet for å etablere verden som et felles prosjekt, på grunn av de forpliktende bånd kommersielle kontrakter skaper (Malnes, 2002: 81-82), men det kreves også en overordnet makt som kan kontrollere disse prosessene fra posisjon utenfra.

Nå var det riktignok ikke miljøet Kant hadde i tankene, men som tittelen antyder; en tilstand preget av fravær av krigføring. Likevel har han stimulert andre til å bygge videre på ideene med relevans for vår tids utfordringer knyttet til en økologisk bærekraftig fremtid. En av disse er Ulrich Beck (2004), som mener at frihandelens integrerende krefter, som nå problematiseres ut fra sosiale og miljømessige konsekvenser, kan fremme et utgangspunkt for en ny logikk og en ny måte å tenke verdens sammenknyttethet på (ibid: 28).

Moderniseringsprosessen har blitt refleksiv – gjort seg selv til tema og problem – og slik følger også nye kriterier for forbruket, kontekstualisert innen vår tids utfordringer på globalt nivå (Beck, 2004: 28-29; Beck, 2007: 39) Samfunnsutviklingen legger slik grunnlaget for et objektivt fellesskap, hvor ”alle” bør ta vare på ”alle” fordi de sosiale og miljømessige konsekvenser vi risikerer ved å fortsette på tradisjonell måte vil overskride samfunnsmessige og nasjonale forskjeller og grenser (Beck, 2004: 62). I den grad det etiske forbruket brer om seg, kan det være tegn på utvidelsen og befestelsen av grenseoverskridende fellesskap (ibid: 64), men det vil forutsette at man har bearbeidet og reforhandlet institusjonaliserte praksiser på strukturelt nivå.

6.3.3. Kilder til diskrepans

Ut fra hva jeg nå har gått igjennom kan man ane en rekke potensielle kilder til diskrepans, men som Knut Erik Tranøy sier (1991: 46): ”utfordringen fra miljøkrisen er først og fremst en utfordring til vår tids *normative etikk*”. Dette innebærer at man må vurdere utfordringene og revurdere samfunnets overordnede verdier. At vår tid har oppfattet problemene innebærer ikke automatisk at vår tid har midlene til å takle dem. Hvis vi ikke er i stand til å innse dette, har vi her en avgjørende kilde til diskrepans:

Vi er ikke allmektige, heller ikke maktesløse. Vi kan velge hvordan vi vil handle og hvilke beslutninger vi vil treffe, men den begrenses av mange faktorer: vår inntørkede og uutviklede fantasi, våre manglende kunnskaper, våre indre konflikter og våre forstokkede overbevisninger (Ofstad, 1991: 67).

Å skulle utlede punkter blir her mindre naturlig enn for de to andre søylene. Dette handler om diskrepans på samfunnsnivå, men som peker ned mot individuelle handlinger. Mange av de problemene det etiske forbruket retter seg mot, er usynlige, og det kan derfor være vanskelig for den enkelte forbruker å avgjøre nøyaktig hva problemet er, hva hun kan gjøre og *hvorfor* hun bør gjøre noe. Hvorvidt en aktør vil forbruke politisk avhenger derfor av hennes kunn-

skap om både problem og muligheter, og det vil hele tiden være en rekke ulike rasjonalitetskrav som kjemper om gyldighet (Beck, 2004: 32-33, 42). Dette kaller Beck (2007: 118) *tvetydighetens sosiologi*: Samfunnet fremstår for mange som *usikkert*, med en rekke spørsmål den enkelte selv må finne ut av. Man skaper sitt liv innen rammer som hele tiden skiftes ut eller hvor betingelsene endres.

I dette skal man også finne seg selv, og med det forholde seg til en indre ”markeds-kamp” hvor økonomi og politikk, ønsker og fornuft kjemper om gyldighet og skaper forvirring idet aktøren spennes mellom selvrealisering og etiske krav. Det *er* en utfordring for det politiske at det skal realiseres gjennom markedet, fordi markedet først og fremst er anlagt som en ikke-politisk arena med sikte på individuell tilfredsstillelse. Og i den grad politiske betraktninger gjør seg relevante så er det først og fremst knyttet til den enkeltes livsprosjekt, med overhengende sannsynlighet for ”koffeinfri praksis”.

Når alle, og derfor også ingen, er ansvarlige, kan de etiske sakene lett drukne i praktiske forhold knyttet til hverdagslivet – som virker mer presserende for den enkelte, og gjør det vanskelig å innta rollen som et forbrukende politisk subjekt (Beck, 2004: 66). Det er lett å lesse byrden over på andre og vanskelig å begrense seg selv uten å ha følt problemene ”på kroppen”. Spørsmålet blir hvilke *ressurser* den enkelte har og hva man er villig til å bidra med (Ofstad, 1991: 71).

Dette må også ses i forhold til identitet, for idet identitet blir et prosjekt innebærer det potensielt to kilder til diskrepans: For det første kan individuelle holdningers veiledende styrke svekkes fordi de holdes ”åpne” for reforhandlinger idet den ”oppstykkede” identiteten kontinuerlig skal produseres og selges (Slater, 2005: 85). For det andre så kan prosjektdimensjonen ha motsatt effekt, at individer søker stabile sammenhenger for slik å kunne oppfatte egen identitet som stabil (Berkaak & Frønes, 2005: 84). Man vil altså ikke utsette seg for problemstillinger som utfordrer måten man har etablert en trygg hverdag på.

Visst kan vi endre verden, men vi må bygge på forutsetningene som ligger bak våre ønsker. Vi kan ikke arbeide med et isolert begrep vi bestemmer som viljen, men må holde på at kunnskaper og innsikter må komme inn for at vi skal kunne arbeide oss frem til de synspunktene og standpunktene som behøves for å oppnå et positivt sluttresultat (Ofstad, 1991: 69)

6.4. Søyale 3s relevans

Denne teoretiske søylen tar for seg implikasjoner ved ”den nye” moderniteten. Som vi så i den kulturelle søylen er for eksempel ikke identitetsrelatert forbrukspraksis noe som først melder seg i denne søylen, men poenget her er at *strukturen* er endret (Aakvaag, 2008: 287-288). Aktøren har fått en rekke nye krav å forholde seg til, som medfører at aktørens forhold til sine omgivelser også endres. Som Giddens sier: ”På det ekstensjonale plan har [endringene] bidratt til å etablere former for sosial sammenkobling som omfatter hele kloden. På det intensjonale plan har de endret noen av de mest intime og personlige trekk ved vårt hverdagsliv” (1997: 13).

Søyale tre utfordrer derfor ”forholdet mellom sosiologisk viten og kjennetegnene ved den modernitet som denne kunnskapen refererer seg til” (ibid: 17). Vi må derfor problematisere *betingelsene* for å benytte teori ut fra den tidsmessige *kontekst* teorien skal hjelpe oss å forstå (ibid: 20). Dette innebærer blant annet å forstå hvordan de institusjonelle rammebetingelsene tar utgangspunkt i individet, ikke kollektiver (Hviid Nielsen, 2007: 19).

For oppgavens problemstilling blir det her essensielt hvordan man problematiserer forbruk på en overgripende måte: Den rasjonelle søylen problematiserer aktørens evne til instrumentell nyttemaksimering (enten dette er i egoistisk eller altruistisk hensyn, ut fra instrumentelle eller verdirasjonelle prinsipper) og den kulturelle søylen problematiserer forbruket som funksjon av samfunnet med symbolsk makt over aktørers ”behov”. Samtidssøylen problematiserer imidlertid forbruket på en måte som er tilknyttet menneskehetens fremtidige *eksistens*. Det er dermed ikke forbruket *i seg selv* eller *makten* forbrukerismen har over aktøren, men *effekten* av å forbruke på den måten vi gjør her i den vestlige verden som er temaet, selv om begge foregående dimensjoner vil *inngå* i dette.

Dette gir en todelt problemstilling: Det er ikke bare de objektive konsekvensene av vestlig forbrukspraksis man fokuserer på, men også hvordan samfunnet *takler* denne utfordringen gjennom en bestemt hegemonisk tidstypisk idé om *individualisering*. Denne individualiseringen har i stor grad lagt premissene for forbrukerismen, men samtidig har den også lagt premissene for håndteringen av forbrukerismens konsekvenser. Individet er ikke *fritt*, men pålagt en ansvarlighet hvor den enkelte må finne ”biografiske løsninger på systematiske motsetninger” (egen oversettelse av Sørensen & Christiansen, 2006: 77).

6.4.1. Styrker

Samtidssøylens styrke ligger hovedsakelig i teoretiseringen av tendenser og prosesser som preger vår tid. For å forstå forholdet mellom holdning og handling på individuelt nivå, er det viktig å også forstå de prinsipper samfunnet er strukturert etter. Samfunnskritikken viser dette gjennom å ta et skritt tilbake og vurdere hvilke konsekvenser som følger *av* samfunnet, også hvilke betingelser som bør ligge til grunn for å teoretisere *om* samfunnet.

Individualiseringen, og med det identitet og forbruk, har utmerket seg som et sentralt element å ta i betraktning for å forstå både individuell rasjonalitet og kulturelle føringer. Som rammeforståelse rundt de to andre søylene, blir samtidssøylen en styrke ved at den kan *kaste lys* over konkrete tilfeller. Men den vil sannsynligvis ikke ha så mye å komme med når det gjelder å forklare *isolerte* tilfeller. Spenningen mellom ulike former for rasjonalitet, som diskutert i forbindelse med ”kritisk teori” ovenfor, er et eksempel på dette, fordi det løftes frem en spenning mellom økonomisk og moralsk rasjonalitet. Det politiske forbruket forsøker riktignok å *forene* disse, men gitt at samfunnet domineres av en teknisk-økonomisk type, vil dette potensielt være en utfordring som ikke er så lett overkommelig.

Rasjonalitet må slik forstås som ”måter å tenke og handle på” (Vetlesen & Henriksen, 2004: 41). Jo flere krav samfunnet stiller til aktøren etter hvert som kompleksiteten øker gjennom intensivert individualisering og teknologisering, desto flere slike måter å tenke på må aktøren sjonglere i handlingsvalg. At vi *vet* og *forstår* dette er sentralt for å gripe hvordan aktører resonerer og hvordan kulturen legger føringer. I den grad vi opererer stadig mer som økonomiske aktører, som forbrukere og kunder i ulike sammenhenger, blir det stadig vanskeligere å tre ut av denne økonomiske tankegangen (ibid: 46).

6.4.2. Svakheter

Svakhetene ved denne søylen er hovedsakelig knyttet til de sentrale begrepene noe vage karakter, som gjerne kan forvirre mer enn de forklarer. Å tenke *om* samfunnet er én ting, men når vi skal implementere denne tenkningen i praktisk forskning kan vi møte på problemer. Som Elster sier, vil denne posisjonen: ”have more in common with certain forms of literary criticism (or with literature) than with empirical qualitative investigations” (Elster, 2007: 446). Dette innebærer *ikke* at teoriene ikke har sosiologisk verdi, men verdien vil slik jeg ser det først og fremst handle om å *fange tendenser i tiden*.

Som nevnt, er det nettopp dette som er mitt argument for å forstå samtidssøylen som fortolkningsramme snarere enn med selvstendig forklaringskraft. Når det gjelder diskrepansproblematikken viser denne til et sosialt fenomen vi forsøker å forstå, til det kan teori som favner inn under denne søylen være viktig, men det vil ikke nødvendigvis forklare individers *handlinger*. Derimot vil de kunne gjøre rede for de *ideer* og *samfunnsprosesser* som preger individers hverdagsliv og som inngår som elementer i deres grunnlag for å resonnerer i situasjoner; som utgangspunkt for handling.

Kapittel 7:

SAMMENFATNING OG AVRUNDING

Det er antagelig ytterst sjelden at man ved en handling er seg sine virkelige motiver bevisst. Enkelte av dem ligger delvis i dagen, i alle fall tilsynelatende: andre ligger i skumringen eller fullstendig i mørket. Disse ubevisste motivene er antagelig de sterkeste og de virkelig bestemmende (Bjørneboe, 1995:143).

Sitatet ovenfor er hentet fra Jens Bjørneboes essay, ”I stedet for en forsvarstale”, hvor han begrunner sin bok *Uten en tråd*³¹ fra 1966. Hans poeng står for meg igjen som sentralt etter foreliggende drøfting; at aktøren i de aller fleste tilfeller vil ha gode grunner for å handle som hun gjør, men at disse sjelden vil være tydelige for aktøren i selve handlingsøyeblikket. I det minste ikke i *relasjon* til grunner for å *ikke* handle slik. Det er oftest når man redegjør for handlingsvalg retrospektivt at diskrepans kan bli synlig for aktøren. Det vil si at diskrepansen

---

³¹ En bok som førte til at både forfatter og forlegger ble strafferettslig forfulgt og dømt på grunn av dens ”utuktige” innhold.

først og fremst er et element som introduseres *utenfor* situasjonen, fra et tredjepersonsperspektiv (Wallace, 2006: 66). Diskrepansproblematikken kan derfor ikke tolkes som en svikten- de evne til rasjonell handling, fordi det potensielt vil være ideen om politisk forbruk som drukner i en rekke andre rasjonelle orienteringer. Dette frembringer riktignok diskrepans mellom holdninger og handlinger, men dette vil sannsynligvis *ikke* være anerkjent av aktøren idet handling finner sted.

Dette følger av at vi, som mennesker, er både passive og aktive i våre egne liv. Vi *velger* våre handlinger, men vi velger ikke våre lengsler og begjær (Wallace, 2006: 149). Samtidig ”låser” vi oss fast innen institusjonelle ordninger vi *frivillig* lar oss *lede* av (Popper, 2007). Våre holdninger og handlinger befinner seg slik i et konstant spenn mellom selvdeterminering og kulturell betinging, slik Boudon poengterer med sin kognitive handlingsmodell: Først når vi forstår aktørers grunner for å handle på én måte ser vi også deres grunner for å ikke handle annerledes, fordi aktørene da vil fremstå som *fornuftige* gitt de relative forståelsesrammer de opererer innen (Boudon, 2006: 37).

I undersøkelser av diskrepansproblematikken kan vi derfor ikke utelukkende fokusere på handlingers manifeste funksjoner, et slikt fokus kun vil slå fast hvorvidt en holdning realiseres i handling eller ikke (Merton, 1996: 91). Gjennom drøftingen av søylene blir det tydelig at en oppmerksomhet på *latente* funksjoner ved handling er vel så relevant, fordi det med dette åpnes for en intellektuell debatt og hypotese generering rundt kreftene som presser *enkelte* holdninger ut i skyggen og ikke andre, *hvorfor* dette skjer og hvilke sosiale grupper vi eventuelt kan identifisere som sterkere berørt. Med et slikt fokus unngår vi å redusere problemstillingen til et spørsmål vedrørende rasjonelle versus irrasjonelle handlinger (ibid) og tilskrive bestemte former for kunnskap en privilegert status.

Det interessante vil være å gjøre rede for det mangfoldet av kunnskaper som faktisk *utgjør* samfunnet, ved å gå i dybden og undersøke hvilke mekanismer og prosesser som settes i spill idet aktører entrer markedet med etiske holdninger, som potensielle politiske forbrukere. Med andre ord, hvis vi vil forstå hvordan aktører tar ansvar eller unnlater å ta ansvar, må vi samtidig kunne gjøre rede for de hverdagslige betingelsene og institusjonene de ferdes i, som hemmer eller fremmer deres handlinger (Blake, 1999: 262).

7.1. Hvordan håndtere det multidimensjonale?

Dissekeringen av Stø et al.s (2008) artikkel kan i en viss forstans leses som et ”bidrag” til den evig gående sosiologiske debatten rundt forholdet mellom aktør og struktur. Jeg vil, som Jeffrey C. Alexander og Bernhard Giesen (1987: 1), påpeke at dette selvsagt ikke er snakk om noen dikotomi – noe jeg også håper fremkommer av min drøfting. Imidlertid er det tydelig at det kreves analytisk treffsikkerhet for å *fange* denne koblingen teoretisk. I forbindelse med diskrepansproblematikken blir dette *ekstra* tydelig, når aktøren potensielt vil representere en spenning mellom det å ha en interesse i handlingen og samtidig helst vil slippe å utføre den (Gambetta, 2006: viii). Dette viser til flytende overganger mellom det private i det offentlige og det individuelle i det kollektive, og spørsmål knyttet til politisk forbruk vil dermed kunne figurere innen ulike menings- og handlingssammenhenger, hvor aktørens holdninger sannsynligvis vil være bidimensjonale; eller hvis vi ser dem i lys av preferanser, som preget av fundamentale, strategiske og formale dimensjoner.

Dette innebærer at vi ikke kan forstå en aktørs holdning til en bestemt handling uten å samtidig forstå aktørens holdning til det handlingen er ment rettet mot (Kaiser et al., 1999: 2). Hvordan en aktør *oppfatter* miljø og miljøproblemer vil altså prege hvordan hun resonnerer seg frem til adekvat handling (Gåsdal & Sande, 2009: 30; Cohen, 1976), og *kunnskap* blir derfor en sentral faktor fordi oppfatning gjerne preges av *forutinntatthet*. Kulturell kondisjonering, sosiale roller (Esser, 1976: 64) og sosial lagdeling vil dermed prege den dynamiske prosessen hvor individuell handling frembringes i et samspill med aktørens omgivelser og hennes oppfatning av situasjonen (Spaargaren, 2006; Hardesty, 1976: 64). Aktører vil med andre ord ikke bare representere ulike paradigmer for handling (Cohen, 1976), men den *enkelte* aktør vil selv representere en *rekke* slike paradigmer i forbindelse med ulike situasjonstyper (Granovetter, 1985; Spaargaren, 2006), fordi det blir vanskelig å forstå både ”forbruk” og ”miljøproblemer” som konstante enheter.

Dét sentrale spørsmålet som fremkommer av Stø et al.s (2008) artikkel var om denne sammensattheten kunne dekkes ved å syntetisere teorier om rasjonell handling med kulturorienterte teorier rettet mot forbrukets symbolske dimensjoner, og teorier som belyser spenninger i samtiden? I min drøfting har jeg argumentert for det vi kan se som tre *påstander* eller *hypoteser* i forbindelse med dette spørsmålet: For det første at det vil medføre *problemer* når man syntetiserer teorier på ulike nivåer, for det andre at det likevel *vil* være elementer ved hvert av nivåene som teoriene representerer, og for det tredje at samtidssøylen kan fungere bedre som en *rammeforståelse* for de to andre fremfor å betraktes som med forklaringskraft i seg selv.

Implikasjonen av dette vil dermed være at diskrepansproblematikken, som problemstilling, krever en *pragmatisk* tilnærming som anerkjenner behovet for en multidimensjonal forståelse, men uten å gå for langt ved å forsøke å ta høyde for ”alt på en gang”, fordi dette mest sannsynlig vil ende opp i en modell som ikke forklarer noe som helst (Merton, 1996: 41-50). Poenget bør i stedet være å utvikle teori som kan styre empiriske undersøkelser gjennom *testbare* hypoteser, som på sikt kan gi grunnlag for progressiv utvikling av konseptuelle skjema forankret i virkeligheten (ibid). I dette vil det være viktig å benytte innsikt fra ulike forskningsbidrag, men på en måte hvor de er *komplementære* fremfor syntetiserte. Et eksempel kan være Granovetters (1985) nettverksteori, hvor fremgangsmåten, for å overkomme en aktørforståelse som enten under- eller oversosialiserte, går ut på å stimulere til teoretisk innsikt gjennom å drøfte ulike posisjoner opp mot en konkret problemstilling.

Dette har også vært min målsetting, og derfor bør det samtidig presiseres at når jeg har valgt å gå frem på denne måten så innebærer det å vurdere teori fra ganske snevre prinsipper. Teoriene vil i seg selv rekke over et langt bredere og dypere landskap enn hva jeg har latt komme frem i denne oppgaven, og isolert vil vi måtte forholde oss til de – som nevnt i kapittel tre – ut fra hvilke *spørsmål de ønsker å besvare* (Wrong, 1961). Poenget har imidlertid ikke først og fremst vært å gjøre rede for teori, men å vise til potensielle teoretiske og metodologiske spørsmål og komplikasjoner som oppstår i forbindelse en bestemt form for *bruk* av teori.

7.1.1. ”The calculus of voting”: Innsikt fra forskning på valgdeltakelse

At det oppstår problemer når man forsøker å integrere teoretiske elementer i en form som ikke er tilstrekkelig tilpasset, finnes det en rekke eksempler på. Jeg har her valgt å trekke paralleller til forskning på valgdeltakelse, ikke for å sammenligne, men tydeliggjøre hvordan innsikt fra dette feltet kan bidra til å belyse utfordringer vi står overfor i forbindelse med diskrepansproblematikken. Både stemmegivning og politisk forbruk vil være eksempler på kollektivt orienterte individuelle handlinger, i den forstand at utfallet avhenger av handlingene til en rekke andre aktører og at aktøren derfor i en viss grad må forholde seg til hva hun anser det som sannsynlig at andre kommer til å gjøre (Aldrich, 1993: 248-249), og at nytten i handlingen dermed hovedsakelig vil ligge utenfor den enkelte aktørens umiddelbare og personlige tilfredsstillelse (Edlin et al., 2007: 297).

At teorier om rasjonelle valg er utilstrekkelig for å gjøre rede for hvorfor folk velger å avgi stemme ved politiske valg, har etter vært blitt en akseptert oppfatning (se blant annet Ri-

ker & Ordeshook, 1968; Fiorina, 1976; Aldrich, 1993; Dowding, 2005; Hovi, 2008). Som for eksempel Gray og Wuffle (2005: 737) sier: "Positive turnout rates in the United States and elsewhere are widely considered 'an embarrassing limitation of the economic approach to politics'". For at det skal være *rasjonelt* (i streng forstand) å stemme, vil det forutsette at sannsynligheten, P , for at en aktørs stemme vil påvirke valgresultatet multiplisert med en vurdering av nytten, B , minus kostnadene, C , må være større enn null (formel 1):

$$PB - C > 0 \tag{1}$$

Sannsynligheten for at dette noen gang vil være tilfelle, er veldig liten (Fiorina, 1976: 391-392; Dowding, 2005: 442), likevel velger de aller fleste å avgi stemme. At valgdeltakelse dermed er en handling som ikke utelukkende kan forstås som rettet mot utfallet, men også må forstås som *nytte i seg selv*, har derfor blitt en sentral hypotese (Aldrich, 1993: 247-248). Dette innebærer å forstå hvordan holdningsrelatert handling fremmes gjennom aktørens oppfatning av handlingens mening (Aldrich, 1993; Edlin et al., 2007), og hvordan *handlingen* slik kan fungere som substansiell motivasjon fordi aktøren har en preferanse for å utføre den. På bakgrunn av dette introduserte Riker og Ordeshook (1968) en faktor, D , i "the calculus of voting" formelen (2), for å bryte med fokuset på valgdeltakelse som en utelukkende instrumentelt motivert handling (Fiorina, 1976: 393):

$$R = PB - C + D \tag{2}$$

Denne formelen gir et helt annet grunnlag for handlingsvurdering og handlingsvalg, fordi aktøren her anses å orientere seg ut fra en meningsdimensjon, D , i tillegg til kostnads- og nyttekalkyler. Effekten av dette er at meningen potensielt *reduserer* aktørens oppfatning av kostnader og at nytte i tillegg vurderes ut fra *ikke-instrumentelle* kriterier. Dette innebærer at formel 2 inneholder en sentral faktor som *ikke* lar seg forklare med verken denne eller andre tilsvarende formler eller modeller (Aldrich, 1993). Dette skyldes at gevinsten, R , i lys av meningsdimensjonen blir *subjektiv* og dermed også relativ; de færreste handler kun ut fra én grunn, og selv om forskjellige aktører utfører den samme handlingen så gjør de det gjerne ut fra ulike grunner (Dowding, 2005: 443).

D-faktoren: To verdener kolliderer

Mitt fokus på *D*-faktoren i denne sammenhengen skal ikke tolkes som et forsøk på løsning, men et *grep* for å belyse både diskrepansproblematikken og problemer med eventuelle synteser. Slik jeg har valgt å tolke *D*-faktoren, ved å trekke på Aldrich' (1993) tolkning av Riker og Ordeshook (1968), nærmer vi oss hva Dowding (2005) kaller "the marginalist solution". Denne innebærer et syn på rasjonell handlings-teori som et godt *utgangspunkt*, men som ikke kan gjøre rede for alt. Eller som Granovetter (1985: 506) sier: "while the assumption of rational action must always be problematic, it is a good working hypothesis that should not easily be abandoned".

På samme måte som Stø et al.s (2008) forslag til teorisyntetisering, ender den reviderte "calculus of voting" formelen (2) opp med å forene elementer som ikke lar seg forene. Dette betyr *ikke* at de inkluderte elementene ikke utgjør den sosiale kompleksitet som handlinger både preges av og finner sted innen, men at den teoretiske *konfigurasjonen* møter på logiske problemer når den skal *gjøre rede for* denne kompleksiteten.

D-faktoren innebærer en nedtoning av handlingsutfallet, og rasjonalitetsforståelsen vil dermed nærme seg Roar Hagens (1999) *rasjonelle solidaritet*, som referert til tidligere, hvor den enkeltes *sosiale rolle* i fellesskapet gjør handlingen til bærer av både individuelle og kollektive hensyn (Edlin et al., 2007: 294). Handlingen vil slik bestå av både instrumentelle og ekspressive komponenter som gjøre nytten *todelt* (Fiorina, 1976: 393): For det første vil handlingen vise til *troen* på det systemet handlingen er med på å utgjøre og opprettholde, og for det andre til aktørens instrumentelle utfallevaluering gjennom posisjonering innen systemet³² (Siegelmann & Berry, 1982: 419).

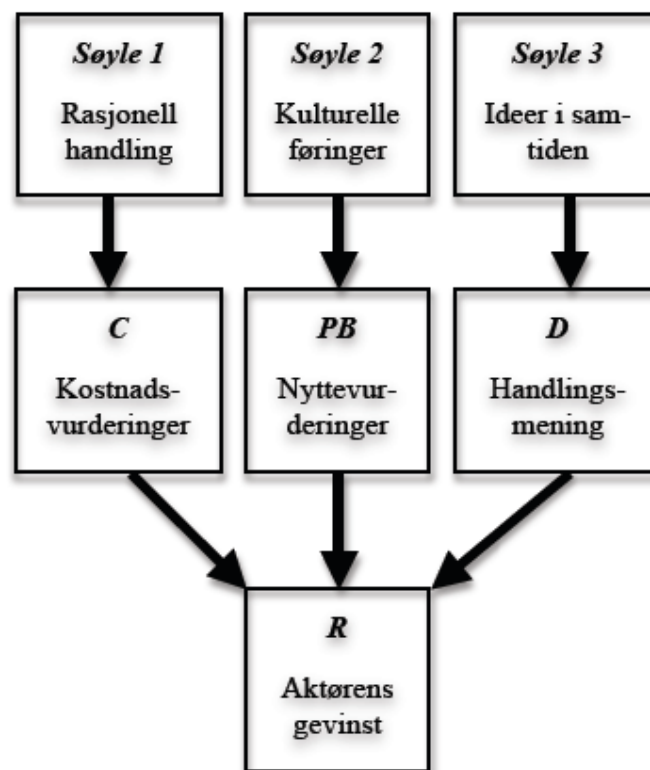
Dette resonnementet kan potensielt bidra til å belyse utfordringene knyttet til de tre teoretiske søylene og diskrepansproblematikken, og hvorfor en eventuell syntese vil være vanskelig å forsvare teoretisk (se figur 7.1).

Fordi *D*-faktoren introduserer en ikke-instrumentell vurdering av nytte, isoleres kostnadsvurderinger i den rasjonelle søylen og nyttevurderinger i den kulturelle søylen. Dette skyldes at vi, på grunn av *D*-faktoren, ikke kan gjøre rede for nyttevurderingskriteriene *ved hjelp av* den rasjonelle søylen. Eventuelt kunne vi inkludere for eksempel Boudons verdirasjonelitet, men slik forskningsfeltet (den rasjonelle søylen representerer) foreligger vil denne formen for rasjonalitet kun anerkjennes, men ikke kunne gjøres rede for gitt det metodologis-

---

³² I forbindelse med valgdeltakelse vil dette handle om for eksempel troen på demokratiet som bedre enn andre politiske styresett, og at aktøren velger å stemme på ett parti og ikke et annet.

ke grunnlaget søylen trekker på. Det vil si, den rasjonelle søylen vil ikke kunne forklare *hvor* *dan* disse eventuelle verdiene oppstår eller hvordan aktøren forholder seg til dem i handling. Dette vil imidlertid være den kulturelle søylens domene, hvor aktøren danner seg en oppfatning av nytte basert på kulturelle føringer. Men fordi den kulturelle søylen ikke er tilstrekkelig orientert mot den indre dynamikken i individuelle handlingssituasjoner, vil det være vanskelig å gjøre rede for kostnadsvurderinger fra denne. Samtidssøylen vil til slutt representere meningsdimensjonen, hvor handlingen fremmes innen et system som anerkjennes av aktøren (eller ikke anerkjennes, som da vil svekke sannsynligheten for handling).

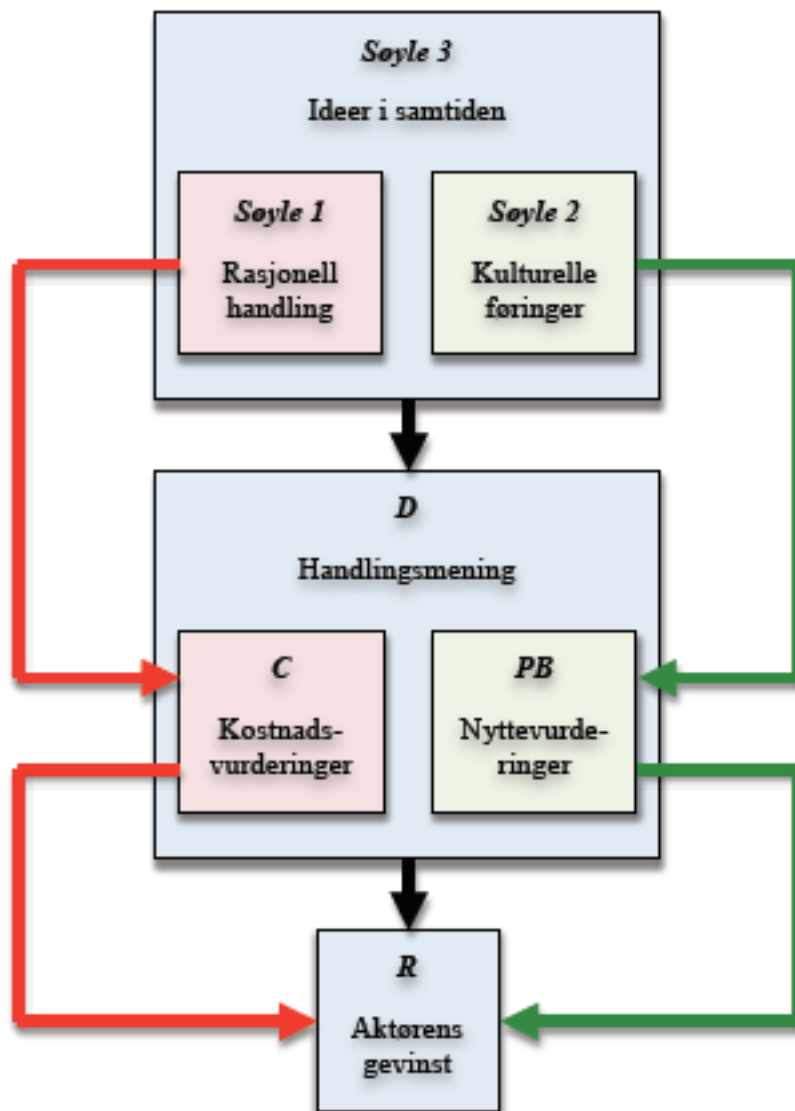

Figur 7.1: De tre teoretiske søylene i lys av "the calculus of voting"

Alt dette henger selvsagt sammen, men utfordringen er å forstå det på en måte som lar oss trekke på samtlige elementer i empiriske undersøkelser. Den meningen *D*-faktoren eventuelt representerer vil nødvendigvis påvirke hvilke holdninger, oppfatninger og verdier aktører internaliserer som handlingsdisposisjoner, men også *hvor* *dan* dette skjer. For eksempel har individualiseringen, som dominerende samtidside, konsekvenser for hvordan samfunnet forholder seg til individet og motsatt.

Disse disposisjonene vil prege aktøren i situasjonsspesifikk resonnering over handlingsalternativer og handlingsvalg. Den eventuelle oppfatningen av gevinst (eller nytte) aktøren sitter igjen med, vil dermed både basere seg på instrumentelle og ikke-instrumentelle hensyn. Aktøren vil likevel ikke ha noen klar oppfatning om hvordan hun vurderer denne gevinsten, fordi hun vil ha orienter seg i situasjonen ut fra forhold som eksisterer uavhengig av henne, men som hun i handling også inngår i og blir representant for gjennom sosiale fellesskap.

For at figuren ovenfor (7.1) skal være relevant for min drøfting av de tre teoretiske søylene og problemene med Stø et al.s (2008) forslag til multidimensjonal syntese, vil den måtte revideres som følger (figur 7.2):

Figur 7.2: Revidert utgave av figur 7.1, relatert til oppgavens resonnement

Dette er fortsatt ikke et forsøk på løsning, men en presisering av *betingelsene* for et eventuelt tilfredsstillende metodologisk utgangspunkt for empiriske undersøkelser. Figuren (7.2) kan altså *både* ses som en multidimensjonal forståelse og et argument for at en eventuell syntese vil være vanskelig.

Den øverste boksen i modellen (7.2) viser hvordan dominerende samtidsideer (søyle 3) legger føringer på evnen til rasjonell handling (søyle 1), men også frembringer aktører som *sosialiserte* vesener gjennom de kulturelle føringene (søyle 2) som representerer samtiden. Den andre boksen viser hvordan samtidsideer (søyle 3) vil inngår som mening i handlinger (*D*), og at disse meningene påvirker både hvordan aktører oppfatter kostnadene (*C*) og nytten (*PB*) forbundet med handlinger. Samlet vil dette utgjøre aktørens *handlingsgrunner*.

I en situasjon hvor aktøren legger *positiv* mening i handlingen, vil den røde pilen vise til at søyle 3 påvirker Søyle 1 og *C* negativt – altså ved å svekke evnen til å handle (strengt) rasjonelt og minske de opplevde kostnadene knyttet til handlingen. Den grønne pilen vil imidlertid vise til en *positiv* effekt på søyle 2 og *PB* – altså at aktøren lettere ”omfavner” de kulturelle føringene som fremmer handlingen og ”overdriver” oppfatningen av vurdert nytte. Hvis meningen ved handlingen på den andre siden oppleves negativt, vil effekten være motsatt – det vil si at aktøren stiller seg mer kritisk i vurdering av handling og mer ”edruelig” overfor kostnadene, og samtidig mer skeptisk til de kulturelle føringene og eventuell nytte.

Det ene forklarer med andre ord ikke det andre, men i lys av hverandre får man *konturene* av et ”landskap”. Dette landskapet kan ikke reduseres til én handlingsmodell, men forhåpentligvis *inspirere* til en posisjon for utvikling av hypoteser relatert til den rasjonelle og den kulturelle søylen på samtidssøylens premisser.

Dette innebærer at man ikke innledningsvis kan si noe om samfunnet som helhet, men man kan imidlertid ta inn over seg at aktørene vi forsøker å forstå representerer et bestemt samfunn og en bestemt tid, fra en bestemt posisjon. Utgangspunktet blir dermed en form for metodologisk individualisme som ser samfunnet først og fremst som interagerende individer, men som eksplisitt også forholder seg til kulturelle og sosiale prosesser som avgjørende for individuelt handlingsgrunnlag. Slik unngår man å abstrahere aktøren vekk fra de sosiale strukturer hun befinner seg i (Barnes & Sheppard, 1992: 3-4). Samtidig vil det også være viktig å forstå hvordan den aggregerte effekten summen av individuelle handlinger representerer, bevarer, utfordrer, og endrer samtidens dominerende ideer, eller *tidsånden*.

Weber (1995: 117) viste blant annet hvordan en *profittpreferanse* var utgangspunktet for en *økonomisk* rasjonalitet, men at denne spesifikke *typen* rasjonalitet var avhengig av den relative betydningen til den bestemte kulturen som fremmet denne rasjonalitstypen. Samtidig

viste han også hvordan individuelle handlinger likevel ikke kan forstås utenfor *totaliteten* av sosiale kulturbetingelser – selv om aktøren mer eller mindre kan kontrollere sin egen handling så kan hun ikke kontrollere den sosiale kompleksitet som omfatter alle andres handlinger (Barnes & Sheppard, 1992: 7-8). Individuer handler altså gjennom *roller* som tilbys av strukturen, med mer eller mindre definerte interesser, mål og hvilke handlinger som er tilgjengelige (kulturelle handlingsbetingelser), og den aggregerte effekten av individuelle handlinger vil igjen frembringe nye betingelser. Likevel kan man ikke forstå dette uten å se individuell handling i lys av ideen om et ”system” hvis regler aktørene handler i henhold til (Coleman, 1994: 11-12).

Appendiks:

MEKANISMEPERSPEKTIV, SOM ET SLAGS ETTERORD

Analysis, teasing apart, is doable. Synthesis, putting together, is much harder, and perhaps impossible (Elster, 2007: 467).

Som det fremkommer gjennom min drøfting av de tre teoretiske søylene, vil det være relevante elementer ved hver av de tre teoretiske søylene som potensielt vil være viktige for å belyse diskrepansproblematikken. Når de likevel ikke lar seg syntetisere skyldes det blant annet at *mekanismene* de forskjellige teoriene operer med er av ulik karakter. Derfor kan det være fruktbart å relatere problemstillingen til nettopp dette. Nå skal det nevnes at ikke alle nevnte teorier opererer eksplisitt med mekanismebegrepet, men jeg vil si, som Axel van den Berg (2007: 205) at mekanismene likevel er der *implisitt*.

Dag Østerberg (2009) har imidlertid en del bemerkninger vedrørende mekanismeperspektivet og den analytiske sosiologien, jeg finner det viktig å forholde seg til når jeg her skal

runde av oppgaven. I forlengelse av dette vil jeg påpeke at jeg ikke ønsker å posisjonere meg innen en *slik* retning som fremkommer av Østerbergs oppfatning, hvor man blant annet (les: Peter Hedströms bok *Dissecting the social*) avviser begreper som sosiale klasser og kultur (Østerberg, 2009: 151-152). Poenget er i stedet å luften en pragmatisk fortolkning av *mulighetene* ved en slik tilnærming, gitt innsikten jeg har trukket ut av min drøfting. Mekanismer vil nok ikke kunne forklare *alt*, men gitt at metoden kan forklare *noe* bør vi også forfølge denne muligheten der det vil være passende. Dette innebærer, slik jeg ser det, *ikke* å avskrive det som kan være sosiologiens viktigste faglige styrke – dens mangfold.

Å nærme seg sosiale fenomener gjennom et mekanismeperspektiv handler kort fortalt om å finne *enkle* måter å beskrive sosiale mønstre på (Malnes, 2006: 185), gjennom å identifisere konstellasjoner av enheter og aktiviteter som er organisert slik at de regelmessig frembringer bestemte utfall (Hedström, 2005: 25). Dette vil først og fremst handle om et *metodologisk* grep, men vel så interessant er det at en orientering om mekanismer gir en teoretisk posisjon som belyser den sosiale virkeligheten fra et bestemt *perspektiv*: Til tross for at mennesker *er* kreative aktører med aktiv tilstedeværelse i sitt eget liv, så kan man ikke se bort fra at en stor del av samfunnslivet er preget av forutsigbarhet³³. Ifølge Karl Popper (2007: 151-160) skyldes dette at all menneskelig handling konstant vil befinne seg i et spenn mellom tilfeldigheter og determinisme, på grunn av de sosiale arrangementer vi *lar* oss kontrollere av i en kombinasjon av frihet og styring:

...myggsvermen holder sammen selv om den ikke har noen leder og ikke noen struktur – bare en vilkårlig, statistisk fordeling som oppstår ved at hver enkelt mygg gjør nøyaktig som den vil på en uregulert og vilkårlig måte, sammen med det faktum at den ikke liker å komme for langt bort fra sine kamerater (Popper, 2007: 143).

Dette sitatet må selvsagt først og fremst forstås som en *illustrasjon*, og vil i seg selv si lite om *sosiale* mekanismer. Men jeg finner det talende: Selv om det er vanlig å kunne observere en myggsverm, er det vel så vanlig å observere enslige mygg utforske verden på egen hånd. Mekanismen ”vilje til nærhet” er altså ikke konstant, men fungerer under *visse* omstendigheter.

Gjennom mekanismer vil vi kunne se folks holdninger og handlinger som noe annet enn determinerte, vilkårlige eller kalkulerte, ved å finne generelle karakteristikk som viser til faktorer som *presser* handling i den ene eller andre retningen. Handling vil kunne ses som en konstellasjon av hva det er en aktør ønsker, hvilke oppfatninger hun har og hvilke mulig-

---

³³ Diskrepanspromatikken belyser dette på en interessant måte, hvor uforutsigbarheten er forutsigbar.

heter hun kjenner til (Hedström, 2005), men det er først når vi har utviklet gode hypoteser, relatert til det aktuelle teamet vi er opptatt av, at vi har god nok styring på empiriske undersøkelser (Merton, 1996: 44).

Mekanismer og diskrepansproblematikken

I kapittel tre nevnte jeg hvordan Stø et al. (2008) representerer et tilsvarende syn på diskrepansproblematikken som Spaargaren (2006), men at de befinner seg i hver sin ende når det kommer til forsøk på løsning. For Spaargaren er det viktig å poengtere at (politisk) forbruk finner sted innen ulike arenaer, og at aktøren dermed vil forholde seg forskjellig til situasjonen avhengig av om kjøpehandlingen er relatert til for eksempel hobby, fritid, klær, hverdagsmat og så videre. Relativt til hvilke ønsker eller behov det er aktøren vil dekke gjennom markedet vil det potensielt være ulike paradigmer for handling som preger aktørens vurderinger og hva hun legger vekt på. For å forstå handlinger, og med det *fravær* av andre handlinger, vil det derfor være nødvendig å forstå aktøren i den konteksten aktøren befinner seg i, og som nødvendigvis vil prege *valg* av handling³⁴ (ibid).

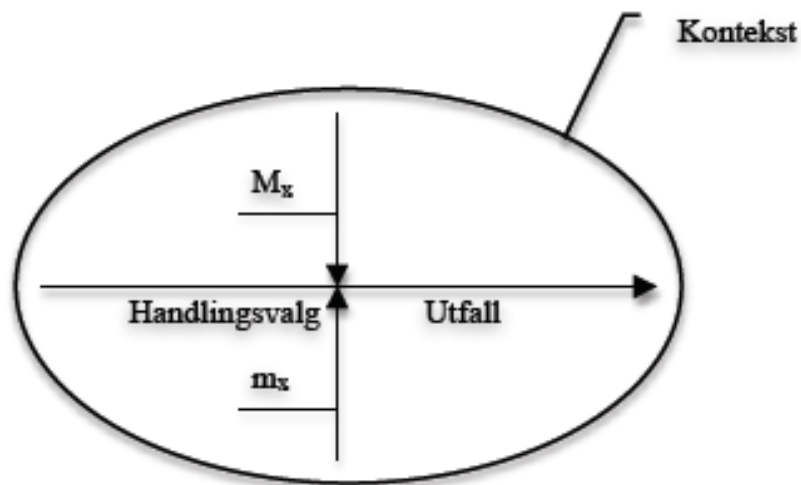
Utfordringen ligger slik i utformingen av en multidimensjonal tilnærming som ikke forutsetter teorisyntetisering på tvers av nivåer. En løsning kan, ifølge Ray Pawson og Nick Tilley (2008: 53-59) være den *analytiske sosiologien*, fordi denne retningen, som nevnt, vil orientere seg mot hvilke mekanismer som kan finnes i ulike kontekster og eventuelle mønstre vi kan utlede gjennom gjentatte observasjoner. Som Hedström og Åberg (2005: 114) påpeker, vil dette løse på skillene mellom substansielle teorier, ikke slik Stø et al. (2008) foreslår, men ved at man utvikler en generell metodologi som kobler sosialteori med empiri på en måte hvor man *ikke* legger føringer på *hvilke* mekanismer som tillates spillerom.

Fra et slik perspektiv kan man se samfunnet og den sosiale virkeligheten aktører forholder seg til som et *sosialt system* på flere nivåer. Det vil si at det er *regler* og *institusjoner* aktører forholder seg til i handling, og som vi dermed er nødt til å forstå hvis vi skal forstå hvorfor aktører handler som de gjør. Avhengig av aktørens relative sosiale posisjon innen dette systemet vil ulike handlingsalternativer og ressurser gjøres tilgjengelige (Pawson & Tilley,

---

³⁴ Jeg fikk med meg et foredrag av Spaargaren på SIFO 03.04.2009 og bet meg merke i hvordan hans vinkling samsvarer med Ray Pawsons, til tross for at Spaargaren selv vektlegger Giddens' strukturasjonsteori. Jeg opprettet derfor en mailkorrespondanse med han i etterkant, hvor jeg fremmet min tolkning av hans teorier og hvordan jeg ser for meg at et mekanismeperspektiv kunne være fruktbart. Spaargaren kjente ikke selv til Pawson, men syntes koblingen virket interessant og rådet meg til å forfølge den. Nok en gang alstå "på kjempers skuldre".

2008: 63-66), og forskjellige mekanismer vil gjøre seg relevante for forskjellige aktører. Vi kan dermed kunne fremstille handlingssituasjonen som dette (modell A.1):

Figur Appendiks.1: Handlingssituasjonen
Modellen er inspirert av Pawson og Tilley (2008).

Det denne modellen sier, er at en handlingssituasjon må forstås først og fremst ut fra en bestemt kontekst som stiller aktøren overfor ulike handlingsvalg, og handling vil påvirkes av mekanismer på makronivå, M , og mikronivå, m . Hvilke mekanismer som er virksomme overfor ulike aktører, med ulik styrke, vil dermed avhenge av nettopp den situasjonelle konteksten – også i form av aktørens *oppfatning* av den.

Når det gjelder *mekanismetyper* viser Hedström og Swedberg (2007: 23) til tre hovedkategorier, som samlet peker mot sammensattheten i blant annet diskrepansproblematikken. For det første vil det være *situasjonelle* mekanismer, hvor situasjonen påvirker aktøren på en bestemt måte. Den andre typen er *handlingsfrembringende* mekanismer, som viser til indre faktorer som aktørens oppfatninger, ønsker, holdninger og lignende. Til slutt har man *transformerende* mekanismer, hvor det er selve interaksjonen mellom individer som frembringer et kollektivt utfall, både av tilsiktet og utilsiktet karakter.

Hvis vi skal forstå disse i sammenheng med modellen ovenfor (7.1), vil de situasjonelle mekanismene vise til hvordan konteksten fremmer situasjonsspesifikke makrorelaterte mekanismer. Avhengig av aktørens disposisjoner kobles ulike mikrorelaterte handlingsfrembringende mekanismer til de situasjonelle, men disse personlige mekanismene vil også måtte forstås delvis som et produkt av situasjonen, som fremmer noen og ikke andre mekanismer.

Når flere aktører handler samtidig eller mot det samme, vil transformerende mekanismer vise til dynamikken som oppstår i aggregeringen av individuelle handlinger.

Dette samsvarer godt med hva jeg alt har forsøkt å argumentere for; at politisk forbruk, som kollektivt orientert individuell handling bør forstås i relasjon til individuelle, sosiale og situasjonelle faktorer. Mekanismene vil med andre ord være det som trigger enkelte i forskjellige kontekster til å utføre bestemte handlinger, og med en slik forståelse i grunn blir vi i stand til å fremme hypoteser om individuell handling som et element innen et sosialt system (Stinchcombe, 1991: 368). Som nevnt mener jeg det vil være gunstig å forstå hvorfor aktører handler som de gjør før vi kan håpe på å forstå hvorfor de ikke handler annerledes, og den analytiske sosiologien vil dermed gi oss et utgangspunkt for dette gjennom å belyse både *grunnene* til og *utfallene* av handlinger (Hedström & Swedberg, 2007: 11-12).

En isolert handling vil ikke fortelle oss spesielt mye om aktøren som utfører den, men gjennom gjentatte observasjoner kan handlinger systematiseres i vitenskapelige skjemaer som gir grunnlag for å fremme hypoteser (Sartre, 1984). Dette handler om å identifisere sosiale regelmessigheter og danne et inntrykk om hvilke materielle og sosiale betingelser som gjør seg gjeldende for ulike grupper i bestemte handlingssituasjoner. Man nærmer seg dermed progressivt handlingsutfall med en regressiv oppmerksomhet mot bakgrunnsvariablene, som vil kunne belyse handling ut fra den *mening* aktøren selv legger i den (ibid).

Presisjon gjennom analytisk treffsikkerhet

Når jeg her velger å trekke på analytisk sosiologi, innebærer det i en viss forstand en faglig posisjonering, men en pragmatisk sådan, som kan trekke ut relevante og gode bidrag fra andre teorier og forme hypoteser som kan testes i empiriske undersøkelser. En av de tingene som er fascinerende med en slik tilnærming er at man samtidig kan arbeide den andre veien, deduktivt. Det vil si at man på bakgrunn av innsikt kan fremme hypoteser som kan testes ved hjelp av for eksempel simulering, og med det styrke eller svekke våre sosiologiske *antakelser*. Thomas C. Schellings (2006: 147-155) nabolagsmodell vil være et godt eksempel på dette, hvor han gjennom å tillegge aktører bestemte preferanser simulerer hvordan ulike raseprofiler frembringes i en utvikling aktørene selv ikke har oversikt over på grunn av de dynamiske kreftene som virker inn i sosiale prosesser.

Et annet eksempel kan være Hegselmann og Krauses (2002) undersøkelser av meningsdannelse og hvordan gruppedynamikk preger hvorvidt man når konsensus eller polarise-

ring. Dette er et komplisert spørsmål fordi "an agent will neither simply share or strictly disregard the opinion of another agent, but take into account the opinions of others to a certain extent in forming his own opinion" (ibid: 2). Ved å ta i bruk datasimulering utleder de forskjellige utfall av slike hypotetiske prosesser, hvor aktørene vektlegger de andres meninger i ulik grad. Dette sier selvsagt ingenting om virkeligheten, men vi kan få hint om hvilke hypoteser som står sterkere enn andre og hvilke mekanismer som kan gjøre seg gjeldende.

Gustafsson og Peterson (2009) har interessant nok overført dette til moralfilosofiske metaetiske spørsmål knyttet til "the argument from disagreement" – at det ikke kan finnes moralske fakta fordi vi da alt ville være enige i moralske spørsmål (noe temaer som dødsstraff og abort viser at vi *ikke* er). Men mennesker lar seg sjelden overbevise av objektive fakta alene, og det er faktisk en *rekke* moralske spørsmål vi generelt *er* enige i. Ved å datasimulere argumentasjonsrunder finner Gustafsson og Peterson hint om potensielt viktige mekanismer for at aktører når enighet, blant annet at konfidensintervallet varierer i henhold til temaets *sensitivitet* fordi det er visse moralske spørsmål vi er mindre villige til å diskutere med folk vi ikke er trygge på. Med andre ord, hvis vi ikke er villige til å snakke sammen så kan vi heller ikke bli enige. Men, som de bemerker, dette forteller oss ingenting om *hvorfor* konfidensintervallet varierer mellom ulike spørsmål. Slike svar kan en slik modellering aldri kunne gi, fordi man opererer med *gitte* betingelser og forutsetninger, men potensielt vil man kunne fokuseres og styrke *utgangspunktet* for videre forskning.

Relatert til politisk forbruk

Politisk forbruk kan med fordel forstås som et *sosialt program*, hvor det presenteres et budskap som oppfordrer til en bestemt type handling det samtidig legges mer eller mindre til rette for. Men fordi mennesker er forskjellige, forankret i ulike bakgrunner med ulike erfaringer, tilknytninger og sosiale relasjoner, er det ikke gitt hvordan den enkelte aktør vil fortolke og handle overfor et slikt budskap (Pawson & Tilley, 2008: 64). Som nevnt opererer jeg her med en problemstilling hvor aktørens holdning er gitt, derfor kan vi betrakte mekanismer relatert til diskrepansproblematikken som *friksjon*. Det vil si at det er krefter aktøren ikke er i stand til å ta i betraktning som forhindrer eventuell holdningsrealisering. Friksjonen vil dermed være hverdagslivets rammer av *nødvendighet* (Åkerman, 1998: 5-7), og det som ligger mellom idealer og tilpasning.

Jeg nevnte tidligere hvordan den analytiske sosiologien tilbyr en mulighet for presisjon, som potensielt vil kunne belyse dette på en god måte. Hvis vi for eksempel tar følgende fiktive uttalelse: ”Sosial status bestemmer grad av politisk engasjement innen privat forbruk rettet mot miljøproblemer”, så kan denne bidra til en ”lettere” intuitiv sosiologisk forståelse. Imidlertid sier den ingenting om *hvorfor* det skulle være slik, men hvis vi tenker oss at status følger av høyere utdanning, som igjen gir kunnskap om miljøproblemer og muligheter for å motvirke disse, så vil det være kunnskapen, ikke statusen i seg selv, som avgjør hvorvidt en person engasjerer seg i politisk forbruk eller ikke:

$$S_{it} = f(K_{it}) \quad (3)$$

Det vil si at sannsynligheten, S , for at et individ, i , vil forbruke politisk på et gitt tidspunkt, t , øker med funksjonen, f , av individets kunnskapsmengde, K , på gitt handlingstidspunkt (formel 3). Videre kan man ytterligere øke presisjonen ved å fremme hypotesen at det er individets miljøengasjement, M , på et gitt tidspunkt som vil avgjøre om kunnskapen gjøres relevant og motiverer til handling, som samtidig vil påvirkes av det faktiske antallet tilgjengelige alternative produkter, V , i generativ forstand – at jo større tilbud jo bedre mulighet for å handle politisk (formel 4).

$$S_{it} = f[M_{it}(K_{it} + V_x)] \quad (4)$$

Dette blir selvsagt bare empiriløs syensing og mange flere faktorer vil potensielt være relevante, men poenget er at dette kan være en retning som vil være fordelaktig for å forstå diskrepansproblematikken fremfor nye forsøk på altomfattende systembygging. Merton (1996: 45) mente for øvrig at denne systembyggingen i seg selv var grunnen til at det sosiologiske fagfeltet utviklet seg til å bli teoretisk antagonistisk, hvor intellektuelle bidrag som *burde* kunne supplere hverandre vegrer seg av filosofiske implikasjoner. Den analytiske sosiologien omgår i en viss forstand dette problemet fordi man verken er interessert i systemer eller synteser, men øke det samfunnsvitenskapelige repertoaret med forklaringer på *måter* ting kan finne sted (Elster, 2006b: 10).

Utfordringer

Sosiologi er en vitenskap som forsøker å forstå hva mennesker gjør og hvorfor de gjør det. Dette utelukker selvsagt ikke en normativ posisjon, men man må vise forsiktighet slik at forskning ikke reduseres til et ”teknokratisk program”. Slik jeg ser det bør en sosiologisk aktørforståelse derfor ta utgangspunkt i den sosiale dynamikken mennesker inngår i, og hvor aktørene selv er autoriteter i eget liv. Det sosiologien imidlertid kan bidra med, er en redegjørelse for hvordan ting henger sammen ved å blant annet gjøre rede for hvordan mekanismer skaper forholdet mellom aktørers ressurser og handlingsgrunner i bestemte situasjonelle kontekster (Pawson & Tilley, 2008: 66-69). Hvis vi kan spesifisere betingelsene som fremmer bestemte mekanismer (Hedström & Swedberg, 2007: 21) og tar hensyn til at dette viser til ulike forutsetninger på både kollektivt og individuelt nivå, så vil vi nærme oss en teori som kan gi innsikt i fenomenet vi er orientert mot, som aggregat av individuelle handlinger (Stinchcombe, 1991: 385).

Det umiddelbare problemet for det politiske forbruket vil være at det introduseres som et supplement i allerede eksisterende sosiale kontekster, hvor markedet i forkant er bundet opp mot regler, normer, verdier og mellompersonlige forhold, og forankret innen geografiske, institusjonelle og sosiale områder. Det vi derfor er nødt til å undersøke, er hvordan disse allerede eksisterende betingelsene legger føringer for det politiske forbrukets effektivitet gjennom å hemme eller fremme intenderte endringsmekanismer. Dette krever at man i lys av samtidsøylen først og fremst ser politisk forbruk som et sosialt program forankret i tid og sted, og i lys av kulturelle søylen, hvordan mekanismer er kontingente og situasjonelle, men i lys av den rasjonelle søylen samtidig er det som initierer handling (Pawson & Tilley, 2008: 70-71). Dette innebærer – som Hedström og Swedbergs tre hovedtyper av mekanismer poengterer – å *trekke innsikt* fra de ulike teoretiske posisjonene, ikke flette de sammen. Det vil være stor forskjell mellom å operere med en multidimensjonal forståelse og å integrere elementer fra ulike teorier fra ulike nivåer.

Litteraturliste.

- Aakvaag, Gunnar C. (2008), *Moderne sosiologisk teori*. Oslo: Abstrakt Forlag.
- Ajzen, Icek (2005), *Attitudes, personality and behaviour*. UK: Open University Press.
- Aldrich, John H. (1993), "Rational Choice and turnout". *American journal of political science*, vol. 37, nr. 1, s. 246-278.
- Alexander, Jeffrey C. og Bernhard Giesen (1987), "From reduction to linkage: The long view of the micro-macro debate". I: Jeffrey C. Alexander, Bernhard Giesen Richard Münch og Neil J. Smelser (red.), *The micro-macro link*. London: University of California Press.
- Amilien, Virginie (2002), *Fra vafler og hamburgere til elghakk og hjortestek. Et bilde av matkulturen i reiselivsbransjen*, fagrapport nr. 4, 2002. Oslo: SIFO.
- Amilien, Virginie, Tone Bergh og Sigrid K. Helstad (2004), *Tanker fra nye kjøkken – en kulturstudie av 20 nye kjøkken i Oslo i et forbruksperspektiv*. Fagrapport nr. 1, 2004. Oslo: SIFO.
- Andersen, Jørgen Goul og Mette Tobiasen (2006), *Politisk forbrug og politiske forbrugere. Globalisering i hverdagslivet*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Apple (2006), *Apple Computers Inc*, lest: 30.10.06, tilgjengelig på:
<http://www.apple.com/pr/library/2006/oct/13red.html>
- Aristotles (1999), *Etikk*. Oslo: Gyldendal.
- Armitage, C. J., og Christian, J. (2003), "From attitudes to behaviour: Basic and applied research on the theory of planned behaviour". *Current Psychology*, nr. 22: 187-195.
- Bagozzi, Richard P. Og Peter Snedlitz (1985), "Social contingencies in the Attitude Modell: A Test of Certain Interaction Hypotheses". *Social Psychology Quarterly*, vol. 48, nr. 4: 366-373.
- Bagozzi, Richard P. (1992), "The Self-Regulation of Attitudes, Intentions, and Behaviour". *Social Psychology Quarterly*, Vol. 55, nr. 2: 178-204
- Barker, Chris (2008), *Cultural studies. Theory & practice*. London: Sage Publications.
- Barnes, Trevor J. Og Eric Sheppard (1992), "Is there a place for the rational actor? A geographical critique of the rational choice paradigm". *Economic Geography*, vol. 68, nr. 1: 1-21.
- Barnes, Barry (2000), *Understanding agency: Social theory and responsible action*. London: Sage Publications.

- Barnett, Clive, Philip Cafro & Terry Newholm (2007), "Philosophy and ethical consumption". I: Rob Harrison, Terry Newholm & Dredre Shaw, *The ethical consumer* (s. 11-24). London: Sage Publications.
- Barr, Stewart (2004), "Are we all environmentalists now? Rhetoric and reality in environmental action". *Geoforum*, nr. 35: 231-249.
- Barr, Stewart og Andrew W. Gilg (2005), "Conceptualising and analysing household attitudes and actions to a growing environmental problem: Development and application of a framework to guide local waste policy". *Applied Geography*, nr. 25: 226-247.
- Barr, Stewart og Andrew Gilg (2006), "Sustainable lifestyles: Framing environmental action in and around the home". *Geoforum*, nr. 37: 906-920.
- Barry, Brian (1985), "Comment on Elster". *Ethics*, vol. 96, nr. 1: 156-158.
- Baudrillard, Jean (2005), *The Consumer Society. Myths & Structures*. London: Sage Publications.
- Bauman, Zygmunt (1998), *Globaliseringen og dens menneskelige konsekvenser*. Oslo: Vidarforlaget Kulturbibliotek.
- Bauman, Zygmunt (2005), *Moderniteten og holocaust*. Oslo: Vidarforlaget kulturbibliotek.
- Bauman, Zygmunt (2007), "Forbrukersamfunn". I: Gerhard Emil schjelderup og Morten William Knudsen (red.), *Forbrukersosiologi: Makt tegn og mening i forbrukersamfunnet* (s. 229-250). Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Beck, Ulrich (2004), *Risikosamfundet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Beck, Ulrich (2007), *Globalisering og individualisering*. Oslo: Abstrakt Forlag.
- Beckert, Jens (2009), "The social order of markets". *Theory and society*, vol. 38, nr. 3: 245-269.
- Belk, Russel W. (1995), "Studies in the new consumer behaviour". I: Daniel Miller (red.), *Acknowledging consumption*, New York: Rutledge.
- Berg, Lisbet (2005), *Kompetente forbrukere? Om forbrukervalg og forbrukerkompetanse*. Fagrapport nr. 3 – 2005. Oslo: SIFO.
- Berg, Lisbet og Laura Terragni (2006), *Handlekurven som politisk arena? Hurtigstatistikk fra Sifo-survey 2006*. Prosjektnotat nr. 3. Oslo: SIFO.
- Berg, Axel van den (2007), "Is sociological theory too grand for social mechanisms?". I: Peter Hedström og Richard Swedberg (red.), *Social mechanisms. An analytical approach to social theory* (204-237). New York: Cambridge University Press.

- Berkaak, Odd Are og Ivar Frønes (2005), *Tegn, tekst og samfunn*. Oslo: Abstrakt Forlag.
- Bjørneboe, Jens (1995), "I stedet for en forsvarstale". I: Jens Bjørneboe, *Uten en tråd*. Oslo: Pax.
- Bladet Tromsø (2006), "Doktorgrad: Verdier, holdninger og valg av mat. *Bladet Tromsø*, 15.08.2006.
- Blake, James (1999), "Overcoming the 'value-action gap' in environmental policy: Tensions between national policy and local experience". *Local environment*, vol. 4, nr. 3: 257-278.
- Blau, Peter M. (1987), "Contrasting theoretical perspectives". I: Jeffrey C. Alexander, Bernhard GiesenRichard Münch og Neil J. Smelser (red.), *The micro-macro link* (s. 45-70). London: University of California Press.
- Boadu, Vincent Amanor og Casey Schnitz (2008), "Consumers and the Evolution of New Markets: The Case of the Ethical Foods". Selected Paper prepared for presentation at the Southern Agricultural Economics Association Annual Meeting, Dallas, TX, February 2-6, 2008. Lest: 16.01.2009, tilgjengelig på: ageconsearch.umn.edu/bitstream/6752/2/sp08am11.pdf
- Boudon, Raymond (2001), *The Origin of Values*. USA: Transaction Publishers.
- Boudon, Raymond (2006), "Are we doomed to see the *homo sociologicus* as an irrational idiot?". I: Jon Elster, Olav Gjelsvik, Aanund Hylland og Karl Moene (red.) *Understanding choice, explaining behaviour: Essays in honour of Ole-Jørgen Skog* (s. 25-42). Oslo: Unipub Forlag.
- Bourdieu, Pierre og Loïc J. D. Wacquant (1993), *Den kritiske ettertanke. Grunnlag for samfunnsanalyse*. Oslo: Samlaget.
- Bourdieu, Pierre (1995), *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Oslo: Pax.
- Bourdieu, Pierre (2006), "Habitus og livsstilenes rom". *Agora: Pierre Bourdieu*, nr. 1-2: 74-111.
- Bregnballe, Anne (2009), "Samfunnsforskning for en bærekraftig utvikling?", i *Nytt norsk tidsskrift* nr. 2: 153-163.
- Brusdal, Ragnhild, Lisbet Berg og Randi Lavik (2005), *Forbrukerne viser markedsrett*. Prosjektnotat nr. 1. Oslo: SIFO.
- Campbell, Colin (1995), "The sociology of consumption". I: Daniel Miller (red.), *Acknowledging consumption*, New York: Routledge.
- Chomsky, Noam (2007), *Makt og terror*. Oslo: Oktober Forlag.
- Clark, Duncan (2004), *The Rough Guide to Ethical Shopping*. London: Rough Guides Ltd.

- Cohen, Erik (1976), "Environmental orientations: A multidimensional approach to social ecology". *Current Anthropology*, vol. 17, nr. 1: 49-70.
- Coleman, James S, (1994), *Foundations of social theory*. USA: Harvard University Press.
- Costarelli, Sandro og Pasquale Colloca (2004), "The effects of attitudinal ambivalence on pro-environmental behavioural intentions". *Journal of Environmental Psychology*, nr. 24: 279-288.
- Dagsavisen (2009), *Dagsavisen*, 26.08.2009, s. 8.
- DIFI (2008), *Helse og miljøinformasjon*. DIFI rapport 2008:6.
- Dowding, Keith (2005), "Is it rational to vote? Five types of answer and a suggestion". *British Journal of Politics and International Relations*, vol. 7: 442-459.
- Døving, Runar (2003), "Avbrytelsens kunst". *Dagens Næringsliv Morgen*, 06.05.03: 47.
- Døving, Runar (2004), "Forbrukersamfunnets syndefall". *Klassekampen*, 08.11.04.
- Eco, Umberto (2000), *Fire moralske betraktninger*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Eden, S. E. (1993), "Individual environmental responsibility and its role in public environmentalism". *Environment and Planning*, Vol. 25, nr. 12: 1743-1758.
- Edlin, Aaron, Andrew Gelman og Noah Kaplan (2007), "Voting as a rational choice. Why and how people vote to improve the well-being of others". *Rationality and society*, nr. 19: 293-314.
- Eggesvik, Siri (2008), "Luremerking forvirrer". *Aftenposten*, 18.03.2008, s. 8.
- Elster, Jon (1979), *Forklaring og dialektikk. Noen grunnbegreper i vitenskapsteorien*. Oslo: Pax Forlag A.S.
- Elster, Jon (1988), *Ulysses and the sirens. Studies in rationality and irrationality*. New York: Cambridge University Press.
- Elster, Jon (1989), *Solmonic Judgements. Studies in the limitations of rationality*. USA: Cambridge University Press.
- Elster, Jon (2006), "Weakness of will and preference reversals". I: Jon Elster, Olav Gjelsvik, Aanund Hylland og Karl Moene (red.) *Understanding choice, explaining behaviour: Essays in honor of Ole-Jørgen Skog* (s. 57-74). Oslo: Unipub Forlag.
- Elster, Jon (2006b), *Nuts and bolts for the social sciences*. USA: Cambridge University Press.
- Elster, Jon (2007), *Explaining Social Behaviour. More Nuts and Bolts for the Social Sciences*. USA: Cambridge University Press.

- Elster, Jon (2009), "Emotions". I: Peter Hedström og Peter Bearman (red.), *The Oxford handbook of analytical sociology* (s. 51-71). New York: Oxford University press.
- Esmark, Kim (2006), "Bourdieu's uddannelsessociologi". I: Annick Prieur og Carsten Sestoft (red.), *Pierre Bourdieu: En introduktion* (s. 71-114). København: Hans Reitzels Forlag.
- Espinoza, Nicolas og Martin Peterson (2008), "Incomplete preferences in disaster risk management". *Int. J. Technology, Policy and Management*, vol. 8, nr. 4: 341-358.
- Esser, Aristide H. (1976), "Comments". Til Erik Cohen (1976), "Environmental orientations: A multidimensional approach to social ecology". *Current Anthropology*, vol. 17, nr. 1: 49-70.
- Evans, David og Tim Jackson (2008), "Sustainable consumption: Perspectives from social and cultural theory". *RESOLVE working paper*, 05-08. Guildford, University of Surrey.
- Fiorina, Morris P. (1976), "The voting decision: Instrumental and expressive aspects". *The journal of politics*, vol. 38, nr. 2: 390-413.
- Fligstein, Neil og Luke Dauter (2007), "The Sociology of Markets". *Annual Review of Sociology*, nr. 33: 105-128.
- Follesdal, Andreas (2009), "Political Consumerism as Chance and Challenge". I: Michelle Micheletti, Andreas Follesdal og Dietlind Stolle (red.), *Politics, products and markets. Exploring political consumerism past and present* (s. 3-20). New Jersey: Transaction Publishers.
- Forbrugerstyrelsen (2008). *Forbrugerredegørelse 2008*. København: Forbrugerstyrelsen.
- Foucault, Michel (2006), *Tingenes orden*. Oslo: Spartacus.
- Fourcade, Marion og Kieran Healy (2007), "Moral Views of Market Society". *Annual Review of Sociology*, nr. 33: 285-311.
- Fredriksen, Stein (2006), "Holdninger styrer norske matvaner". *Nordlys*, 05.08.2006, s. 11.
- Gambetta, Diego (2006), "Foreword". I: Diego Gambetta (red.), *Making sense of suicide missions*. New York: Oxford University press.
- Getz, Christy og Aimee Shreck (2006), "What organic and fair trade labels do not tell us: towards a place-based understanding of certification". *Journal of consumer studies* nr. 30, 2006.
- Giddens, Anthony (1997), *Modernitetens konsekvenser*. Oslo: Pax.
- Godbout, Jean-Francois og Éric Bélanger (2007), "Economic voting and political sophistication in the United States: A reassessment". *Political Research Quarterly*, vol. 60, nr. 3: 541-554.

- Granovetter, Mark (1985), "Economic action and social structure: The problem of embeddedness". I: *American Journal of Sociology*, vol. 91, nr. 3: 481-510.
- Gray, Mark M. og A. Wuffle (2005), "Vindicating Anthony Downs". *Political science and politics*, vol. 38, nr. 4: 737-740.
- Gupta, Shruti (2006), "The attitude-behavior gap in environmental consumerism". *APUBEF Proceedings*, høsten 2006: 200-205.
- Gustafsson, Johan E. Og Martin Peterson (2009), "A computer simulation of the argument from disagreement". Lest 13.09.2009, tilgjengelig på: <http://www.infra.kth.se/~johangus/papers/disagreement.pdf>. Upublisert artikkel.
- Gustavsen, Øyvind og Rolf Øhman (2009), "Pris og kvalitet er viktigere enn miljø". *Aftenposten Aften*, 07.01.2009.
- Gåsadal, Odd og Allan Sande (2009), *Miljø og samfunn: Sosiologiske perspektiver på forholdet mellom mennesker, naturen og de menneskeskapt miljøproblemen*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Habermas, Jürgen (1975), "Towards a reconstruction of historical materialism". *Theory and society*, vol. 2, nr. 3, 1975: 287-300.
- Habermas, Jürgen (1981), "Modernity versus postmodernity". *New german critique*, nr. 22, 1981: 3-14.
- Habermas, Jürgen (1999), *Kraften i de bedre argumenter*. Oslo: Gyldendal.
- Habermas, Jürgen (2002), *Borgerlig offentlighet*. Oslo: Gyldendal.
- Hackett, Bruce og Loren Lutzenhiser (1991), "Social structures and economic conduct: Interpreting variations in household energy consumption". *Sociological Forum*, vol. 6, nr. 3: 449-470.
- Hagen, Roar (1999), *Rasjonell solidaritet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Halkier, Bente (1999), "Consequences of the politization of consumption: The example of environmentally friendly consumption practices". *Journal of environmental policy & planning*, nr. 1: 25-41.
- Halkier, Bente (2009), "Consumption, risk and civic engagement". I: Michele Micheletti, Andreas Follesdal og Dietlind Stolle (red), *Politics, products and markets* (s. 223-244). New Jersey: Transaction Publishers.
- Hall Arnøy, Siri, Robert Næss og Marianne Rydhaug (2007), "Det folk vil ha". *Klassekampen*, 11.12.2007
- Hardesty, Donald L. (1976), "Comments". Til: Erik Cohen (1976), "Environmental orientations: A multidimensional approach to social ecology". I: *Current Anthropology*, vol. 17, nr. 1: 49-70.

- Hedström, Peter (2005), *Dissecting the social. On the principles of analytical sociology*. New York: Cambridge University Press.
- Hedström, Peter og Yvonne Åberg (2005), "Quantitative research, agent-based modelling and theories of the social". I: Hedström, Peter (2005), *Dissecting the social. On the principles of analytical sociology* (114-144). New York: Cambridge University Press.
- Hedström, Peter og Richard Swedberg (2007), "Social mechanisms: An introductory essay". I: Peter Hedström og Richard Swedberg (red.), *Social mechanisms. An analytical approach to social theory* (s. 1-31). New York: Cambridge University Press.
- Hegselmann, Rainer og Ulrich Krause (2002), "Opinion dynamics and bounded confidence models, analysis, and simulation". *Journal of Artificial Societies and Social Simulation*, vol. 5, nr. 3: 1-33.
- Hessen, Dag O. (2007), "Frihet, rasjonalitet og materialisme". I: Thomas Hylland Eriksen og Arne Johan Vetlesen (red.), *Frihet* (s. 32-48). Oslo: Universitetsforlaget.
- Hobson, Kersty (2002), "Competing discourses of sustainable consumption: Does the 'rationalisation of lifestyles' make sense?". *Environmental Politics*, vol. 11, nr. 2: 95-120.
- Hobson, Kersty (2003), "Thinking habit into action: the role of knowledge and process in questioning household consumption practices". *Local Environment*, vol. 8, nr. 1: 95-112.
- Hollis, Martin (1999), *Models of man. Philosophical thoughts on social action*. New York: Cambridge University Press.
- Hovi, Jon (2008), *Spillteori. En innføring*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hviid Nielsen (2007), "Mot et nytt samfunnsvitenskapelig paradigme? Ulrich Beck og det andre moderne". I: Ulrich Beck, *Globalisering og individualisering* (s. 9-36). Oslo: Abstrakt Forlag.
- Jacobsen, Eivind og Arne Dulsrud (2007), "Will consumers save the world? The framing of political consumerism". *Journal of agricultural and environmental ethics*, vol. 20, nr. 5: 469-482.
- Jensen, Thor Øivind (2007), "Forbruk og identitet". I: Gerhard Emil schjelderup og Morten William Knudsen (red.), *Forbrukersosiologi: Makt tegn og mening i forbrukersamfunnet* (s. 191-228). Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Jordan, Andrew, Rüdiger K. W. Wurzel, Anthony R. Zito og Lars Brücker (2009), "Consumer responsibility-taking an eco-labeling schemes in europe". I: Michele Micheletti, Andreas Follesdal og Dietlind Stolle (red), *Politics, products and markets* (s. 161-180). New Jersey: Transaction Publishers.
- Kaiser, Florian G., Sybille Wölfling og Urs Fuhrer (1999), "Environmental attitude and ecological behaviour". *Journal of Environmental Psychology*, nr. 19: 1-19.

- Kalleberg, Ragnvald (2009), "The Ethos of Science and the Ethos of Democracy". I: Craig Calhoun og Harriet Zuckerman (red.), *Robert K. Merton. Sociology of Science and Sociological Explanation*. New York: Columbia University Press: Upublisert bok.
- Kant, Immanuel (2002), *Den evige fred*. Oslo: Aschehoug.
- Kennedy, Paul (2009), "Selling Virtue". I: Michelle Micheletti, Andreas Follesdal og Dietlind Stolle (red.), *Politics, products and markets. Exploring political consumerism past and present* (s. 29-44). New Jersey: Transaction Publishers.
- Kollmuss, Anja og Julian Agyeman (2002), "Mind the gap: Why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior?". *Environmental Education Research*, vol. 8, nr. 3: 239-260.
- Kraus, Stephen J. (1990), "Attitudes and the prediction of behaviour: A meta-analysis". *Personality and Social Psychology Bulletin*, vol. 21, nr. 1: 58-75.
- Lane, Ben og Stephen Potter (2007), "The adoption of cleaner vehicles in the UK: Exploring the consumer attitude-action gap" i, *Journal of Cleaner Production*, nr. 15, s. 1085-1092.
- Lebaron, Frédéric (2003), "Pierre Bourdieu: Economic models against economism". *Theory and Society*, vol. 32, nr. 5/6: 551-565.
- Lindseth, Gard og Trygve Bjørnæs (2002), "Unyansert om miljøpolitikken". *Samtiden*, nr. 4 2002. Lest 06.08.2009, tilgjengelig på: http://www.samtiden.no/02_4/art3.html
- Lie, Kari (2003), "Etisk forbruk: Nei til boikott". *Forbrukerrapporten*, august 2003. Lest 04.06.2009, tilgjengelig på: <http://74.125.77.132/search?q=cache:svJBn6Isl4MJ:forbrukerportalen.no/Artikler/forbrukerrapporten/2003/1061973836.73+holdning+etisk+forbruk&cd=3&hl=no&ct=clnk&gl=no&client=firefox-a>,
- Littler, Jo (2009), *Radical Consumption*. UK: Open University Press.
- Lukes, Steven (2008), *Moral relativism*. New York: Picador.
- Lupton, Deborah (1999), *Risk*. New York: Routledge.
- Løchen, Yngvar (1985), *Liv og forvitring i vårt samfunn*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Mail on Sunday, The (2006), "The stark reality of iPod's Chinese factories". *The Mail on Sunday*. Lest 21.11.06, tilgjengelig på : http://www.mailonsunday.co.uk/pages/live/articles/news/news.html?in_article_id=401234&in_page_id=1770
- Malnes, Raino (2002), "Etterord. Kant om krig og fred: fortolkning og kritikk". I: Immanuel Kant, *Den evige fred* (s. 69-94). Oslo: Aschehoug.

- Malnes, Raino (2006), "Explaining and making sense of action". I: Jon Elster, Olav Gjelsvik, Aanund Hylland og Karl Moene (red.), *Understanding choice, explaining behaviour. Essays in honour of Ole-Jørgen Skog* (s. 177-190). Oslo: Unipub Forlag.
- Maniates, Michael (2002), "Individualization: Plant a tree, buy a bike, save the world?". I: Thomas Princen, Michael Maniates og Ken Conca (red.), *Confronting consumption* (s. 43-66). USA: The MIT Press.
- Marcuse, Herbert (1968), *Det en-dimensjonale menneske*. Oslo: Pax.
- Marcuse, Herbert (1969), *Eros & civilization*. London: Sphere Books Ltd.
- Marwell, Gerald og Pamela Oliver (2007), *The critical mass in collective action. A micro-social theory*. New York: Cambridge University Press.
- Marx, Karl (1992), "Forord til 'Kritikk av sosialøkonomien'". I: Fredrik Engelstad (red.), *Det beste av Karl Marx. Tekster i utvalg ved Fredrik Engelstad* (s. 15-28). Oslo: Pax.
- Mayer, J. P. (2005), "Foreword". I: Jean Baudrillard, *The Consumer Society* (s. ix-x). London: Sage.
- Merton, Robert K. (1996), "On sociological theories of the middle range". I: Piotr Sztompka (red.), *On Social Structure and Science* (41-50). Chicago: The University of Chicago Press.
- Merton, Robert K. (1996b), "Manifest and latent functions". I: Piotr Sztompka (red.), *On Social Structure and Science* (87-95). Chicago: The University of Chicago Press.
- Miller, Daniel (2001), *The dialectics of shopping*. London: The University of Chicago Press.
- Mills, C. Wright (2002), *Den sociologiske fantasi*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Nickelsen, Trine (2008), "Ny teknologi hjelper viljesvake". *Apollon*, 4/2008: 16-17.
- Nielsen, Henrik Kaare (2007), "Kultur og identitet i senmoderniteten". I: Henrik Kaare Nielsen, *Konsument eller samfunnsborder?*. Århus: Forlaget Klim.
- Ofstad, Harald (1991), "Frihet til å forandre verden". I: Svein Gjerdåker, Lars Gule og Bernt Hagtvedt (red.), *Den uoverstigelige grense: Tanke og handling i miljøkampen* (s. 67-84). Oslo: Cappelen.
- Ottesen, Gregers (2008), "Tror ikke på mindre forbruk". *Dagens Næringsliv Morgen*, 23.05.2008: 36.
- Pawson, Ray (2000), "Middle-range realism". *Archives Européennes de Sociologie*, vol. 16, nr. 2: 283-325.
- Pawson, Ray og Nick Tilley (2008), *Realistic evaluation*. London: Sage Publications Ltd.

- Plamenatz, John (1971), *Ideologi: En granskning og presisering av ideologi-begrepet slik det brukes i filosofi, sosiologi og politikk*. Oslo: Elingaard Forlag.
- Popper, Karl (2007), "Om skyer og klokker". I: Karl Popper, *Kritisk tenkning*. Oslo: Pax.
- Prieur, Annick og Lennart Rosenlund (2006), "Det sociale rum, livsstilenes rum – og *La Distinction*". I: Annick Prieur og Carsten Sestoft (red.), *Pierre Bourdieu. En Introduktion* (s. 115-156). København: Hans Reitzels Forlag.
- Raz, Joseph (1999), *Engaging reason*. New York: Oxford University Press.
- Regjeringen (2008), "Rapport: Regjeringens forbrukerpolitikk". *Handlingsprogram 2008-2009*. Tilgjengelig på:
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/tema/forbrukeromradet/regjeringens-forbrukerpolitiske-handling.html?id=517476>
- Riker, William H. og Peter C. Ordeshook (1968), "A theory of calculus voting". *The American political science review*, vol. 62, nr. 1: 25-42.
- Ritzer, George (2005), "Introduction". I: Jean Baudrillard, *The Consumer Society* (s. 1-24). London: Sage.
- Rolness, Kjetil (2008), "Det gode liv i Hellevik". *Dagbladet*, 12.04.2008: 49
- Sartre, Jean-Paul (1984), *Till frågan om metoden*. Malmö: Arkiv Forlag.
- Sartre, Jean-Paul (2004), *Eksistensialisme er humansime*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag AS.
- Sassatelli, Roberta (2006), "Virtue, responsibility and consumer choice: Framing critical consumption". I: John Brewer og Frank Trentmann (red.), *Consuming cultures, global perspectives: Historical trajectories, transnational exchanges* (s. 219-250). New York: Berg.
- Schelling, Thomas C. (2006), *Micromotives and macro behavior*. USA: W. W. Norton & Company Inc.
- Schmitt, Carl (2007), *Begrepet om det politiske*. Oslo: Vidarforlaget.
- Scütz, Alfred (1990), "Handlingsbegrepet". I: Dag Østerberg (red.), *Handling og samfunn. Sosiologisk teori i utvalg* (s. 60-70). Oslo: Pax.
- Siegelman, Lee og William D. Berry (1982), "Cost and the calculus of voting". *Political behaviour*, Vol. 4, nr. 4: 419-428.
- Simon, Herbert A. (1955), "A behavioral modell of rational choice". *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 69, nr. 1: 99-118.
- Skjervheim, Hans (2005), "Tillit til vitenskapen og tillit til mennesket". I: Hans Skjervheim, *Mennesket* (s.36-39). Oslo: Universitetsforlaget.

- Slater, Don (2005), *Consumer culture & modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Smith, Adam (2007), "Excerpts from: The wealth of nations". *Blandingskompendium* (s. 71-90), SOS4005, del 2 av 2. Oslo: Universitetet i Oslo, Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi.
- Solstad, Dag (2002), *16.07.41*. Oslo: Forlaget Oktober.
- Spaargaren, Gert (2006), "The ecological modernization of social practices at the consumption-junction". *Discussion-paper for the ISA-RC-24 conference "Sustainable consumption and society*, Madison, Wisconsin, 02.-03. juni.
- Sperber, Dan (1982), "Apparently irrational beliefs". I: Martin Hollis og Steven Lukes (red.), *Rationality and relativism* (s. 149-180). Oxford: Basil Blackwell.
- Spitzer, Leo (1944), "Geistgeschichte vs. history of ideas as applied to hitlerism". *Journal of the History of Ideas*, vol. 5, nr. 2: 191-203.
- Stinchcombe, Arthur L. (1991), "The conditions of fruitful theorizing about mechanisms in social science". *Philosophy of the social sciences*, vol. 21, nr. 3: 367-388.
- Strandbakken, Pål (2007), *Produktlevetid og miljø – muligheter og hindringer for en refleksiv økologisk modernisering av forbruket; en teoretisk og empirisk undersøkelse*. Fagrapport nr. 7. Oslo: SIFO.
- Straume, Ingerid S. (2001), *Miljøspørsmål som samfunnsproblem. Lokal agenda 21 og politiseringen av offentligheten*. Rapport nr. 1/01. Oslo: Senter for utvikling og miljø, Universitetet i Oslo.
- Strømsnes, Kristin (2007), "Politisk forbruk – et alternativ til konvensjonell politisk deltakelse?". I: Gerhard Emil skjelderup og Morten William Knudsen (red.), *Forbrukersosiologi: Makt tegn og mening i forbrukersamfunnet* (s. 305-332). Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Stø, Eivind, Harald Throne-Hoslt. Pål Strandbakken og Gunnar Vittersø (2008), "Review: a multi-dimensional approach to the study of consumption in modern societies and the potential for radical sustainable changes". I: Arnold Tukker, Martin Charter, Carlo Vezzoli, Eivind Stø og Maj Munch Andersen (red.), *System innovation for sustainability 1 – Perspectives on radical changes to sustainable consumption and production* (s. 234-254). UK: Greenleaf Publishing.
- Svare, Bjarne (1970), *Thorstein B. Veblen. Ein norsk-amerikansk pionér i moderne samfunnsvitenskap*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Sørensen, Mads P. (2004), *Den politiske forbruger*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Sørensen, Mads P og Allan Christiansen (2006), *Ulrich Beck – risikosamfundet og det andet moderne*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

- Tangen, Karl-fredrik (2007), "Forbruk som kampsport: Pierre Bourdieus sosiologi som verktøy for forbrukerforståelse". I: Gerhard Emil Schelderup og Morten William Knudsen (Red.), *Forbrukersosiologi. Makt, tegn og mening i forbrukersamfunnet* (s. 99-142). Oslo: Cappelen.
- Tarrant, Michael A. og H. Ken Cordell (1997), "The effect of respondent characteristics on general environmental attitude-behavior correspondence". *Environment and behavior*, vol. 29, nr. 5: 618-637.
- TemaNord (2001), "Forbrugernes fornemmelse for etikk", *Nordisk Råd/Nordisk Ministerråd*, 2001:583. Lest: 18.03.2009, tilgjengelig på: <http://www.norden.org/pub/sk/showpub.asp?pubnr=2001:583>
- Terragni, Laura, Eivind Jacobsen, Gunnar Vittersø og Hanne Torjussen (2006), "Etisk-politisk forbruk. En oversikt". *Prosjektnotat* nr. 1. Oslo: SIFO.
- Thorp, Vibeke (2009), "Kriseårets almanakk". *Klassekampen*, 18.09.2009.
- Thorup, Mikkel (2004), "Klemmt mellom nettet og selvet – om stat, demokrati og identitet hos Manuel Castells". I: Mikkel Thorup (red.), *At tænke globalt: Globalisering, sociologi, politikk* (s. 177-210). København: Hans Reitzels Forlag.
- Torjusen, Hanne, Anders Nyberg og Margareta Wandel (1999), "Økologisk produsert mat: Forbrukernes vurderinger av bruksmønstre". *SIFO-rapport*, nr. 5. Oslo: SIFO.
- Tranøy, Knut Erik (1991), "Miljøkrise, vitenskap og moral". I: Svein Gjerdåker, Lars Gule og Bernt Hagtvedt (red.), *Den uoverstigelige grense: Tanke og handling i miljøkampen* (s. 45-66). Oslo: Cappelen.
- Tulloch, John og Deborah Lupton (2006), *Risk and everyday life*. London: Sage Publications.
- Twomey, Paul J. (1999), "Habit". I: Peter E. Earl og Simon Kemp (red.), *The Elgar companion to consumer research and economic psychology* (s. 270-275). USA: Edward Elgar Publishing Limited.
- Veblen, Thorstein (2005), *Conspicuous Consumption*. England: Penguin Books – Great Ideas,
- Vetlesen, Arne Johan og Jan-Olav Henriksen (2004), *Moralens sjanser i markedets tidsalder*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Vermeir, Iris og Wim Verbeke (2006), "Sustainable Food Consumption: Exploring the Consumer "Attitude-Behavioural Intention" Gap". *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, nr. 19: 169-194.
- Vramo, Lill Margrethe (2006), "Trade not aid: En antropologisk studie av rettferdig handel mellom Norge og Bangladesh". *Fagrapport*, nr. 2, Oslo: SIFO.
- Wallace, R. Jay (2006), *Normativity & the will*. Oxford: Clarendon Press.
- Weber, Max (1995), *Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd*. Oslo: Pax.

- Weber, Max (1999), *Verdi og handling*. Oslo: Pax.
- Weigel, R. H. (1983), "Environmental attitudes and the prediction of behavior". I: N. R. Feimer og E. S. Geller (red.), *Environmental psychology: Directions and perspectives* (s. 257-287). Praeger, New York.
- Wilkinson, Nick (2008), *An introduction to behavioral economics*. Hampshire/New York: Palgrave Macmillan.
- Williams, Raymond (1983), *Excerpts from Raymond Williams, Keywords*. Lest: 03.05.08, tilgjengelig på: http://pubpages.unh.edu/~dml3/880williams.htm#N_1
- Wippler, Reinhard og Sigwart Lindenberg (1987), "Collective phenomena and rational choice". I: Jeffrey C. Alexander, Bernhard GiesenRichard Münch og Neil J. Smelser (red.), *The micro-macro link* (s. 135-152). London: University of California Press.
- Wrong, Dennis H. (1961), "The oversocialized conception of man in modern sociology". *American Sociological Review*, Vol. 26, nr. 2: 183-193.
- Wuthnow, Robert, Albert Bergesen, James Davison Hunter og Edith Kurzweil (1986), *Cultural analysis. The work of Peter L Berger, Mary Douglas, Michel Foucault and Jürgen Habermas*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Wyller, Thomas Chr. (1991), "Miljøkrisen og demokratiet". I: Svein Gjerdåker, Lars Gule og Bernt Hagtvædt (red.), *Den uoverstigelige grense: Tanke og handling i miljøkampen* (s. 174-183). Oslo: Cappelen.
- Zizek, Slavoj (2002), "Introduksjon: En god nabo er en død nabo". I: *Virkelighetens ørken: Artikler om den globale kapitalismens maskineri* (s. 7-74). Oslo: Gyldendal.
- Zizek, Slavoj (2007), "Permanent unntakstilstand". *Le Monde Diplomatique*, lest 12.03.2008, tilgjengelig på: <http://www.lmd.no/index.php?article=1200>
- Østerberg, dag (1977), *Sosiologiens nøkkelbegreper og deres opprinnelse*. Oslo: Cappelen.
- Østerberg, Dag (1984), "Innledning". I: Jean-Paul Sartre, *Till frågan om metoden* (s. I-xxv). Malmö: Arkiv Forlag.
- Østerberg, Dag (1995), "Innledning". I: Pierre Bourdieu, *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften* (s. 11-29). Oslo: Pax.
- Østerberg, Dag (2009), "'A rigorous science of the social.' Bemerkninger om Peter Hedströms *Dissecting the social*". *Sosiologisk årbok*, 2009, nr. 1-2: 149-157.
- Åkerman, Nordal (1998), "A Free-falling society? Six introductory notes". I: Nordal Åkerman (red.), *The necessity of friction* (s. 3-30). Colorado: Westview Press.
- Åmås, Knut Olav (2007), "Holdning er ikke handling". *Aftenposten*, 02.06.2007.

”Alle kilder som er brukt i denne oppgaven er oppgitt.”

”Antall ord i denne oppgaven er 39464.”